

Denne fil er downloadet fra
Danmarks Tekniske Kulturarv
www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på
www.tekniskkulturarv.dk/about

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

J. Schouvalin,

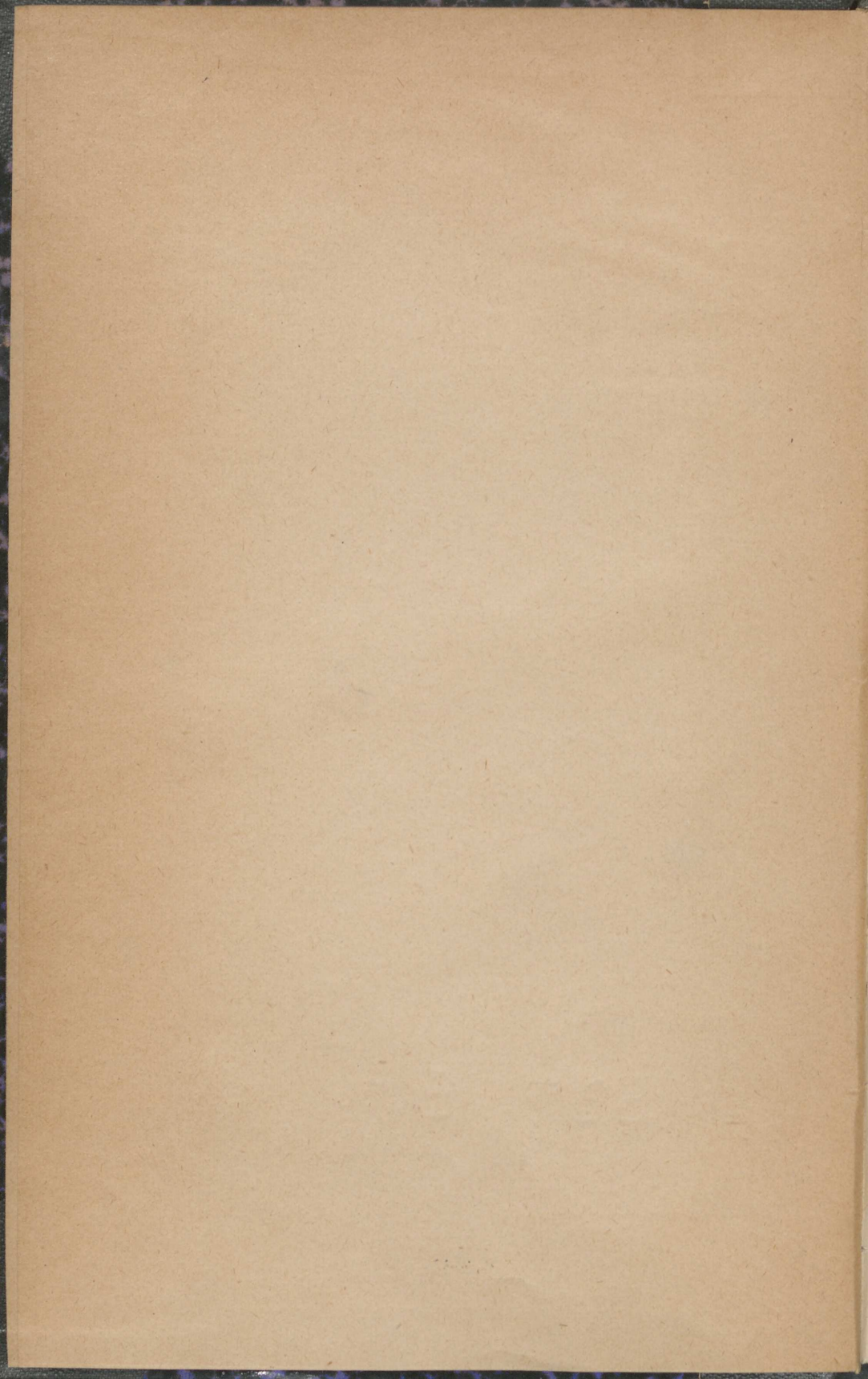
Den tyske Toldforening

og en nordisk Toldunion

INDUSTRI-
FORENINGEN.

337 Sch gl

1888.

~~St~~ 28.

Julius Schovelin

DEN TYSKE TOLDFORENING
OG EN NORDISK TOLDUNION

EN AFHANDLING

UDGIVEN PAA FORANSTALTNING AF
GROSSERER-SOCIETETETS KOMITÉ

KJØBENHAVN

ANDR. FRED. HØST & SØN

TRIERS BOGTRYKKERI (H. J. SCHOU)

1888

DANMARKS TEKNISKE BIBLIOTEK

*Nærværende Afhandling er indkommet som Bescarelse af den af
Grosserer-Societetets Komité i November 1887 stillede Prisopgave og
er af Komiteen tilkjendt den udsatte Pris.*

Paa det nationaløkonomiske Møde i Malmø 1881 og paa Handelsmødet i Kjøbenhavn 1885 bleve Resolutioner vedtagne til Fordel for en nordisk Toldunion. Intet af Stederne var det akademiske Forsamlinger af lærde Doktrinære. Det var tvært imod praktiske Nationaløkonomer og indsigtsfulde Forretningsmænd, hvis Forhandlinger havde et klart og bestemt Virkelighedspræg. Saa megen Kulde har imidlertid Tanken mødt, at man fristes til for Alvor at stille det Spørgsmaal, om en slig Plan da blot er en hastig Grille eller dog kun en saare skjøn Utopi, eller om den ikke meget mere er den Tanke, som en jævn og ædruelig Forretnings-Tankegang atter og atter maa komme tilbage til i sin sindige Søgen efter de bedst mulige Chancer for de nordiske Landes økonomiske Fremtid. Det er dette Spørgsmaal, som skal behandles her og behandles paa den Maade, at det faar fast Bund i historiske Kjendsgjæringer og i en positiv Eftervisning af de for Tiden bestaaende Tilknytningsforhold. I den tyske Toldforening har man et plastisk Forbillede, et mønstergyldigt Exempel paa en Toldunions Væsen og Virken, hvorefter meget lader sig slutte med Hensyn til et fremtidigt skandinavisk Toldforbund. Ikke mindre lærerig er en nærmere Undersøgelse af de alt foreliggende Produktions-, Omsætnings- og Toldforhold mellem de nordiske Riger.

Det er om disse Kjendsgjæringer, at de følgende Blade skal berette.

I.

Kontinentalspærringen gav paa de mangfoldigste Maader Anledning til Omdannelse af Tysklands økonomiske Forhold. Paa den ene Side blev hele Udførsels-Handelen ødelagt, paa den anden Side blev den vigtige Indførsel af Varer fra England og dets Kolonier paa det føleligste lammet. Al udenrigsk Handel var søværts brudt af, al regelret Omsætning med England forsvunden, og Forsyningen med engelske Varer var, om ikke fuldstændigt ophørt, saa dog forvandlet til et livsfarligt Smugleri. Virkningen heraf var en dobbelt: de økonomiske Virksomheder, der arbejdede paa Udførsel fik et alvorligt Stød, medens de Erhvervsgrene, der saa uventet bleve befriede fra den engelske Varekonkurrences Tryk, fik en pludselig Lettelse. Der var endogsaa med ét Slag skabt Plads til helt nye Industrier, og opmuntret fra oven, næsten som paa Napoleons mægtige Vink, skød der Europa over en hastig og feberspændt Industri op, skabt af Øjeblikkets Behov, som var den stampet frem af Jorden.

For Tysklands Vedkommende led særligt det preussiske Agerbrug en Del ved at miste sin tidligere Udførsel af Landbrugsprodukter til England. Medens f. Ex. Hvedepriserne vare stegne jævnt og stadigt fra 1796, da i Berlin Prisen pr. Scheffel var 49 Silbergroschen, og i 1805 havde naaet $100\frac{2}{3}$

Sgr. og i Krigsaaret 1806 endogsaa $132\frac{1}{2}$, sank de stærkt i de følgende Aar og vare 1810 kun 43 Sgr. Samtidigt steg omvendt Hvedepreisen uafbrudt i England 1807—10, nemlig fra 76 sh. pr. Quarter til $112\frac{1}{2}$ eller omsat i Sgr. og Scheffel fra $130\frac{5}{6}$ til $193\frac{2}{3}$.*) De store Landboreformer, som netop begynde i denne Tid, modvirkede imidlertid de ugunstige Virkninger af Kontinentalspærringen; Livegenskabet ophævedes, Ejendomsforholdene reguleredes, betydningsfulde Forbedringer i Driften indførtes o. s. v. For Syd- og Mellemtysklands Jordbrugere var der desuden en stadig god Afsætning til Fastlandets Armeer, og Aarene omkring 1816, hvor Kornpriserne ogsaa i Preussen atter gennemgaaende vare høje, maa nærmest betragtes som gunstige for det tyske Landbrug.

Den tyske Lærredsindustri, ved Aarhundredets Begyndelse uimodsigeligt Tysklands mest blomstrende Industri, fik derimod et Knæk, den aldrig siden forvandt. I lange Tider havde Hørspinding og Linnedvæveri været en af de vigtigste Kilder til tysk Velstand; England drev udelukkende sine Linnedvæverier med tysk Hørgarn, og Udførslen til Schweiz, til Spanien og det spanske Amerika var uhyre. I Slutningen af forrige Aarhundrede udgjorde Værdien af Schlesiens Udførsel af Linnedvarer alene 15 Mill. Th. aarlig, og i 1805 endnu $12\frac{1}{2}$ Mill. Th.**) Den engelske Blokade ødelagde imidlertid fuldstændigt Udførslen ad Søvejen, og samtidigt bestræbte England sig af al Magt og med stort Held for selv at oparbejde en Lærredsindustri, der kunde afhjælpe Amerikas og Landets eget Savn af de tyske Varer. Den i samme Tidsrum stærkt stigende Tilvirkning af Bomuldstøjer afgav ogsaa efterhaanden som Folk mere og mere vænnede sig dertil, en bekvem og behagelig Erstatning for Lærredsvarer. Efter at

*) Efter *James Bischoff* og *Dieterici*.

**) *Bienengräber*: Stat. d. Verkehrs u. Verbrauchs o. s. v.

Arkwright 1767 havde opfundet og Samuel Crompton 1779 forbedret Spindemaskinen, havde saavel Bomuldsspinderierne som Bomuldsvæverierne i England vundet et betydeligt Opsving i dette Aarhundres Begyndelse under de stadige Krige paa Fastlandet, og da nu under Kontinentalspærringens pludselige Udelukkelse af engelske Bomuldsvarer disse Produktioner ligeledes fik fast Fod i Tyskland, indskrænkedes ogsaa Forbruget af Lærred i selve Indlandet. Dette dobbelte Slag virkede saa bedøvende paa den tyske Lærredsindustri, at da de kunstige Skranker endelig brast, lod den ikke alene England beholde sit en Gang vundne Forspring paa de fremmede Markeder, men lod det endog, næsten uden Kamp, i vigtige Brancher tage fuldstændig og endelig Têten ved sin langt hurtigere Overgang til Maskinspinding.

Men medens Spiren saaledes blev lagt til denne Erhvervsgrens Forfald, blomstrede en Mængde andre Industrigrene netop rask op i denne Periode. En stor og betydningsfuld Handelsvirksomhed var standset ved et brutalt Magtsprog, og Kapitalen søgte da naturligt derfra hen til de ny industrielle Virksomheder, som Trangen skabte, og en stigende Efterspørgsel gjorde fordelagtige. Som lige berørt, vandt Bomuldsindustrien just sikkert Fodfæste i denne Tid; ligeledes hævede Klæde-, Læder- og Jernfabrikationen sig stærkt, og i det hele fik de fleste Industrigrene et ikke ringe Opsving.

— Da Kontinentalspærringen ophørte, og den almindelige europæiske Fred afløste de langvarige Krige, skifter den økonomiske Situation saa atter om. Den pludselige Gjenaabning af Afsætningsstederne paa Fastlandet oplivede endyderligere den engelske Industri, der havde faaet en sund og kraftig Væxt ved under den lange Afspærring at vænne sig til at arbejde paa oversøiske Markeder, og som nu ved sin større Kapitalkraft og ved en af heldige Omstændigheder

fremmet, overlegen Maskinteknik sagtens kunde tage det op med Fastlandets kunstigt fremavlede, drivhusmæssigt opelskede Industri. Alle som én Mand stillede sig nu i England det klart bevidste Maal at skabe sig en monopoliseret Stilling paa Fastlandets Marked, og som et berømt Parlamentmedlem, Brougham, udtrykte sig, gjaldt det derfor om »at kvæle Kontinentalfabrikerne i Svøbet.« Alene de uhyre Varelagere, der havde ophobet sig under Spærringen, og som nu maatte sælges saa at sige à tout prix, vare tilstrækkelige til at aabne en overvældende Konkurrence med de europæiske Industrier, og Følgen af alt dette var altsaa, at man fra Englands Side søgte at oversvømme det øvrige Europa med engelske Fabrikvarer til rene Spotpriser.

Dette System stødte imidlertid paa uoverstigelige Hindringer i Frankrigs, Ruslands og Østerrigs næsten prohibitive Toldlovgivning, men til Gjengjæld lod det sig paa det fortræffeligste gennemføre i *Tyskland*. Dette Riges Toldforhold dannede paa hint Tidspunkt et om muligt endnu mer broget Billede end dets politiske Forhold. En Mængde store og smaa Stater laa spredte mellem hverandre, og ikke alene havde ethvert af de tyske Forbundslande i Kraft af sin Herskers nu befæstede Souverainitet *sin* Toldlinie, men indenfor en og samme Stat var der atter ofte talrige Toldlinier. Preussen havde saaledes ikke mindre end c. 60 Toldlinier, hver med sit særlige Toldsystem, hvoraf det ene var yderst forskjelligt fra det andet. Land var skilt fra By, Provins fra Provins, og medens i nogle Provinser Indførslen af fremmede Varer var tilladt, var den i andre fuldstændigt forbudt. I de vestlige Provinser, Westphalen og Rhinpreussen, samt i Sachsen, betalte den fremmede Vareindførsel ingen eller kun ubetydelige Afgifter, i Schlesien var der et legalt Forbud, der faktisk altid blev omgaaet, medens der i de øvrige østlige Provinser i Almindelighed var en urimelig høj Told. Samtidigt med at

den tidligere fælles Toldgrænse mod Udlandet ved Kontinentalspærringens Ophør var bortfalden, var saaledes selve Tyskland blevet gennemkrydset af et Virvar af Toldlinier, og disse vare paa den uforklarligste Maade lagte saaledes, at engelske Varer let eller forholdsvis lettere end Forbundslandenes Produkter kunde slippe igjennem, medens den indre tyske Omsætning derimod var hæmmet paa den besynderligste Vis. Gaaende op ad Rhinen og Elben, igjennem de nys nævnte, for engelske Varer toldfri eller næsten toldfri Provinser og videre gennem de isolerede Smaadele af forskjellige Stater, der, dryssede mellem hverandre, laa rundt om, mellem og i de større Stater, og som enten ingen særlig Toldlinie havde eller kun en slap bevogtet, vidste den engelske Indførsel — halvt fremhjulpen af et meningsløst System og halvt paa Smuglervis — at bane sig Vej frem overalt, samtidigt med at tyske Varer stødte paa de hundrede Hindringer.

Denne Tingenes Tilstand maatte snart blive uudholdelig for den tyske Industri, og talrige Besværinger over den uhindrede eller saa godt som uhindrede engelske Indførsel paa den ene Side og den hjemlige Produktions indsnævrede Afsætningsforhold paa den anden Side indløb ogsaa rundt om til de tyske Regeringer, særlig den preussiske. Uroen blandt de Industridrivende var navnlig i dette sidste Land saa meget større, som uklare, overspændte Forestillinger om den fuldstændige Handelsfriheds Velsignelser vare almindeligt fremherskende og sugede Næring af taagede Rygter om, at man i Regeringskredsene var stemt for at give al Omsætning med Udlandet helt fri. De Andragender, som forskjellige Fabrikanten indgik med, udtalte som oftest Ønsket om en Tilbagevenden til det gamle Forbudssystem; men skjønt Svarene i Almindelighed vare beroligende, var der dog saa megen Sandhed i de antydende Rygter, at mange af de ledende Statsmænd, der i sjælden Grad stod paa Højde med hin Tids Viden,

bestemt ønskede at bryde med det attende Aarhundredes colbertistiske Toldpolitik, medens de dog samtidigt fuldt vel indsaa Faren ved, med doktrinær Ringeagt for de givne reale Forhold, at kaste sig fuldstændigt i Armene paa den fri Konkurrences System.

Frugten af den preussiske Regerings Overvejelser var da den ny Toldlov af 26de Maj 1818, hvis temmelig uventede Fremkomst vakte levende Opmærksomhed og stor Bekymring til begge Sider. Den Industri, der kom i Ly af Loven, frygtede for, den var for liberal; det Tyskland, der kom til at staa udenfor den nye Toldlinie, saa' i Loven en ny og skjæbnesvanger Hindring for hele det tyske Omsætnings-Liv.

De Grundsætninger for Toldbeskatningen, som Loven af 1818 slog fast, vare følgende: alle Slags fremmede Produkter var det herefter tilladt at føre ind i og igjennem hele den preussiske Stats Omraade, og alle indenlandske Produkter kunde frit udføres, som Regel endogsaa uden eller dog kun mod en lav Told. Alle Indførsels- og Udførselsforbud faldt med andre Ord bort, og kun med Salt og Spillekort blev der, fordi Fabrikationen heraf var Gjenstand for Statsmonopol, gjort en Undtagelse. Samtidigt bleve alle Told- og Acciseafgifter i det indre fuldstændigt hævede, Toldlinien blev rykket ud til Landegrænsen, og der blev fastsat en almindelig Grænsetoldtarif for hver af Landets adskilte Hoveddele, den vestlige og den østlige. Loven angav udtrykkeligt som sin Hensigt med Beskatningen af det indenlandske Forbrug af fremmede Varer: at ville skaffe Staten en passende Indtægt og yde den hjemlige Næringsvirksomhed en moderat Beskyttelse. Fremmede Fabrikata skulde svare en »Indførselstold« af c. $\frac{1}{2}$ Th. pr. Ctnr. og desuden en »Forbrugsafgift«, der som Regel ikke maatte overstige 10 % af Varens Værdi,*) medens

*) Jfr. *Krökel*.

Raastoffer derimod saa vidt muligt skulde være fri eller kun belagte med en ringe Afgift. Al Transit skulde lettes, Tolden bestemtes for hver enkelt Vare og sattes efter Maal, Vægt eller Stykketal og ikke efter Værdi.

Det kan allerede paa dette Sted bemærkes, at i Følge den i Loven selv derom trufne Bestemmelse blev Tarifen revideret i Oktober 1821, og ved denne Revision sattes der ensartede Toldsatser for hele Kongeriget under ét — baade den vestlige og den østlige Del — og den tidligere »Indførsels-told« og »Forbrugsafgift« bleve slaaede sammen til en eneste »Eingangszoll«. Den saaledes reviderede Toldlov af 1818 har siden hen i sin Form og Indretning dannet det uforandrede Grundlag for alle senere Tarifer i Preussen og Toldforeningen.

Lovens Princip er altsaa *Handelsfrihed*. Den letter Omsætningen i selve Landet ved at lade de indre Toldskrænkelser falde og etablerer helt og uforbeholdent den indbyrdes Konkurrence mellem Landets egne. Den letter Omsætningen ud ad til ved at ophæve alle Forbud og som Regel kun paalægge moderate Toldsatser. Den *udelukker* saaledes ikke som Forbudssystemet den udenlandske Konkurrence; den aabner den tvært imod Døren, men samtidigt *gjør den det muligt for den indenlandske Industri at konkurrere med den udenlandske paa sit eget Marked*. Netop at gjøre Konkurrencen mulig, at skabe en effektiv Konkurrence, var efter Lovgivernes Opfattelse den *sande Handelsfriheds Princip*. Konkurrencen skulde være den gavnlige Spore til Fremgang, den naturlige Opmuntring til Kappestrid og Bevægelse og ikke som et Medusahoved forstene al Indlandets industrielle Liv. Hvad der skulde undgaaes var Monopolet, som i de store Stater skabes ved Forbudssystemet, i de smaa Stater ogsaa ved en blot og bar Beskyttelse, fordi Afsætningsforholdene her ere for smaa til, at der kan udvikle sig en inden-

landsk Konkurrence. Ved at give Udlandets overlegne Industri fuldstændigt ubindret Adgang tilintetgør man imidlertid i lige-saa høj Grad Kappelstriden og Konkurrencen og giver lige-saa fuldt et faktisk Monopol; man holder Væddeløb, som det er blevet sagt, mellem øvede Ryttere og barbenede Fodgængere.

Hvad endelig Indførelsen af Vægttold angaar, da havde ogsaa denne Bestemmelse efter Lovgavernes Mening sin fuldt gode Betydning. Fortoldningen gik derved for sig uden Vilkaarlighed, hurtigt og nemt, hvorved Omsætningen i det hele blev bekvemmere og lettedes betydeligt. En Vægttold yder desuden en forholdsvis højere Beskyttelse for de grovere og simplere Varer end for de finere og mere værdifulde, hvilket, naar en nyskabt Industri skal opdrages, maa anses som et Fortrin, da den naturlige Udvikling for enhver Produktionsgren maa være: at begynde med den mere jævne Produktion og først efterhaanden arbejde sig op til Fremstillingen af en finere Vare. Fortoldningen efter Vægt medførte desuden en passende Regulering af Beskyttelsen og modvirkede udenlandske Handelskrisers Indflydelse paa Priserne. Ved pludselige og uregelmæssige Prisfald i Udlandet blev Tolden forholdsvis højere og virkede derfor mere beskyttende, naar Udlandet netop forsøgte paa at oversvømme Markedet. Faldt omvendt Priserne mere i Indlandet end i Udlandet paa Grund af den indenlandske Industries Fremskridt, formindskedes Beskyttelsen. — At paa den anden Side Vægttolden falder forholdsvis stærkere paa de Samfundsklasser, der netop have mindst Skatteevne, synes man den Gang ikke at have haft et klart Blik for.

For *sin* Tid betegner denne Toldlov, der bryder med et helt Aarhundredes Fordomme og opstiller Handelsfrihed som den ledende Norm, og som endelig sætter Beskyttelsen i Stedet for Monopolet, et betydningsfuldt Fremskridt. Med

ædruelig Hensyntagen til de konkrete Forhold holder den sig samtidigt som Fremtidsmaal skarpt for Øje: en finansiel Toldbeskatning med fuldstændig Handelsfrihed. Denne Lov var for Preussen og Tyskland, hvad Fo. af 1ste Februar 1797 har været for Danmark.

Preussens ny Toldsystem med dets skarpe, ensartede Afgrænsning fra Nabostaterne vakte, som alt berørt, en Storm af Uvillie over hele det øvrige Tyskland. Preussen var jo langt fra et sammenhængende hele; dets Grænseforhold vare tvært imod paa flere Steder yderst indviklede. Stykker af de forskellige Staters Territorium vare ofte paa det uhjælpeligste filtrede ind i hverandre, og denne ny Toldlinie, der nu kom til at sno sig ud og ind gennem Tyskland, deriblandt ogsaa paa flere Strækninger, hvor der tidligere ingen Toldlinie havde været, bragte mange Steder Samfærdselsforholdene i den største Forvirring. Tidligere Forbindelser bleve afbrudte eller hæmmede af de ny, tit forholdsvis høje Afgifter, gamle tilvante Færdselsveje bleve med ét spærrede eller gjorde vanskelige at befare, og det regelmæssige Samkvem mellem forskellige Landsdele og Stater fuldstændigt forstyrret. — Den Bevægelse, der netop Tyskland over var blevet rejst blandt de Industridrivende og Handlende til Gunst for en fuldstændig Omsætningsfrihed mellem de tyske Forbundsstater indbyrdes — navnlig sat i Gang og ledet af den utrættelige List — stemplede derfor ogsaa dette Skridt fra Preussens Side som et Udslag af den argeste Separatisme, og i de forskellige Staters Regeringskredse var Forbitrelsen ikke mindre.

Særligt vare de Stater, hvis Territorium helt eller delvis var omsluttet af preussisk Landomraade, komne i en pinlig Stilling, og da Preussen gjorde sit Toldsystem gjældende saaledes, at disse Landes Beboere kom til at betale

den fulde preussiske Indførselstold for deres Varer, som jo nødvendigvis maatte føres gennem Preussen, kjendte Harmen ingen Grænser. I Aaret 1819 kulminerede denne Stemning mod Preussen, Hertugen af Anhalt-Köthen, hvis Stat netop var i den nys beskrevne Stilling, begav sig til Wien for at klage til Forbundet, og fra de forskjelligste Sider søgte man samtidigt at bryde Preussens Toldsystem, dels ved Retorsions-Told, dels ved at virke for det tyske Rigsforbunds Toldenhed, idet man støttede sig paa en uklar Artikel i Forbundsforfatningen, der tydede i denne Retning*).

Preussen red imidlertid Stormen af paa Wiener-Konferencen 1819—20 ved sin gennemført koldblodigt-afvisende Holdning. *Bernstorff* erklærede d. 12te Januar 1820 paa Preussens Vegne, at naar man vilde have større Omsætningsfrihed i Tyskland, var man udelukkende henvist til Overenskomst mellem de enkelte Stater — en Ytring, som netop pegede paa den Vej, ad hvilken Udviklingen faktisk kom til at gaa, men som den Gang virkede yderst nedslaaende paa Toldenhedens Venner. Iøvrigt betonedede han, at enhver Stat i Kraft af sin Souverainitet havde Ret til at ordne sine Skatteforhold, som den selv vilde, og at Preussen ikke var til Sinds at taale noget Indgreb i denne Ret fra Forbundets Side. Da *Metternich* ingen Interesse havde i Sagen og kun afgav løse Erklæringer, skiltes man fra hinanden uden Resultat.

For da paa anden Maade at modvirke det preussiske Toldsystem samledes Udsendinge fra Hessen-Darmstadt, Baden, Bayern, Nassau og Württemberg, senere ogsaa fra Kurhessen, Waldeck o. fl. i Efteraaret 1820 paa Foranledning af den først nævnte Stat i Darmstadt. Man forhandlede her om Dannelsen af en Toldforening mellem disse Stater paa Grund-

*) Art. 19.

lag af et Udkast, som var forfattet af den berømte badensiske Minister *Nebenius*. Forhandlingerne trak ud til 1823, men strandede tilsidst, bl. a. paa Spørgsmaalet om Tilvejebringelsen af et Stemmeforhold til Gunst for de større Stater.

Disse Forhandlinger gav imidlertid Stødet til forskellige Sammenslutninger. Saaledes dannede Württemberg og de to Fyrstendømmer Hohenzollern i 1824 en Toldforening, der atter sluttede sig sammen med Bayern d. 13de Januar 1828, ligesom ogsaa de thüringske Smaastater traadte sammen i et fælles Toldforbund ved Darmstadter-Overenskomsten i December 1822. — I Efteraaret 1828 sluttede endelig Hannover, Oldenburg, Braunschweig, Nassau, Kurhessen, Hessen-Homburg, de thüringske Stater, Bremen, Frankfurt og Sachsen i Cassel en gjensidig Traktat, hvorved de tilstod hverandre fri Indførsel for Korn, Brænde, Stenkul og Kartofler, og iøvrigt — hvad der i Grunden var Sagens Kærne — forpligtede sig indbyrdes til ikke at slutte nogen Toldoverenskomst med nogen som helst Stat uden de øvrige Traktat-Staters Indvilgelse.

Anledningen til denne Bestemmelse var given derved, at flere og flere Smaastater i de mellemliggende Aar havde bøjet sig for Nødvendigheden og slaaet ind paa den eneste naturlige Vej til at bringe deres økonomiske Forhold paa Fode igjen, nemlig at slutte sig til Preussen. Forholdet ordnedes saaledes, at Toldgrænsen blev ophævet, imod at vedkommende Stat fik en aarlig Aversional-Sum, beregnet i Forhold til Indbyggerantallet. 1819 havde Schwarzburg-Sondershausen sluttet en saadan Overenskomst, 1822 fulgte Schwarzburg-Rudolstadt efter for Landsdelen Frankenhausen, 1823 Anhalt-Bernburg for det saakaldte øvre Hertugdømme og 1826 for det nedre, og d. 17de Juli 1828 — altsaa 10 Aar efter den preussiske Toldlovs Fremkomst — endelig ogsaa Anhalt-Köthen. Det mest betænkelige for Preussens Modstandere var imidlertid,

at ogsaa Hessen-Darmstadt havde fulgt dette Exempel og under lignende Betingelser sluttet sig til Preussen d. 14de Februar 1828.

Da Casseler-Overenskomstens Betydning i det væsentlige var af demonstrativ Art, søgte man fra 4 Staters Side — nemlig Hannover, Kurhessen, Braunschweig og Oldenburg — at gjøre Forbindelsen snævrere og mere virkningsfuld, og ved den saakaldte Eimbecker-Overenskomst af 27de Marts 1830 fastsattes de foreløbige Betingelser for en Toldforenings Dannelselse. Var dette Forbund traadt i Kraft, og havde det lykkedes at drage de øvrige Deltagere i Casseler-Traktaten med ind deri, vilde der altsaa have været oprettet et virkeligt mellem- og nordtysk Forbund, der havde strakt sig fra Nord-søens Kyster og ind i Hjertet af Tyskland, og som ikke alene havde gjort enhver Toldforbindelse med Preussen overflødig for de syd- og mellemtyske Stater, men som endogsaa havde spærret Preussen ude fra det øvrige Tyskland, ja fra dets egne Rhinprovinser. De politiske Begivenheder i 1830 og den deraf følgende liberale Bevægelse fik imidlertid hos den hessiske Befolkning et Udslag, som forhindrede dette. Forbitrede Folkeboobe ødelagde nemlig Toldbygningen i Hanau som et Symbol paa det Toldsystem, som Regeringen havde indført retorsionsvis overfor Preussen, og som mægtigt havde skadet hele Næringslivet i Kurhessen, der før 1818 havde været det almindeligst benyttede Forbindelsesled mellem de tvende Dele af Preussen. Disse Forhold bevirkede et pludseligt Omslag i Kurhessens Holdning, og i Stedet for at skride til Udførelsen af Eimbecker-Overenskomsten sluttede det sig d. 25de August 1831 til Preussen.

Hermed var i Virkeligheden den tyske Toldforenings Dannelselse given. Ved dette Skridt var ikke alene en særlig mellemtysk Toldforening umuliggjort, men enhver som helst Forbindelse mellem Nord- og Østersøens Kyster og de

syd- og mellemtyiske Stater var fuldstændigt afskaaren, og Nord- og Sydtyskland uhjælpeligt adskilt ved den preussiske Toldgrænse. Den eneste Mulighed for at faa et toldfrit Samkvem i Stand var nu Overenskomster med Preussen. Politisk Uvillie mod Reaktionen i dette Land lod de syd- og mellemtyiske Stater endnu tøve et Par Aar; men de økonomiske Forholds jernhaarde Nødvendighed trængte dem endelig med uimodstaaelig Magt til en Afgjørelse i 1833. Ved en Overenskomst af 22de Marts d. A. sluttede den preussisk-hessiske og den bayersk-württembergske Toldforening sig sammen, og d. 30te Marts og 11te Maj kom Sachsen og den thüringske Handelsforening med. *Den 1ste Januar 1834 traadte endelig den tyske Toldforening i Kraft*, og allerede Aaret efter gik Baden, Nassau og Frankfurt*) ind i Unionen.

Fra 1836 af bestod altsaa den tyske Toldforening af Preussen, Hessen-Cassel, Hessen-Darmstadt, Nassau, Baden, Bayern, Württemberg, de thüringske Stater og Sachsen samt nogle Smaastater og Fristaden Frankfurt, hvorimod endnu Hannover, Oldenburg, Mecklenburg, Braunschweig, de tre Hansestæder og et Par Fyrstendømmer stod udenfor. De toldforenede Stater dannede i 1834 et Toldomraade af 7719 □ Mil med ca. 23 Mill. Indb., og 1836: 8253 □ Mil med ca. 25 Mill. Indb.

Hovedbestemmelserne i Toldforeningens *Organisation* vare følgende:

- I. Der skulde gjælde det samme Toldsystem og den samme Tarif i alle de forenede Stater, baade for Indførsels-

*) Selve Ratificationen af Traktaten fandt dog for Frankfurts Vedkommende først Sted i Jan. 1836.

Udførsels- og Transittold, medens derimod alle indbyrdes Toldlinier og dermed følgende Opkrævning af Toldafgifter ved Varers Overgang fra det ene Land til det andet faldt fuldstændigt bort. Fra denne almindelige Hovedregel var der kun gjort nogle enkelte Undtagelser:

1. For Spillekort og Salt som Gjenstand for Regaler.
2. For saadanne Artikler, der i de enkelte Stater bleve beskattede med Produktions- eller Forbrugsafgifter.

I Følge Loven af 8de Februar 1819 bestod der i Preussen en Afgift paa Brændevin, Malt, Most og Tobak. Til dette Beskatningssystem sluttede sig Sachsen og de thüringske Stater; i Bayern bestod derimod en særlig Maltskat, som baade i Højde og Opkrævningsform var forskjellig fra den preussiske. Da nu Bayern brugte Indtægten heraf til Amortisation af sin Statsgjæld, kunde heri ingen Forandring ske, og da Württemberg og Hessen ogsaa havde særlige Forbrugsskatter, blev Følgen, at der med Hensyn til disse Artikler blev underkastet den indre Omsætning en Kontrol og paalagt visse Udligningsafgifter.

Disse Udligningsafgifter bleve opkrævede

- a. i Preussen og de nordlige Stater
af Øl, Brændevin, Tobak, Druemost og Vin;
- b. i Bayern og Württemberg
af Øl, Brændevin og skraaet Malt;
- c. i Storhertugdømmet Hessen
af Øl.

Disse Afgifter vare Differentialafgifter og bleve satte til en Højde, der svarede til Forskjellen mellem Skatten paa Bestemmelsesstedet og paa Produktionsstedet.

3. Endelig vare ligeledes Artikler, der i en Foreningsstat

havde industrielt Patent, undtagne fra Reglen om den frie Omsætning.

- II. Vej- og Bompengge maatte kun opkræves med saa store Beløb, som svarede til Forrentningen og Amortisationen af den Kapital, der anvendtes til vedkommende Vejs Anlæggelse og Vedligeholdelse, og Satserne i den preussiske Tarif af 1828 skulde angive Maximaltaxterne. Ligeledes skulde eventuelt Flodtolden formindskes.
- III. Der skulde virkes hen til Indførelsen af et fælles Mønt-, Maal- og Vægtsystem.
- IV. Alle Toldindtægter skulde være fælles og deles mellem de forskjellige Stater i Forhold til disses Indbyggerantal.
- V. Enhver Stat skulde opkræve Tolden paa *sin* Strækning af den fælles Toldgrænse mod Udlandet, dog under Kontrol fra de øvrige Stater. Omkostningerne derved skulde deles mellem alle Staterne, men iøvrigt maatte selvfølgelig hver Stat lønne sit eget Toldvæsen.
- VI. Som Regel skulde der hvert Aar sammentræde en Generalkonference, bestaaende af Udsendinge fra de forskjellige Stater, og dennes Hverv skulde være:
 - a. at fastsætte Afregningen for Fællesindtægternes Vedkommende,
 - b. at give autentiske Fortolkninger af alle Foreningslove,
 - c. at fastsætte Toldtarifen og Toldvæsenets Ordning, og
 - d. at forhandle og beslutte om Toldforeningens videre Udvikling.

Paa disse Generalkonferencer kunde ingen gyldig Beslutning tages uden med Enstemmighed, og enhver Stat, som var Medlem af Foreningen, havde *én* Stemme.

Institutionen var altsaa en ren politisk og ikke nogen administrativ Institution, og de delegerede vare

stedse udelukkende og fuldstændigt bundne til deres Regeringers Instruktioner.

- VII. Enhver af Staterne havde Ret til at slutte Handels- og Skibsfarts-Traktater med andre Lande, forsaavidt Bestemmelserne heri ikke kom i Strid med Toldforenings-Overenskomsten; i selve Toldforeningen kunde dog kun tyske Stater optages.

Den tyske Toldforening dannede saaledes i handelspolitisk Henseende *én* Stat med *én* Toldtarif ud ad til og — som Regel — fuldstændig fri og uhindret Omsætning i det indre. De Hovedfordele, den bød de enkelte Stater, kunde i al Korthed siges at være: Bortfjærnelsen af alle eller dog de fleste og vigtigste Omsætningsafgifter i Tyskland og dermed Ophævelsen af alt Smugleri i Indlandet, Lighed i Toldlovgivning, lige Adgang til alle tyske Messer, Markeder og Afsetningssteder samt Lettelser i Vej- og Skibsafigifter.

Den reviderede preussiske Tarif af 1818 blev foreløbigt med nogle faa Ændringer gjældende Lov for hele Toldforeningen*), indtil man i 1836 paa den første Generalkonference fastsatte en ny Toldtarif**), der dog i alt væsenligt kun var en Revision, og som kun paa enkelte Satser og ikke i Grund-

*) Efter 1822 havde Tarifen ved de treaarige Revisioner stadigt udviklet sig i Beskyttelsesretning med stigende Toldsatser. I Følge Forhandlingerne med Sachsen og de sydtyske Stater bleve imidlertid Satserne paa væsentlige Punkter satte betydeligt lavere i Foreningstarifen af 1833, saaledes navnlig for Bomuldsvarer, Uldvarer, Salpeter, Svovl, Skind, Læder, Kobber og Messing samt for Sydfrugter og Krydderier, medens omvendt Tolden paa Børstenbindervarer, Humle, forskellige Slags Papir og Fajance samt Kaffe, Kakao og Olie forhøjedes.

**) Tarifen af 1836 for Aarene 1837—39 indeholdt kun faa Forandringer, hvoraf de vigtigste vare: Forhøjelse af Tolden paa tvundet Bomuldsgarn, tvundet Traad af Hør, visse Sorter Uldgarn, farvet Silke, Jernblik og -traad, samt Ankere og Ankerkjæder.

principerne eller i det formale Grundlag fraveg Toldloven af 1818.

Inden vi gaa over til en Fremstilling af Toldforeningens gavnlige Virkninger paa de forskjellige Samfundsklasser, maa et Par Bemærkninger om de økonomiske Forhold i de nærmeste Aar før Unionens Dannelse forudskikkes.

Medens Krigsbegivenhederne i Aarhundredets Begyndelse i Forbindelse med betydningsfulde Reformer i Landboforholdene og Næringslivet havde fremkaldt et stærkt økonomisk Liv og et næsten feberagtigt Opsving, indtraadte der efter Fredslutningen en almindelig udbredt og langvarig Slappelse. Mængder af Værdier vare tilintetgjorte, store Dele af den produktive Kapital gaaet redningsløst tabt, og den kunstige Forøgelse af Efterspørgslen, som i tidligere Aar var en Følge af, at det unge Mandskab holdtes under Fanerne i økonomisk Uvirksomhed, faldt nu bort af sig selv. De store, staaende Hære opløstes, Folkene vendte hjem til Fredens Gjerning, Produktionen tiltog i mangfoldige Erhvervsgrene, navnlig Landbruget, stærkt og pludseligt, medens Følgerne af Krigsaarenes langvarige Ødelæggelser og uproduktive Virksomhed samtidigt viste sig som en gennemgaaende Svækkelse af den almindelige Kjøbeevne. Da nu Omsætningsmidlernes Forøgelse ikke holdt Skridt med Produktionens Stigning, indtræder der fra 1819 en nedadgaaende Bevægelse i alle Priser, som fortsattes gennem 20erne og op i 30erne. Medens den aarlige Guldproduktion gennemsnitlig aarlig havde været:

1761—1780: 20,705 kg.

1781—1800: 17,790 »

1801—1810: 17,778 »

sank den i 1811—20 til 11,445 kg. og var 1821—30 kun

14,216. Samtidigt sank ogsaa Sølvproduktionen, der i Aarene 1781—1810 havde været gennemsnitlig aarlig omkring 885,000 kg., til 540,770 i 1811—20 og endogsaa til 460,560 i 1821—30*). *Jacob* anslaaer den almindelige Nedgang i Priserne fra Begyndelsen af det andet og til Begyndelsen af det tredie Decennium til c. 25 %, medens den af andre anslaaes endnu langt højere. Særligt for Tysklands Vedkommende hidrog det til at forværre Situationen, at de engelske Havne indtil 1828 ved høje Afgifter vare saa godt som lukkede for tyske Land- og Skovbrugsprodukter, medens England derimod paa sin Side ved store Varetilførsler for en ikke ringe Del funderede sin i 1820 paa ny grundfæstede Guldmøntfod med tysk Guld. Hele denne Periode fra 1819 og til henimod Midten af 30-erne var derfor som Helhed betragtet yderst pinlig og trykkende for alle tyske Næringsdrivende.

For ingen Erhvervsgren gjaldt dette dog mere end for Landbruget. Som naturligt var, strømmede det hjemvendende Mandskab særligt tilbage til Agerbruget, der jo desuden ogsaa i Slutningen af forrige og i Begyndelsen af dette Aarhundrede ved den fuldstændige Omdannelse af Besiddelses-, Brugs- og Driftsforhold havde haft en hel Opsvingsperiode med livlig Afsætning og høje Kornpriser, nogle faa Aaringer under Kontinentalspærringen undtagne. Endnu Aarene 1816—18 vare Kornpriserne meget høje (Hvede saaledes 89—122 Sg. pr. Schfl. som i Aarhundredets første Aaringer), men fra 1819 forandrede Stillingen sig fuldstændigt. De store Landbo-reformer i 1811—21 og Indførelsen af forbedrede Redskaber gjorde Driften intensivere, indskrænkede Brakken, fremmede Dyrkningen af Kartofler, Kløver og Handelsplanter og forøgede Produktionen mangefold. Selve Fremskridtet vendte sig mod Landbruget og bragte i Forbindelse med

*) Jfr. Schönberg: Handbuch d. pol. Oekonomie.

gode Høstforhold, den tiltagende Kartoffelavl og Englands strenge Kornlove Kornpriserne til et lavere og lavere Standpunkt. Efter at Kornhandelen paa England atter var blevet mulig i 1828, forbedredes Priserne noget i 1829—31, men sank atter gjennemgaaende 1832—34*). — Medens Kornpriserne saaledes var meget lave, vare Skatterne, navnlig de kommunale Afgifter, trykkende høje, og Ejendommene vare desuden ofte betyngede med stor Gjæld, da de vare købte til høje Priser i de gode Aar. Alle disse staaende Udgifter bleve nu paa Grund af Pengenes Værdistigning endnu tungere at bære. Disse Aaringer vare derfor en permanent Krisetilstand, en Hjem søgelse af en uhyre og langsom økonomisk Snigsot, der tærede Landbrugets Kraft, — og ved at svække og nedbryde dette Erhvervs Kjøbeevne bredte den sig mere og mere til de øvrige Samfundsklasser.

Den preussiske Toldlov af 1818 havde vel frelst den preussiske Industri fra at blive dræbt i Kimet, og de følgende Revisioner gav den stedse mere og mere Rygstød, men under

*) Medens Hveden endnu i 1817 havde kostet ca. 94 Sgr. pr. Schfl. i Berlin, sank den i

	1819	1820	1821	1822	1823	1824
til Sgr.	58 ¹ / ₂	55	53 ¹ / ₃	44 ³ / ₄	43 ¹¹ / ₁₂	35 ¹ / ₄

I 1824—25 naaede Prisen sit Minimum; derefter forbedredes den noget for atter at synke. Den aarlige Gjennemsnitspris for hele Preussen var:

1825	1826	1827	1828	1829	1830	1831	1832	1833	1834
34 ⁹ / ₁₂	38 ¹ / ₁₂	48 ² / ₁₂	57 ¹¹ / ₁₂	66 ⁸ / ₁₂	63 ⁶ / ₁₂	78 ⁹ / ₁₂	64 ⁶ / ₁₂	46 ⁹ / ₁₂	43 ¹¹ / ₁₂

Rug sank ligesom Hvede, men fortsatte sit Fald efter 1823. Medens den i dette Aar var 41¹/₁₂ Sgr., var den i Aarene 1824—25 henholdsvis 21¹/₂ og 20⁸/₁₂. Nogen Fremgang er ogsaa her at spore 1828—31, hvor den som Højdepunkt naaede 55⁴/₁₂ i 1831. I 1832 sank Prisen atter til 48¹⁰/₁₂ og 1834 til 34⁵/₁₂. — Byg faldt fra 31⁴/₁₂ Sgr. pr. Schfl. i 1823 til c. 17 i de tvende følgende Aar. I Aarene 1831—32 naaede den 37—38 Sgr., men var atter 1834: 24³/₁₂. — Havre naaede Minimum i 1824—25 med 12¹⁰/₁₂; i 1834 var den endnu kun 19⁴/₁₂.

de trykkede Konjunkturer led den under Savnet af en sikker Afsætning og en regelmæssig Tilgang af Kapital. For den øvrige tyske Industri var Etableringen af den preussiske Toldlinie en ny Ulykke til alle de tidligere, der kastede fuldstændig Forvirring og Trøstesløshed ind i alle Forhold, og paa det pinligste gjorde Indskrænkninger i Afsætningen. — Hvad endelig Handelen angaar, da var ogsaa den væsentligt lammet ved den preussiske Toldlov, der vanskeliggjorde Indførslen af fremmede Fabrikata og hæmmede Omsætningen mellem de tyske Stater indbyrdes. Følgen var, at Handelen med udenrigske Produkter ofte stod i et uværdigt Afhængighedsforhold til de engelske Grossister, medens Indenrigshandelen efter 1818 brydsomt maatte søge andre Veje og tit sank ned til et systematisk Smugleri.]

Saaledes var den økonomiske Situation, da den tyske Toldforening i 1834 traadte ud i Livet.

Unionen var foreløbigt sluttet paa 8 Aar, og denne første Foreningsperiode er af ganske særlig Interesse for nærværende Undersøgelses Formaal.

Efter Toldenhedens Oprettelse indtræder der nemlig i Tyskland et uhyre økonomisk Opsving, der med kortvarige og lidet betydningsfulde Afbrydelser fortsættes i stedse stigende Progression op til Begyndelsen af 70-erne, altsaa hele Foreningstiden igjennem. Denne frodige økonomiske Udvikling er imidlertid Resultatet af mangfoldige Faktorerers Samvirken, og mellem disse indtager Tysklands Toldenhed kun en enkelt Plads. I det samme Tidsrum falder Maskinteknikens storartede Fremgang, saavel i Tyskland som den øvrige Verden, i det samme Tidsrum bedækkes Tyskland

med et Næt af Jernbaner, Flodsejladsen udbedres, Floder og Havne fyldes af Dampskibe, den almindelige Oplysning og den tekniske Uddannelse breder sig mere og mere, Kapitalen drages frem, samles i Sparekasser og Banker og frugtbar-gjøres i Produktion og Omsætning efter en større og større Maalestok, flere og flere økonomiske Skranker falde bort, en Frihandelsperiode afløser til Slutning den tidligere Beskyttelse, Befolkningen vokser umaadeligt osv. osv. Samtidigt have de politiske Forhold stedse mere og mere formet sig til Tysklands Vel, ligesom de nationale Enhedsbestræbelser ere blevne førte frem til Sejr, og denne Følelse af national Fremgang paa alle Punkter har paa de hundrede Maader maattet give det hele Samfundsliv Svingkraft og Udviklings-evne. — Heller ikke er alene Tyskland gaaet frem i denne Periode, men ogsaa andre Nationer. England er i samme Tid blevet Verdens rigeste Land, og selv mindre Lande som f. Ex. vort eget Fædreland har været i stadig økonomisk Opkomst.

Uden videre at tage hele denne Periodes Opsving til Fordel for den tyske Toldforenings gunstige Indflydelse, lader sig derfor fornuftigvis ikke gjøre. Blot et enkelt Exempel vil vise det absurde heri. Fra 1837—61 steg Antallet af Tene til Bomuldsspinding i Toldforeningen med 1,490,000, nemlig fra 500,000 til 1,990,000, hvilket kunde synes at være et udmærket Bevis paa den Fremgang, som Toldforeningen har skabt. Men samtidigt steg Antallet i England fra 10 Mill. til 21 Mill., og i Nordamerika fra c. 1 Mill. til 10 Mill. Fra 1836—61 forøgedes Antallet af Tene i Foreningsstaten Preussen med c. 208,000, et Antal, som i sig selv synes betydeligt, men som ikke er større end, at det i England kunde opvises alene i — to Spinderier. I England og Nordamerika har det altsaa udelukkende været de ovennævnte Forhold:

Kommunikationsmidlernes Udvikling, det industrielle Fremskridt, Befolkningens Stigen o. s. v., der have fremkaldt Opsvinget.

I samme Grad som der altsaa er et saadant Mylr af andre Faktorer i Virksomhed, om hvilke det med Sikkerhed paa Forhaand lader sig sige, at de have haft stor og indgribende Andel i Resultatet, i samme Grad tiltrænges der ogsaa en uomstødelig Bevisførelse for, at denne Faktor: Tilvejebringelsen af Tysklands Toldenhed *alene*, i og for sig, har været i Stand til at bevirke økonomisk Fremgang, og at den saaledes i det hele taget har spillet en væsentlig Rolle i Rækken blandt de andre — for kun *dette* er det, som har Betydning for en Undersøgelse af en skandinavisk Toldunions mulige Nytte.

Netop derfor bør en Paavisning af Toldforeningens gavnlige Virkninger i det enkelte, en Paavisning af, hvilke Fordele den bragte de enkelte Samfundsklasser, paa det nøjeste knyttes til denne første Tid efter Toldforeningens Dannelse. — I saa Henseende maa man først lægge Mærke til, at de Forandringer, der indtraadte i Afsætnings- og Produktionsforholdene som en umiddelbar Følge af Toldforbundets Oprettelse, naturligt maa kunne ventes at være tydeligere fremtrædende i de første Aaringer, medens senere alt i sin Tilbliven fra første Færd af ordner sig med Toldforeningens Tilstedeværelse som en given Forudsætning. Ligesom vi se, at i de Øjeblikke, der følge strax efter, at et nyt og tungt Lod er kastet i Vægtskaalen, vippes denne dybest ned, og Viseren giver et forholdsvis stærkt Udslag, saaledes kan man paa lignende Maade vente, at en saa ny og mægtig Faktor som denne i den første Tid efter sin Indtræden maa gjøre sig gjældende med forholdsvis størst Magt, saa at dens Virkning ligesom lettere lader sig gribe og bestemme i sin Renhed.

Langt væsentligere, ja afgjørende er det dog, at *de fleste af de Momenter*, som senere hen i saa stort Omfang paavirke Resultatet i samme Retning som Toldforeningen, *enten slet ikke eller i forholdsvis ringe Grad vare i Virksomhed i denne første Periode.**) De store Fremskridt i Maskintekniken falde for Tysklands Vedkommende enten forud for eller senere end dette Tidsomraade, Sparekassebevægelsen var endnu ikke begyndt, de tyske Floder bleve snarest mere og mere forsømte, og endnu i Slutningen af 40-erne klagedes der højt og lydeligt over deres slette Tilstand. Oder var da fuldstændigt tilsandet, Weser og Rhinen trængte til store Forbedringer, og først 1846 blev Uddybningen og Reguleringen af Elben paabegyndt.***) Den udenrigske Skibstold var dernæst hæmmet af den danske Sundtold og den hannoveranske Stadertold; i England var et udbredt Beskyttelsessystem endnu i Flor, og Omsætningen med Udlandet stødte baade mod Øst, Syd og Vest paa mægtige Toldskranker. Endelig var der — last not least — i denne første Foreningsperiode næsten ingen Jernbaner. I de første 5 Aar af dette 8-aarige Tidsrum var der ingen andre Jernbaner i Tyskland end den knapt $\frac{3}{4}$ Mil lange Ludwigsbahn (mellem Nürnberg og Fürth) og Berliner-Potsdam'er Banen (3,5 Mil). Endnu ved Slutningen af Aar 1839 var der i Preussen i det hele kun 7,75 M. Jernbane færdig, og i de andre Foreningsstater var kun Linien Leipzig-Dresden (15,5 M.) blevet aabnet. Endelig i Løbet af de tvende sidste Aar kom der henholdsvis 29 og 41 Mil nye Jernbaner til. Disse gennemløb imidlertid kun ganske enkelte Strækninger hist

*) Ved at vælge dette Tidsrum opnaar man med andre Ord — hvad det altid kommer an paa ved en enkelt Aarsags Bestemmelse — at eliminere de øvrige Faktorer eller i alle Fald de fleste af dem.

**) H. v. Festenberg-Packisch: Geschichte des Zollvereins. Leipzig 1869. (S. 243 ff.)

og her, uden indbyrdes Sammenhæng, og uden at tilvejebringe Forbindelse mellem Staterne indbyrdes, naar undtages Linien Magdeburg-Leipzig-Dresden, og de økonomiske Virkninger af disse sidste Aars Jernbaneanlæg kunne først antages at have vist sig i den følgende Tid. I det første Aar af Toldforeningens anden Periode (1842) var Forøgelsen endnu kun 16 Mil; først fra 1843 tog Bevægelsen Fart, i Sommeren dette Aar aabnedes alene 54 Mil nye Jernbaner, og fra dette Aar begynde Bestræbelserne først ret at gaa ud paa Dannelsen af et sammenhængende Jernbanenæt. Det er altsaa saa langt fra, at man kan paastaa, at Jernbanerne i Toldforeningens første Aaringer kunne have haft nogen væsentlig Andel i den økonomiske Fremgang, at man tvært imod omvendt med langt større Berettigelse tør hævde, at netop Toldforeningens Dannelse med det deraf fremkaldte uhindrede Samkvem mellem de tyske Stater har hidraget mægtigt til at fremskynde Tysklands Forsyning med Jernbaner.

Tilbage staar endnu den tekniske Uddannelses Betydning, og i den Henseende gjør Tiden lige efter 1834 netop store Fremskridt, men ligesom dette ogsaa tildels kan siges at have været en Følge af, at Produktionen oplivedes og Trangen til Kundskab derved naturligt voxede, saaledes tør man vist ogsaa regne paa, at de gunstige Virkninger deraf mageligt bleve holdte Stangen af den endnu i dette Tidsrum vedvarende Fordyrelse af Omsætningsmidlerne, den almindelige Forvirring i Sydstaternes Møntforhold og det deraf følgende Tryk paa Produktion og Omsætning.

Af disse Grunde gjøre vi de økonomiske Forhold i de første Aaringer efter Toldforbundets Oprettelse til Gjenstand for vor Hovedundersøgelse af Toldforeningens Virkninger, idet vi som Regel fæste Opmærksomheden paa den egentlige første Foreningsperiode, 1834—41, men paa enkelte Punkter, hvor det ikke har været muligt at øse tilstrækkelig Oplysning

af de givne Kilder for dette Tidsrums Vedkommende, maa gribe et Par Aar længere frem. — Opgivelserne for 1842 tages gjerne med, fordi dette Aar som Begyndelsesaaret af den næste Periode, altsaa Grænseaaaret, er et naturligt Tidspunkt for Sammenligning og ofte danner en passende Afslutning.

II.

Da Toldskrankerne faldt i Natten mellem d. 31te December 1833 og d. 1ste Januar 1834, blev denne Begivenhed hilst med Jubel fra Befolkningernes Side, der opfattede den som et levende Tegn paa den første Sejr, som den nationale Sag i Tyskland ved de økonomiske Forholds Magt havde vundet over de rent politiske Hensyn. Denne nationale Nydannelse vakte en umaadelig Optimisme i det tyske Folk, og denne frejdige Stemning gjorde alene sit til at skabe den Virkelyst og Foretagelsesaand, som nu med ét fik et vidt udstrakt Omraade at tumle sig paa.

De almindelige økonomiske Fordele, Toldenheden bød de forenede Staters Befolkning som Helhed, ligge jo lige for. Den var bleven jævnbyrdig i Konkurrencen med Nationer som den franske og den engelske og havde faaet alle Slags Produktioner til sin Raadighed. Forudsætningerne for en fælles Toldpolitik ud ad til vare til Stede, idet samtlige tyske Stater skulde bruge Kolonial- og Farvevarer samt visse Raa- og Hjelpestoffer, og ind ad til supplerede for Resten de forskellige Stater hverandre indbyrdes i væsentlige Henseender med Hensyn til Produktionsforhold. I store, grove Træk kan det siges saaledes: Preussen kunde levere de andre Stater Stenkul og Uld, Sydstatene kunde til Gjengjæld forsyne store Dele af Preussen med Bomuldsvarer. Heraf kunde

Sachsen ogsaa yde en Mængde, men behøvede paa sin Side Tilskud af Landbrugsprodukter, som baade kunde leveres af Preussen og Württemberg—Bayern, hvilke Stater alle havde et betydningsfuldt Agerbrug, men dog saaledes, at Sydstaterne lagde forholdsvis mere Vægt paa Husdyrholdet og endog kunde tilfredsstille Preussens Behov af Hornkvæg. De vest- og sydtyske Stater formindskede det Tilskud, Tyskland som Helhed behøvede fra Udlandet af Vin og Tobak, i betydelig Grad, medens Preussen sammen med Sachsen og Bayern formindskede det udenlandske Tilskud af Jern. Preussen forsynede det øvrige Tyskland med Silkevarer, Syd- og Veststaterne Preussen med Lervarer, Kort-Varer og delvis ogsaa Metalvarer. Bayern, Preussen og Sachsen havde Hørgarnsspinderier, Preussen store Linnedmanufakturer, Sachsen og Sydstaterne Møbelfabrikation o. s. v.

Forskjellen mellem Forholdet før og efter 1834 viser sig ogsaa ved en Sammenligning af de forskellige Varegrupper forholdsvis Andel i Ind- og Udførslen for Toldforeningens Vedkommende paa den ene Side og det preussisk-hessiske Toldforbund paa den anden Side. — Blandt de Gjenstande, der spiller den største Rolle for *Indførsels* Vedkommende, træder for Toldforeningen i første Række Bomuldsgarn frem, der i 1837—39 alene repræsenterede $\frac{1}{5}$ af den samlede *Merindførsels* Værdi. I den preussiske Stat stod Sukker øverst i Rækken, men var for Toldforeningen først Nummer to, medens omvendt *Merindførslen* af Kaffe i Preussen kun lagde Beslag paa $\frac{1}{8}$, i Toldforeningen derimod paa $\frac{1}{7}$ af *Merindførsels* Værdi. Toldforeningen behøvede dernæst et forholdsvis langt større Tilskud af Jern og andre Metaller end Preussen. Blandt *Udførsels*gjenstandene spillede *Bomuldsvarerne* den vigtigste Rolle for Toldforeningen, derimod *Korn* og *Uld* for Preussen; Uldvarer og Lærredsvare var for dem begge af særdeles stor Betydning. — Medens Preussen altsaa væsentligt betalte

Udlandet sin Merindførsel, der hovedsagelig bestod af Kolonialvarer og raa Silke, med Raaprodukterne *Korn* og *Uld*, dernæst ogsaa for en ikke ringe Del med Silke-, Uld- og Lærredsvarer, saa dækkede Toldforeningen sit Handelsbehov, der var Kolonialvarer, raa Bomuld og Bomuldsgarn samt Metaller, i langt større Grad end Preussen med *Fabrikata* — og deriblandt foruden uldne Varer, Silkevarer og Lærred ganske særligt med Bomuldsvarer, dernæst ogsaa med Metal- og Galanterivarer — hvorimod af Raaprodukterne kun *Korn* og ikke *Uld* havde nogen Betydning som Betalingsmiddel.

Toldforeningens Dannelse betød altsaa for en Mængde Produktionsgrenes Vedkommende en kolossal Forøgelse af deres Afsætningsmarked uden tilsvarende Forøgelse i Konkurrencen. I det toldforenede Tyskland trivedes, som vi have set, næsten alle Slags Industrier, men den ene mere fremtrædende i det ene Land, den anden i det andet, og ved nu paa den ene Side at faa en bred indenlandsk Basis og paa den anden Side at blive beskyttede mod Udlandet slog en Mængde Erhvervsgrene for Alvor Rod og skød i Løbet af kort Tid rask og kraftigt i Vejret. I Stedet for en Række Smaastater i indbyrdes Toldkrig var Tyskland nu en økonomisk Enhed, som med sit Mangefold af Produktionsbetingelser havde Raad til en harmonisk Udvikling i økonomisk Henseende med Fremme af alle Arter af Næringsvirksomhed. I talrige Retninger kunde det nu være *sig selv nok*, — dobbelt betydningsfuldt paa et Tidspunkt, hvor hele Europa stod toldrustet til Tænderne, gridsk efter fremmede Staters Guld.

De for alle Samfundsklasser gavnlige Virkninger af denne Stilling lade sig nu, som ovenfor antydet, netop for de *første* Aaringer efter Toldforeningens Dannelse *statistisk* paavise i det enkelte paa mange forskellige Maader.

Den uhyre Stigning i Velstanden, som fandt Sted i den

tyske Toldforening gennem alle Samfundsklasser i dette korte Spand af Tid, giver sig blandt andet et tydeligt og betegnende Udtryk i den forbausende Stigning i Forbrugen af saadanne vigtige Forbrugsartikler som Kolonialvarer, Farvevarer og raa Bomuld. Indførslen af Raasukker var henholdsvis i den preussisk-hessiske og i den tyske Toldforening:

Den preussisk-hessiske Toldforening:

1832 — 451652 Cntn.

1833 — 496405 —

Den tyske Toldforening:

1834 — 550849 Cntn.

1835 — 871600 —

1836 — 986810 —

Tages Hensyn til den Forøgelse af Befolkningen, der skete ved de syd- og mellemtyiske Staters Tilslutning til det preussisk-hessiske Toldforbund, er Stigningen fra 1833 til 1836 c. 30 %.

Forbruget af Kaffe var henholdsvis:

I det preussisk-hessiske Toldforbund:

1832 — 29,₃ Mill. $\mathcal{R}$.

1833 — 31,₃ — »

Den tyske Toldforening:

1834 — 45,₀ Mill. $\mathcal{R}$.

1836 — 57,₀ — »

Stigningen er her c. $\frac{1}{8}$ fra 1833 til 1836. — Endnu mere paafaldende bliver imidlertid Fremgangen, naar vi betragte *hele* Perioden fra 1834—42. Stigningen i Indførslen og dermed i Forbruget i disse 8 Aar var henholdsvis:

Stigning fra 1834—42:

Kolonialsukker	98,3 %	} Befolkningen steg i samme Tidsrum med 20,2 %.
Kaffe	69,8 %	
Ris	157,5 %	
Raa Bomuld	76,2 %	
Farvetræ og lign.	95,9 %	
Kakao	154,1 %	
Indigo	148,1 %	

Medens Befolkningen altsaa var voxet med 20%, steg Forbruget af disse Varer mellem 3—8 *Gange saa meget*.

For *The* vil ikke kunne paavises og heller ikke paa-regnes en lignende stærk Stigning, da Forbruget f. Eks. i et Land som Bayern ingen Rolle kan komme til at spille ved Siden af det uhyre Ølforbrug.

Hvad *Vin* angaar, var Forholdet i Toldforeningen en Del kompliceret paa Grund af de i de forskellige Stater be-staaende Udligningsafgifter. Da disse dog gennemgaaende altid vare lavere end Tolden paa udenlandsk Vin, var det naturligt, at Forbruget af tysk Vin steg stærkt, uden at de forskellige Sorter i nogen væsentlig Grad skadede hinanden under den opstaaende Konkurrence. Vi nøjes med at anføre, for at vise Fremgangen paa dette Punkt, at medens Vin-udførslen fra Rhinprovinsen i Gjennemsnit fra 1825—28 var lidt over 6000 Cntn., var den i 1836 over — 139,000 Cntn. *)

Endvidere skal i denne Sammenhæng ogsaa nævnes som et Tegn paa hele det Opsving, som Toldforeningens Omsæt-ning med Udlandet tog i dette Tidsrum, at Nettoindtægterne af Toldrevenueerne voxede saaledes pr. Hoved:

*) *Bowring*: Bericht über den deutschen Zollverband, 1840.

1834	—	15	Sgr.	7	Pf.
1836	—	19	»	»	»
1838	—	20	»	7	»
1840	—	21	»	11	»
1842	—	22	»	11	»

Dette er en Stigning, som er næsten $\frac{1}{2}$ (47 %) og maa for saa kort Tid utvivlsomt kaldes betydelig.*)

Medens disse Tal give et almindeligt Indtryk af Tysklands økonomiske Fremgang i Aarene umiddelbart efter Toldforeningens Dannelse, skulle vi nu mere i det enkelte søge at paavise den Indflydelse og det Opsving, som Toldforeningen medførte for de vigtigste større Grupper af Næringsdrivende.

Vi begynde da med *Bomuldsindustrien*. Efter at den engelske Konkurrence igjen havde faaet Indgang ved Kontinentalspærringens Ophør, stod Bomuldsindustrien og navnlig da *Bomuldsspinderiet* i den følgende Tid temmelig i Stampe. Bomuldsgarn var ovenikjøbet toldfrit i Preussen indtil 1818; men derefter blev der paalagt det en Indførselstold, og fra Regeringens Side søgte man ved Udstilling af Mønstermaskiner at fremme Bomuldsspinderiet, der havde slaaet Rod i Rhinprovinsen, Schlesien og Sachsen, ligesom ogsaa i de 3 sydtyske Stater. Først med Toldforeningens Dannelse indtræder imidlertid en nævneværdig Fremgang, idet ikke blot bestaaende Spinderier udvidedes stærkt, men ogsaa nye, store, veldrevne Anlæg kom til. I 1836 havde Toldforeningen 626,000 Tene, paa hvilke der blev spunden 156,000 Cntn. raa Bomuld, men 10 Aar efter var Antallet af Tene stegen til 750,000, altsaa med $\frac{1}{5}$, den forarbejdede Mængde til 320,000 Cntn., altsaa blevet mere end *fordoblet*. Alene for *Preussens* Vedkommende

*) Hertil svarer ogsaa, at i Følge Raus »Vergl. Stat. des Handels der deutschen Staaten« voxede Værdien af Indførslen i Aarene 1834—42 fra 4,5 Th. pr. Hoved til 6,7 Th., altsaa med 48 %.

kan det mærkes, at Antallet af Spindrier i 1837 var 152 med c. 126,000 Tene, i 1840 var der 160 Spindrier med c. 153,000 Tene, hvilket er Forøgelse af disse sidstes Antal med c. 21 % i disse 3 Aar. For *Sachsens* Vedkommende steg Antallet af Spindrier fra 1830 til 1837 fra 84 til 124, Antallet af Tene fra 361,000 til 490,000, altsaa for dette sidste Antals Vedkommende med c. $\frac{1}{3}$. I *Württemberg* steg endelig Antallet af Tene 1830—40 til omtrent det 6-dobbelte.

Til denne Opgang i Bomuldsspindriet, der dog, efter Toldforeningens Dannelse, navnlig var øjensynlig for Tretiaarenes Vedkommende, svarer da ogsaa naturligt en stærkt stigende Indførsel af *raa Bomuld*. Merindførslen var saaledes 1836 c. 152,000 Cntn., 1840 c. 257,000 Cntn., hvilket er en Stigning af over $\frac{2}{3}$, og Produktionen af Bomuldsgarn steg fra 1836—40 til 1841—45 med c. 48 %.

Endnu stærkere end Bomuldsspindriet forøgedes dog *Tilvirkningen af Bomuldsvarer* i denne Periode (1834—42), og overfor Englands stedse mere og mere energiske Konkurrence lykkedes det ikke det tyske Bomuldsspindri, til Trods for dets Fremgang, at holde Skridt med Indlandets Behov for Bomuldsgarn, navnlig i de finere Sorter, hvor Beskyttelsen, der jo gaves i Form af Vægttold, ogsaa kun var saare lav*). Merindførslen af ubleget Bomuldsgarn var:

Toldforeningen: Preussen-Hessen.

1832—33 gennemsnitlig 130,676 Cntn.

Den tyske Toldforening: 1834—35 — 213,201 -

1836 281,981 -**)

*) I Almindelighed har det tyske Bomuldsspindri indskrænket sig til Fabrikation af Nr. 12, 20, 30, 40, højst til 60, medens de højere Garnnumre næsten udelukkende tilførtes fra Udlandet.

**) Fra 1836 er Indførselsmængderne her opgivne i Told-Cntn., for de forudgaaende Aaringer derimod i preussiske Cntn. Forskjellen er imidlertid kun ubetydelig, idet 9,7 preussiske Cntn. er lig 10 Told-

Den tyske Toldforening:	1837	293,778	Cntn.
	1838	336,232	-
	1839	327,124	-
	1840	403,424	-
	1841	403,770	-
	1842	441,716	-

Denne rapide Stigning af Indførslen, som endog fortsættes i de følgende Aar og naar sit Højdepunkt med 618,000 Cntn. i 1846, vakte iøvrigt fra Slutningen af denne Periode, altsaa i Begyndelsen af 40'erne, megen Ængstelse rundt om og gav Anledning til stærke Fordringer om Forhøjelse i Beskyttelsestolden for Bomuldsspinderierne, som da ogsaa blev gennemført netop i 1846.

For Tilvirkningen af *Bomuldscarer* betyder jo imidlertid denne stadige Forøgelse en voksende Tilgang af Raa-materiale, og Fabrikationen af Bomuldsvare var da ogsaa, som alt bemærket, i en stærk Fremgang. For Preussens Vedkommende var Antallet af Væverstole i Arbejde:

1825	1834	1837	1840
c. 22,100	c. 31,800	c. 39,300	c. 48,500

Dette er altsaa en Forøgelse alene fra 1834 til 1837 af $\frac{1}{4}$ (23,8 %) og fra 1834 til 1840 en Forøgelse af c. 53 %. Samtidigt*) steg Antallet af Farvere og Kattuntrykkere med 45 %.

Cntn., saa at altsaa en Varemængde, udtrykt i Told-Cntn., kun er 3,1 % større end samme Varemængde, udtrykt i preussiske Cntn. Medens her er sket en Reduktion allerede fra 1836, er meget ofte i det følgende Tallene for Aaringerne før 1840 for Bekvemmeligheds Skyld opførte — umiddelbart efter den preussisk-tyske Statistik, som har foreligget Forf. — i preussiske Cntnr., medens Tallene efter 1840 ere opførte i Told-Cntn., da Unøjagtigheden altsaa kun er ringe. Men selvfølgelig har man da altid ved de dragne Slutninger og de angivne Forøgelser i Mængden taget Hensyn til og beregnet den Del af Forøgelsen, der ene skyldes dette Forhold, og som altsaa er ren nominal.

*) D. e. Fra 1834—37.

— Den tyske Bomuldsvare-Industri blev i dette Tidsrum i Stand til ikke alene at forsyne det indenlandske Marked, men ogsaa at eksportere til Udlandet. Udførslen steg fra 1834 til 1839 med c. $\frac{1}{3}$ (fra c. 75,000 Cntn. til c. 101,000 Cntn.), og skjønt Indførslen ogsaa voksede noget i dette Tidsrum, forøgedes dog *Merudførslen* med c. $\frac{2}{5}$ (fra 61,000 Cntn. til 85,000 Cntn.). I Begyndelsen af 40'erne blev denne Industri iøvrigt, ligesom Spinderiet, trykket en Del af den udenlandske Konkurrence, og Merudførslen gaar da noget tilbage, men kun for senere at stige desto stærkere.

Uldmanufakturerne faa i denne Periode et lignende Opsving. I Aarene efter 1818 havde *Uldspinderierne* navnlig vundet Fodfæste i Preussen, senere ogsaa i Sachsen. *Klædefabrikationen* havde ligeledes sit egentlige Hovedsæde i disse tvende Lande, havde dernæst ogsaa en ikke ringe Udbredelse i Bayern og var smukt repræsenteret i de fleste øvrige Foreningsstater. Fremstillingen af andre uldne Tøjer fandt navnlig Sted i Preussen, Sachsen og Thüringen. I Württemberg var Uldvæveriet en af de vigtigste Industrigrane, og netop i denne Periode fortrænger Maskinspinderiet i dette Land fuldstændigt Haandspinderiet.

I Preussen var Produktionen af *raa Uld* i stærk Stigning. Medens den i 1831 udgjorde 1,⁹⁹ $\mathfrak{T}$ pr. Hoved, var den i 1837: 2,³⁴ $\mathfrak{T}$ og i 1840: 2,⁴¹ $\mathfrak{T}$, altsaa forøget med over $\frac{1}{5}$. Samtidigt foregaar der en stærk *Forædling* af Preussens Faarebestand. Medens Antallet af almindelige Landfaar fra 1828 til 1837 synker med henimod 1 Million, stiger Antallet af Merinosfaar og andre forædlede Faar med c. 1,2 Mill. og Antallet af halvædle Faar med 2 Mill.

Indførslen og Udførslen af *raa Uld*, dels for Toldforeningen, dels særligt for Preussen vil ses af Tavle I i medfølgende Tabelbilag. Medens Udførslen er underkastet forskellige Svingninger, er Indførslen for Toldforeningens Vedkommende efter 1835,

for Preussens særlige Vedkommende efter 1837, i en stadig, men ikke jævn Stigning. Endskjønt den preussiske Udførsel af Uld, som er den aldeles bestemmende for Toldforeningens Udførsel, et enkelt Aar kunde gaa meget højt op (saaledes i 1838 naa over det dobbelte af 1831), er det Forhold, som mere og mere udpræget viser sig i Toldforeningen, dog dette, at Indførslen af raa Uld, til Trods for den stigende Produktion i Indlandet, vinder mere og mere ind paa Udførslen, og 1840 er der endog *Merindførsel* af Uld, medens Forholdet tidligere for Preussen alene var en *Merudførsel*, der i enkelte Aar kunde være lige saa stor som hele Toldforeningens Indførsel. Toldforbundets *Merudførsel* var endnu i Aarene 1837—39 gennemsnitlig 16,569 Cntn., men i 1840—42 var der en gennemsnitlig aarlig *Merindførsel* af 21,131 Cntn. At Indførslen saaledes baade absolut og relativt tiltager, saa at der i Periodens Slutning endogsaa kræves ligefrem *Tilskud fra Udlandet* til Trods for den indenlandske Uldproduktions stærke Fremgang, viser tydeligt Stigningen i det indenlandske Forbrug af Uld, hvilket altsaa, da Uld er Raaproduktet til *Uldvarefabrikationen*, atter noksom viser dennes Fremgang. Antallet af erhvervsmæssigt drevne Væverstole er da ogsaa i denne Periode i stærk Stigning. Der var i Preussen:

1834	1837	1840
15,075	16,937	17,846

Stigningen 1834—40 er henimod $\frac{1}{5}$ (18,4 %), medens Befolkningen samtidigt steg med kun 10,5 %. I det sidste Aar, 1840, var Antallet af Væverstole i Bayern c. 5000, i Sachsen c. 6000, og i Württemberg c. 2500. For Spindemaskinernes Vedkommende haves der først Oplysninger i Preussen fra 1837, hvor Antallet var c. 400,000, der i 1840 steg til 437,000, altsaa mellem 9—10 pCt. I samme Aar var

Antallet af Spindemaskiner i Sachsen endnu større, nemlig 449,000.

Skjønt altsaa ogsaa Uldgarnspinderierne ere godt repræsenterede, er det dog *Uldvæveriet*, der i disse Aar kan opvise det største og mest betydningsfulde Opsving, og som øjensynligt mest har bidraget til Uldforbrugets stærke Forøgelse. Vi se ogsaa, at Indførslen af det umiddelbare Raa-stof for Klædefabrikationen og de øvrige Arter af Uldvævning, nemlig *Uldgarnet*, steg stærkt i dette Tidsrum. *Udførslen* af tvundet Garn, der i de første Aar efter 1837, til Trods for Sachsens Tiltræden, ikke meget oversteg den preussisk-hessiske Udførsel i 1833 af lidt over 2000 Cntn. aarlig, steg efter 1837 stærkt og naaede omtrent *det dobbelte* i 1839; men til Trods for denne stærke Udførsel, der var en Følge af Spinderiernes Fremgang, er Indførslen dog efter 1836 i en stadig og stærk Stigning, saa at der — paa et enkelt Aar nær — er en Overskudsindførsel, der fra 910 Cntn. i 1834 vokser til 2094 i 1838, 2528 i 1840 og endogsaa til 2952 i 1842. Det viser sig da ogsaa, at Udførslen af *Klædevarer* og *Uldtøjer* er i Tiltagende, saaledes at den i 1834 udgjør 51,173 Cntn., 1836: 67,335 og, efter at være sunken nogle faa Tusinder de følgende Aar, atter 66,848 i 1841. Indførslen holder sig i de første Aar efter Toldforeningens Oprettelse omtrent paa samme Punkt, men stiger jævnt fra 1836, hvor den var 12,287 Cntn., og naaer 31,295 Cntn. i 1841, saa at den *stadige Merudførsel* i de samme Aar synker noget.*)

*) En samtidig Stigen af Ind- og Udførsel kunde jo i og for sig ogsaa tænkes at fremkomme ved en sig udviklende Gjenudførsel af fremmede Varer. En saadan vilde imidlertid i Tyskland i de fleste Tilfælde have Karakteren af en ren Transit, og naar dette er Tilfældet, vilde Importørerne altid have Fordel af ogsaa udtrykkeligt at betegne den og lade den behandle som saadan, da Transittolden jo gennemgaaende var lavere end Indførselstolden. De transiterende Varer ere imidlertid ikke opførte i de Tal, som her og i det følgende nævnes for Ind- og Udførsel.

Det ved Toldforeningens Dannelse skabte store, indenlandske Marked viste sig saaledes i Besiddelse af en langt større Forbrugsevne end Preussen-Hessen, der alene havde en Merudførsel af omtrent den samme Størrelse, og den Omstændighed, at Indførslen stiger samtidigt med, at den indenlandske Fabrikation stedse vokser, viser klart Toldforeningens *stigende Forbrug*.

Som *Helhed* var der altsaa en *stærk Fremgang* i Uldmanufakturerne, naar man betragter dem under *ét*, men en endnu stærkere Fremgang i Befolkningens Forbrug af Uldvarer. Undersøger man nu Sagen nærmere, viser det sig, at man for at faa det rette Overblik i Sagen vel bør skjælnes mellem Fabrikationen af kartet Garn (det saakaldte «Streichgarn») og de deraf vævede Uldtøjer paa den ene Side og Fabrikationen af Kamgarn og de deraf vævede Tøjer paa den anden Side. *Kartegarns-Spinderierne* og *Klædefabrikationen* i Rhinprovinsen, Schlesien og Sachsen lægge netop i denne Periode ved Afsætningsmarkedets store Udvidelse Grunden til den fremragende Stilling, som disse Erhverv senere hen have indtaget i Preussens Industri, og naa netop i dette Tidsrum og i de nærmest følgende Aar ej alene op til saa godt som udelukkende at kunne forsyne hele det store tyske Marked, men ogsaa til at faa et forholdsvis ikke ringe Overskud til Udførsel. *Kamgarns-Spinderiet* staar derimod snarest i Stampe, da det tyske Produkt ikke kunde konkurrere med det engelske Uldgarn, der var spundet af det ejendommelige, lange, glinsende Yorkshire-Uld, saaledes at den stigende Indførsel af Uldgarn netop for den væsentligste Del var *Kamgarn*. De Fabriker, som producerede *Uldtøjer* af *Kamgarn*, vare vel i noget større Fremgang, men stode dog i Betydning og Udvikling langt tilbage for den egentlige Klædefabrikation*),

*) Den Gang tilvirkedes egentlige Klædevarer *kun* af kartet Garn.

og det er da kun for *disse* sidste Uldvarers Vedkommende, at Indførslen stiger og forholdsvis forringer den samlede Merudførsel. Selve Udførslen af Klædevarer var derimod i en stærk Stigen og overgik langt Indførslen — hvor meget lader sig imidlertid ikke angive. Her er altsaa et vigtigt Forhold, som tilsløres noget af Tallene, der ikke tillade at skjælnes mellem disse Produkter, saa at man ikke umiddelbart af Ind- og Udførselstallene faar det rette Indtryk af »Streich«-Garns-Spinderiernes og Klædefabrikationens uhyre Fremgang i denne Periode.

Ogsaa *Silkevareproduktionen* viser i dette Tidsrum et betydeligt Opsving. Silkevareindustrien havde saa godt som udelukkende hjemme i Preussen, navnlig i Rhinprovinsen og Brandenburg. Antallet af erhvervsmæssigt drevne Væverstole vare i Preussen:

1831	1834	1837	1840
8,956	12,044	14,111	15,715

Antallet er, som man vil se, fra 1831 til 1837 steget med $\frac{3}{5}$, fra 1831 til 1840 endog med $\frac{3}{4}$. I Düsseldorfdistriktet var alene Antallet af Væverstole i 1831: 6,700, i 1834: 9000. Til denne Forøgelse svarer da ogsaa en stadigt stigende Indførsel af Raastoffet, af raa Silke. Merindførslen af raa Silke var i 1837: 6,312 Cntn., i 1840 næsten *det dobbelte*, nemlig 12,595 Cntn. Ligeledes er Indførslen af Halvfabrikatet Silke-traad, farvet Silke og Floretsilke, tvundet og utvundet, i stærk Stigen. I Preussen-Hessen var Merindførslen i 1833: 624 Cntn., i Toldforeningen i 1834: 1023 Cntn., 1842 endog 1823 Cntn., altsaa *det 3-dobbelte* imod 1833, hvorved jo desuden maa erindres, at de syd- og mellemtyske Staters Tilslutning til Preussen ikke betyder nogen nævneværdig Forøgelse af Silkeindustrien.

En Betragtning af Ind- og Udførselsforholdene for Silkevarer i Preussen og Toldforeningen for Aarene 1829—41 (jfr. Tavle II.) er ogsaa yderst lærerig.

Man fastholde, at Situationen altsaa er denne ved Toldforeningens Dannelse, at Preussens Silkevare-Industri med ét faar Adgang til et stærkt forøget Afsætningsomraade uden samtidigt i disse ny aabnede Lande at møde nogen Konkurrence af Betydning. Skjønt nu hele den Del af Preussens Silkevareudførsel, der gik til det øvrige Tyskland, efter 1834 forsvinder af Udførselslisterne, saa at man snarest skulde vente at se *Toldforeningens Udførsel* i Aarene efter 1834 synke stærkt i Sammenligning med Udførslen fra *Preussen-Hessen*, var Forholdet tvært imod dette, at Udførslen saavel af Silkevarer som af Halvsilkevarer kun i det første Aar, 1834, gik en Ubetydelighed tilbage, men i de følgende Aar — paa et enkelt nær — havde det samme, ja, for Silkevarernes Vedkommende endog et *langt større Omfang* end Udførslen fra det preussisk-hessiske Toldforbund og fra Preussen i 1829—33. Dette viser noksom i Forbindelse med den stigende Indførsel af Raasilke og Silketraad og den store Forøgelse af Væverstolenes Antal den *preussiske Silkevare-Industris stærke Fremgang i denne Periode*; den kan ej alene for en væsentlig Del forsyne Tyskland, men vedligeholde sin *Udførsel*, det vil altsaa med andre Ord sige: mangefold forøge sin Udførsel, idet Mængden af udførte Varer efter 1834 alene betegner Varer, der ere gaaede til *Udlandet* og ikke til det øvrige Tyskland. Udførslen overgaar da ogsaa Indførslen, saa at der i Perioden er en stadig *Merudførsel*.

I de første Aaringer efter Toldforeningens Dannelse gaar *Indførslen* af Silkevarer, sammenlignet med Preussens i Aarene 1829—33, stærkt tilbage i Forhold til den overordentlig stærke *Forøgelse* i Forbrugernes Antal, som de ny Landes Tiltrædelse medførte — et nyt Udtryk for det samme, vi alt

have berørt: at Preussens Silkevare-Industri udvikles til i det væsentlige at kunne forsyne hele Tyskland. I 1837 indtræder der imidlertid nogen Stigen, der for Halvsilkevarers Vedkommende i de følgende Aar er stærkt fremadskridende. Indførslen af Halvsilkevarer steg 1833—41 med noget over $\frac{3}{5}$, naar Hensyn tages til Befolkningens Forøgelse ved nye Staters Tiltræden. For Silkevarers Vedkommende er Stigningen 1833—41 omtrent $\frac{2}{5}$, ligeledes Hensyn taget til Befolkningens Forøgelse*). Denne Indførselsstigen med den deraf følgende Indskrænkning i Merudførslen viser, hvorledes den tyske Befolkning efterhaanden vænnedes til at bruge Silketoier i større og større Omfang.

I Slutningen af Perioden begynder Silkevare-Industrien at udvikle sig i Sachsen, Württemberg og Baden, og i disse Lande fik den snart et sikkert Fodfæste.

Ogsaa den tyske *Lervare-* og *Porcellains*-Fabrikation udmærker sig ved stærk Trivsel og Fremgang, efter at Toldforeningens Dannelsen havde skabt den en bredere Basis. (Jfr. Tavle III.) For almindelige Lervarers Vedkommende kunde den tyske Industri, som den synkende Indførsel og den rask stigende Udførsel viser, ikke alene fuldkomment dække det indenlandske Forbrug, men havde endog et *stadigt stigende Overskud til Udførsel*. Fra 1834 til 1839 steg endog *Merudførslen* til omtrent *det 4dobbelte*: — For ensfarvet og hvidt Stentøj holder Indførslen sig nogenlunde ensartet, medens Udførslen efter 1835 er i saa stærk Fremgang, at *Merudførslen i faa Aar stiger til over det 6-dobbelte*. — Hvad hvidt Porcelain angaar havde Preussen-Hessen haft en Merind-

*) De Silkevarer, hvoraf Indførslen steg, vare *finere*, navnlig franske Varer, der ikke konkurrerede med Preussens grovere Silkevarer — i modsat Fald vilde Indførslens Stigning have gjort den ovenstaaende Betragtning om Betydningen af Udførslens Størrelse, uberegtiget.

førsel af denne Vare; men i de thüringske Stater og Bayern var der en blomstrende Porcellains-Industri, som ikke alene formaaede at dække Preussens Forbrug, saa at Indførslen til Toldforeningen i 1834 kun var $\frac{1}{4}$ af Indførslen til Preussen-Hessen i 1833, men som ogsaa kunde skaffe Toldforeningen en *Merudførsel*, der allerede i det første Aar var noget større end Preussen-Hessens tidligere *Merindførsel*, og som derefter var i uregelmæssig, men stadig Stigning. — Sluttelig skal det endnu bemærkes, at Overskuds-Udførslen af farvet og forgyldt Porcellain 1834—42 steg til henimod *det dobbelte*.

Jernproduktionen hørte væsentligst hjemme i Preussen. Produktionen af Raajern var i dette Land:

1835	1837	1839
<u>1,28 Mill. Cntn.</u>	<u>1,60 Mill. Cntn.</u>	<u>1,63 Mill. Cntn.</u>

Dette er en Stigning af 27,4%, medens Befolkningen i samme Tidsrum voxede med 5,5%. Alene i Schlesien steg Produktionen i dette Tidsrum 41%. Den preussiske Produktion af Raajern kunde dog ikke tilfredsstille Forbruget. De nye Stater, der kom til, slugte ikke alene Preussens Produktion *), men krævede i stigende Grad Tilskud fra Udlandet. Medens Preussens *Merindførsel* i 1833 kun var 32,000 Cntn., var Toldforeningens i 1834: 185,700 Cntn. og 1835: 178,000. 1836—37 gaar vel Overskuds-Indførslen en Del tilbage, men steg atter 1838—39 til 247,000 Cntn. i Gjennemsnit. Det var navnlig det billige engelske Raajern, som indførtes i store

*) Medens Udførslen af Raajern fra Preussen-Hessen i 1832 var ca. 34,200 Cntn., i 1833 ca. 49,400 Cntn., var Toldforeningens Udførsel i 1834 kun ca. 18,700 Cntn. Udførslen fra Preussen-Hessen til Bayern og Württemberg alene havde i 1832 og 1833 været henholdsvis 24,000 Cntn. og 36,600 Cntn., hvilket omtrent svarer til den nys nævnte Nedgang og forklarer denne.

Mængder til videre Bearbejdelse. *Tilvirkningen af Stangjern* i Preussen voxede derfor ogsaa fra 1837—39 til 1840—42 med over $\frac{1}{5}$ (fra 1,₂—1,₅ Mill. Cntn.). Merindførslen af Stangjern stiger imidlertid samtidigt fra 251,000 Cntn. til 570,000 Cntn.

Under disse Forhold er det naturligt, at ogsaa *Produktionen af Jernvarer steg stærkt*. Ved Toldforeningens Dannelse oplivedes Fabrikationen af Støbevarer i de to Jernvaredistrikter, Schlesien og Rhinprovinsen, betydeligt ved Sachsens og Sydtysklands Efterspørgsel. Produktionen i Preussen blev i 1835 anslaaet til 398,000 Cntn., i 1839 til 643,000 Cntn., altsaa en *Stigning af over $\frac{3}{5}$* . Ligeledes voksede Produktionen af Smedejernsvarer i Preussen stærkt i disse Aaringer, nemlig fra 921,000 Cntn. til 1,355,000 Cntn. eller med 47 %. I det hele kunde Værdien af Jern- og Jernvareproduktionen i Preussen anslaaes til 9,₂₆ Mill. Th. i 1835, men til 14,₂₈ Mill. Thaler i 1839, saa at den i 4 Aar alene steg med 54 %, og i 1842 var den videre stegen til 16,₇₆ Mill. Thaler.

Det er da kun naturligt, naar vi finde, at Toldforeningen har en stigende *Merudførsel* af Jernvarer. Denne var saaledes for grove, støbte Jernvarers Vedkommende:

1834	2,847 Cntn.	} Stigning 1834—39: 492 %.
1837	8,563 —	
1839	16,856 —	

For grove Smedevarer var Merudførslen:

1834	77,302
1835	84,748
1836	91,128
1837	80,660

1838	60,401
1839	73,472
1840	80,858
1841	87,077

Fra 1834—41 er dette en Stigning af ca. 10 %.

For fine Jernvarers Vedkommende er der en Del Svingninger fra det ene Aar til det andet, men Merudførslen holder sig dog nogenlunde omkring en ca. 10,000 Cntn. (1836 var den 17,399, 1840: 9,249, 1841 atter 14,161).

I Begyndelsen af 40-erne indtræder der pludselig en meget stærk og usædvanlig Stigning i Indførslen af Raajern og Stangjern paa Grund af en Række særlige Forhold, navnlig i England. Medens der saaledes i Gjennemsnit af 1837—39 var en Merudførsel af Jern og Jernvarer fra Toldforeningen til en Værdi af lidt over 1 Mill. Th., var der fra 1840—42 en Merindførsel til en Værdi af 1,7 Mill. Th. Merindførslen af Raajern steg i Aarene 1840 - 43:

1840	703,000 Cntn.
1841	920,000 —
1842	1,117,000 —
1843	2,608,000 —

For Smedejern i Stænger steg Indførslen i Aarene 1840—42:

1840	377,000 Cntn.
1841	505,000 —
1842	891,000 —

Disse Forhold ere imidlertid saa abnorme og have bestemt særlige Grunde, saa at vi kun have nævnt dem her, fordi denne uhyre Stigning i Indførslen just gav Anledning til en Forhøjelse af Toldbeskyttelsen i 1844.

For endnu flere Industrigrene, saaledes navnlig for Læ-

derindustrien, Glasvareindustrien, Kort-Vareindustrien, Snedkeriet m. fl. kan paa samme Maade paavises en paafaldende stærk Opblomstring; men Pladsen tillader os ikke at give flere Exempler. Betragter man Industrien som *Helhed*, maa enhver uhildet Undersøger indrømme, at det ikke er for meget sagt, at Industrien i dette Tidsrum udviklede sig fra en lokal til en national Industri*). Kun et Par Erhvervsgrene staa paa Grund af særlige Forhold i Stampe. Dette gjaldt saaledes Linnedindustrien af Aarsager, der alt tidligere ere berørte. Det gjaldt endvidere ogsaa i de sidste Aar Sukkerraffinaderierne paa Grund af en uheldig Traktat med Holland.

De samme Begivenheder — at paa en Gang en overmægtig Konkurrence fra Udlandet blev vanskeliggjort og det indenlandske Afsætningsmarked stærkt udvidet — som saaledes aabnede Industrien en nem og lige Vej til Fremgang, indeholdt ogsaa gunstige Betingelser for en frødig Udvikling af *Handelen*. Men Vejen maatte gaa igjennem en *vanskelig Omdannelse*. Hidtil havde det været saa, at den bedste Del af Handelsstanden og næsten hele Engros-Handelen saa godt som udelukkende havde haft sin Fortjeneste ved at forsyne Tyskland med udenlandske Varer. Den preussiske Industri var endnu, selv efter 1818, forholdsvis ubetydelig og kunde langt fra forsyne Indlandet, og den nye Toldlov var vel beskyttende, men i mange Retninger ved Ophævelse af Forbud og Nedsættelse af urimelige Toldsatser en Lettelse for Om sætningen. Navnlig var Handelen med *engelske* Varer af Betydning, og der var næppe nogen større Handlende lige til Detailhandlerne, som ikke havde Forbindelser i England, og ofte stode de endog paa Grund af den lange Kredit, man

*) Weber: Der deutsche Zollverein. S. 215.

derfra kunde yde, i et lignende Afhængighedsforhold til de engelske Handelshuse som det, den danske Handel noget senere stod i til Hamburgerne.

Handelen *imellem de tyske Stater indbyrdes* havde derimod, naar den foregik paa ordinær Vis, været en vanskelig og lidet indbringende Forretning, besværet som den var af unødvendige Vidtløftigheder, utilbørlige Hindringer, et chikanøst Toldopsyn og utidige Standsninger i mængdevis. Man vil derfor kunne forstaa, at Smugleriet den Gang efterhaanden — fordi det i sig selv var saa undskyldeligt, og fordi der blev set igjennem Fingre med det fra Regeringernes Side — havde faaet noget af en legitim Forretnings Karakter, en Forretning, der ganske vist var omstændelig og besværlig, som maatte bevæge sig under lyssky Former, og var forbunden med en vis Risiko, men som til Gjengjæld ogsaa var ret indbringende. Alligevel kunde man dog aldrig helt fjerne et Skær af noget mindre fint ved disse Handelsforretninger.

I disse Forhold indtraadte der nu en fuldstændig Forandring, Smugleriet faldt bort af sig selv, og den fuldt ud honnette Handelsstand kunde uden Skrupler med ét tage et vidt udstrakt Omraade, *Indenrigshandelen*, i lovlig og utvungen Besiddelse. Men derimod blev paa den anden Side Forsyningen med udenlandske Varer paa mange Punkter dels overflødiggjort, dels besværet ved det preussiske Toldsystem, hvis beskyttende Tendenser bleve gjældende gjennem hele Tyskland. Hermed fulgte ogsaa, at Handelen som Helhed betragtet maatte skifte væsentlig Karakter og indrette sig i ganske anderledes Grad paa den indenrigske Omsætning de tyske Stater imellem.

Ogsaa for England blev dette snart føleligt, og 1839 blev Dr. *Bowring* sendt til Berlin for nærmere at undersøge Klagerne. Denne Mands Beretning til Lord Palmerston — forelagt Parlamentet i 1840 — indeholder talrige Vidnesbyrd

om, hvorledes Handelen med engelske Produkter tog af som Følge af Toldforeningens Dannelse. Medens der saaledes fra 1828—33 løb 346 engelske Skibe med 42,400 Læster ind i Memels Havn, var Antallet 1834—38 kun 140 Skibe med 19,000 Lstr., og den engelske Handel paa Königsberg viser en lignende Nedgang. Det var navnlig de grovere engelske Manufakturvarer, der, ved Toldforeningens høje Beskyttelse paa de mere vægtige Varer, blev vanskeligere og vanskeligere at afsætte. Medens der tidligere i Berlin havde været et helt Kvarter, det saakaldte »Klein Manchester«, for Afsætning af slige Varer, var dette allerede i 1839 fuldstændigt forsvundet. De engelske Konsuler konstaterede, at Tilgangen af disse Varer efter Toldforeningens Oprettelse næsten var stoppet for Leipziger Messens Vedkommende, og at gamle Handelsforbindelser og Handelsveje vare blevne fuldstændigt afbrudte, medens Afsætningen af engelske Bomuldsvarer paa Messen i Frankfurt var forringet med $\frac{1}{3}$. Englands Udførsel af egne Produkter til Preussen faldt ogsaa fra 246,000 £. i Gjennemsnit af 1829—33 til 194,000 £. i Gjennemsnit af 1834—38.

Paa den anden Side spiller Handelen med indenlandske Varer en større og større Rolle. Mest paaafaldende fremtræder dette maaske ved Betragtningen af Forholdet mellem indenlandske og fremmede Varer paa de forskjellige Messer, hvorom der gives nærmere detailleret Oplysning i et medfølgende Bilag (Tavle IV.) Det vil deraf ses, at medens dette Forhold f. Ex. paa Messen i Frankfurt a. d. Oder umiddelbart før Toldforeningens Dannelse var saaledes, at omtrent $\frac{1}{3}$ af Varerne var fremmede og $\frac{2}{3}$ indenlandske Varer, saa stiger den samlede Vægt af indenrigske Varer meget betydeligt fra 1834 til 1842, medens derimod de fremmede aftage noget, saa at Forholdet ved Periodens Slutning er dette, at de $\frac{8}{9}$ ere indenlandske Varer, og kun $\frac{1}{9}$ udenlandske. Hele Om sætningen steg 1834—42 med 41 $\frac{0}{10}$, men for de inden-

landske Varer alene med 56—57 %. Medens altsaa Omsætningen med udenlandske Varer synker, tiltager det indenlandske Varesalg i denne korte Periode meget stærkt. — Paa den lille Naumburg Messe udgjorde de indenrigske Varer i 1832: 64 % af det samlede Antal, i 1841: 99,8 %. Medens det fremmede Varesalg saaledes fuldstændigt forsvinder fra Naumburg Messen, blev ogsaa her det *indenlandske* Salg stadigt forholdsvis mindre. Grunden hertil er ligeledes at søge i Toldforeningens Dannelse, idet Naumburg fuldstændigt tabte sin Betydning, efter at den preussiske Toldgrænse med Sachsen blev ophævet, idet den store Messe i *Leipzig*, der ligger i Nærheden, trak Salgene til sig.

Ogsaa Betragtningen af denne Tysklands største Messe, er af Interesse i denne Sammenhæng. Da Leipziger-Messen fra gammel Tid af i Modsætning til Messen i Frankfurt a. d. Oder særligt var Hovedafsætningssted for *udenlandske* Varer, kan man ikke her vente en Tilbagegang for disse Varers Vedkommende, navnlig da just ikke de engelske Varer her spillede Hovedrollen. Tvært imod vandt Leipziger-Messen, til Trods for mange Spaadomme i modsat Retning, betydeligt ved Toldforeningens Dannelse. Den samlede Vægt af Varer, der kom til Leipziger-Messen, steg for udenlandske Varer fra 1837 til 1842 med 58 %. Men ogsaa Omsætningen med indenlandske Varer steg her meget stærkt, nemlig med 37,6 %.

Medens Messen i Frankfurt a. d. Oder saaledes i dette Tidsrum mere og mere udviklede sig til at være en Messe for den indenlandske Omsætning, og som saadan havde stor Fremgang, og medens Leipziger-Messen fik forøget Betydning baade for indenlandske og udenlandske Varer, og det samme ligeledes i denne Periode var Tilfældet med Frankfurt a. M., saa tabte derimod *de mindre Messer* rundt om i Tyskland aldeles deres Betydning. Handelen med *udenlandske* Varer kunde nu de tvende store Messer, Leipziger-Messen og Messen i Frankfurt

a. M., fuldstændigt suge til sig, efter at Kommunikationen mellem de tyske Lande indbyrdes var bleven fuldkomment fri og uhindret, saa at Varesalget med langt større Lethed end tidligere lod sig koncentrere paa disse Messer, der havde en saa vældig Tradition for sig og derfor naturligt trak. Den *indenlandske* Varehandel gik ogsaa efterhaanden fra disse Messer, idet den dels gik til de nævnte store Messer, dels for Preussens Vedkommende til Messen i Frankfurt a. d. Oder og mere og mere samlede sig der. Men der var endnu en vigtig Grund til, at disse Smaamesser maatte tabe deres Betydning, og denne berøres ogsaa af *Bowring* i hans Beretning. Fra denne Periode begynder nemlig den særegne Form for Handel og Handelsvirksomhed at gjøre sig gjældende, at Fabrikkerne i stedse større Omfang erhvervede Agenter eller Handelsrejsende, der med Prøver af deres Varer rejste gennem hele Tyskland og Aaret rundt imod en vis Kredit paa en billig og bekvem Maade forsynede Detailhandlerne og for disse sparede Mellemlandernes Avance. Atter her se vi en ejendommelig Virkning af Toldforeningens Dannelse, idet den opvoksende Industri paa ny Maade skaber Beskæftigelse for Handelen. — Ogsaa paa anden Vis skaffede Industrien Handelen Erstatning for, hvad denne tabte ved den relative Tilbagegang i Forsyningen med udenlandske Fabrikata, idet der efterhaanden, som vi have set ovenfor, for flere vigtige Produktionsgrenes Vedkommende skabtes en stadigt stigende *Udførselshandel*.

Betød saaledes de første Aaringer efter Toldforeningens Dannelse en besværlig Vending for mange Handlende, saa gav Forbundets Dannelse Stødet til et saa betydeligt Opsving i hele Omsætningen — og ej alene ind ad til, men ogsaa ud ad til, idet Handelen med fremmede Industriprodukter vel forholdsvis aftog, men Udførslen var i stærk Stigen, ligesom

Forsyningen med Kolonialvarer og Raastoffer*) jo tiltog umaadeligt — at Handelsstanden som *Helhed* betragtet gik stærkt frem i Velstand i denne Periode. Betegnende er det, at fra 1834 til 1837 sank Antallet af Engros-Handlende i Forhold til Folketallet i Preussen, medens Detailhandlernes Antal tvært imod i samme Tid steg næsten i et 3 Gange saa stærkt Forhold, som hele Befolkningen voksede. Efter 1837 var Krisen overstaaet, og fra 1837—40 steg atter Antallet paa samtlige Handlende stærkt, saaledes for Engros-Handlerne med 10,7 % , for Detailhandlere med Textilvarer 17,5 % og for andre Handlende 15—34 % , medens Befolkningen i samme Tidsrum kun voksede med 5,9 % .

Den *indenrigske Skibsfart* paa Floderne steg ogsaa som Følge af den voksende indenrigske Omsætning stærkt i dette Tidsrum. Antallet af Fartøjer var:

1834	8357	med	190.000	Lstr.
1837	9287	»	208.000	»
1840	10349	»	256.000	»

Skibenes Antal tiltog altsaa 1834—40 med næsten $\frac{1}{4}$ (23,8 %), deres Drægtighed med 31—32 %.

Udenrigsk Skibsfart kunde der for Toldforeningen jo kun være Tale om for Preussens Vedkommende, og den preussiske Skibsfart, der kun kunde foregaa over Østersøhavnene, led gennem hele Perioden meget ved den danske Sundtold. Manglen paa Forbindelse med *Nordsøhavnene* føltes derfor ogsaa meget trykkende i Toldforeningen, da den største Del af den udenrigske Omsætning maatte ske over disse Havne, hvilket med andre Ord vilde sige, at den tyske Vareomsætning for den væsentligste Del maatte gaa over fremmed Territorium, nemlig: Hamborg, Bremen, Hannover

*) Medens Værdien af Overskuds-Udførslen af Fabrikata i Gjennemsnit af 1837—41 var 58 Mill. Th., var samtidigt Merindførslen af Raa- og Hjælpstoffer 43 Mill., af Fortæringsgjenstande 14,7 Mill. Th. Jvfr. *Biersack*: Ueber Schutzzölle etc.

eller Holland. Man kan altsaa ikke paa Forhaand vente, at den preussiske Skibsfart paa Østersøhavnene skulde spille nogen stor Rolle, og det er derfor interessant at se, hvorledes dog ogsaa *denne* kjendeligt oplives ved Toldforeningens Dannelse. Lige de første Aar gaar det her som med Handelen, at Forholdene ere en Del trykkede, hvortil navnlig den Omstændighed bidrog, at Havnene havde været under streng Karantæne i Kolera-Aaret 1831, hvad der end yderligere havde vænnet Sejladsen til at gaa andre Veje, og den Størrelse, som Skibsfarten havde 1830, blev først igjen naaet 1836. Den preussiske Handelsflaade gik ogsaa, som det vil ses af Tavle V., tilbage, baade med Hensyn til Skibenes Antal og Drægtighed, i Aarene 1832—36, men fra 1837 til 1842 er den i *kjendelig Fremgang*. Saaledes forhøjedes Antallet af Skibe i disse 5 Aar fra 604 til 799, Drægtigheden fra ca. 74.000 Lstr. til ca. 109.000 Lstr. Medens det gennemsnitlige Antal af nybyggede Skibe i 1832—36 havde været 19—20, var det i:

1837	1838	1839	1840	1841
36	49	95	103	103

Hertil svarer da ogsaa, at hele Skibsfarten i høj Grad oplivedes fra 1837. Antallet af indgaaede Skibe med Ladning i de preussiske Havne steg fra 1834—36 til 1840—42 med 67 %, Drægtigheden med 72 %. Antallet af udgaaede Skibe med Ladning steg i samme Tidsrum med 63 % og Drægtigheden med 62 %. De nærmere Enkeltheder ville kunne ses af Tavle VI.

For *Landbruget* vedvarede efter Toldforeningens Oprettelse de trykkede Tider endnu et Par Aar, hvori baade Korn- og Kartoffelpriserne vare særdeles lave. Heller ikke var det til at vente anderledes, for saavel Preussen-Hessens som de sydtyske Staters Landbrug var hvert for sig mere end tilstrækkeligt til at dække de respektive Landes Forbrug af

Landbrugsprodukter, og kun Kongeriget Sachsen behøvede et temmeligt betydeligt Tilskud af Korn. For Preussen var det desuden Handelen med Udlandet over Danzig og Østersøhavnene, der ubetinget havde mest Indflydelse paa Kornpriserne, for Sydstaterne var det Trafiken Øst, Syd og Vest paa, der havde Interesse.

Den Stigning i Velstanden, der navnlig fra den opblomstrende Industri ved Forøgelsen af dennes Kjøbeevne bredte sig mere og mere, maatte imidlertid efterhaanden ogsaa faa en gavnlig Indflydelse paa Landbruget. Hertil kom desuden endnu en anden Omstændighed, som ligeledes var fremmet ved Toldforeningens Dannelse. Landbruget havde i hele denne Tid den besværlige Opgave at fuldende Overgangen fra det tidligere Trevangsbrug til en mere intensiv og rationel Driftsmaade. Det gjaldt om i stigende Grad at lægge Vægt paa Husdyrholdet og som Følge deraf at skaffe billigere Foderstoffer. Hertil blev nu Landbruget hjulpet for de nordligere Staters Vedkommende ved det stærke Opsving i Brændevinsbrænderiet, for Syd- og Mellemtysskland ved Roesukkerindustrien.

Hvad først *Brændevinsbrændingen* angaar, kunde man ved en overfladisk Undersøgelse blive tilbøjelig til at antage, at den i Preussen snarest i denne Periode var i Aftagen. Antallet af Brænderier i Drift var saaledes 1831: 13.819, 1839: 11.628 og 1842: 10.321, altsaa i stærk Tilbagegang, og Indtægten af Brændevinsbeskatningen snarest i forholdsvis Aftagende. — Imidlertid er det *virkelige* Forhold dette, at Brændevinsbrændingen netop i denne Periode gik over til en langt mere rationel Drift, og at man navnlig ved Indførelsen af nye Dampapparater i 1834 kunde faa langt større Udbytte af Mæskningen, hvorefter der paa den anden Side fulgte, at de mindre og slet drevne Brænderier ikke kunde bestaa i Konkurrencen. Efter en foretagen Beregning viser det sig, at

medens Produktionen af Brændevin i 1834 var 128,5 Mill. Quart, var den i 1842 219,2 Mill. Quart, altsaa en uhyre Forøgelse. Forskjellen mellem den officielt beskattede Produktmængde og den virkelige var imidlertid i 1842 saa stor, at Forbruget pr. Hoved henholdsvis maatte sættes til 5,9 Quart og 14,2 Quart.

Roesukkerindustrien faar i Tyskland først Fodfæste efter Toldforeningens Dannelse, men derefter gaar Udviklingen ogsaa rask for sig. I Driftsaaret 1836—37 var Antallet af Roesukkerfabriker allerede 122, i Driftsaaret 1840—41: 146. Produktionen af Roesukker, der i Driftsaaret 1836—37 kun var 25.346 Cntn. Sukker, var i 1837—38: 138.197 Cntn. og 1842: 256.576 Cntn.

Altsaa dels støttet ved disse Industriers Opsving og den derved muliggjorte Fremgang i og Forbedring af selve Driften, dels ophjulpet af den stigende Omsætning og den forøgede Velstand, fik Landbruget snart en bedre og bedre Stilling, og fra 1836 begynder der en jævn Prisstigning i alle Kornsorter, Kartofler og Kjød, der uafbrudt fortsættes i Resten af denne Periode. Fra Slutningen af 30'erne kan man datere det stærke Opsving, som siden har karakteriseret det tyske Landbrug helt op til Slutningen af 60'erne.

Betragte vi Sagen nærmere, se vi, at Preussens *Kornproduktion*, navnlig af Hvede, *steg betydeligt i de omhandlede første Aaringer*. Medens Preussens samlede Produktion af Hvede saaledes i 1831 kunde anslaaes til c. 10 Mill. Schfl., blev den i Slutningen af 30'erne og i Begyndelsen af 40'erne anslaaet til over *det dobbelte* (21,5 Mill. Schfl.), og Produktionen af de øvrige Kornsorter steg i samme Tidsrum fra c. 50,7 Mill. Schfl. til c. 52,6 Mill. Schfl. Denne stærke Forøgelse af Produktionen i Forbindelse med Toldliniens Rykken ud efter maatte naturligvis afsætte Spor i Indførsels- og Udførselsforholdene, om end i langt ringere Grad

for denne Erhvervsgrens Vedkommende end for Industriens. Det indenlandske Forbrug af Korn steg i denne Periode noget*), særligt af Hvede,**) dette endogsaa lidt paa Bekostning af Rugforbruget, hvad der ved den stærkt forøgede Hvede-Indhøstning i Forbindelse med disse Aaringers lave Kornpriser var naturligt nok. — Men medens denne Forøgelse af det indenlandske Forbrug kun kunde have en noget ringere Betydning, maatte Virkningerne vise sig desto mere i den *udenlandske Omsætning*, hvorom vi henvise til Tavle VII i Tabelbilagene.

I Aarene 1834—35 var den tyske Toldforenings *Indførsel* af Korn gennemgaaende en Del mindre end den preussisk-hessiske Toldforenings i de tvende forudgaaende Aar. Dette ligger i, at Indførslen fra Bayern og Württemberg nu ikke længer betragtedes som Indførsel, medens paa den anden Side disse Lande vare rigeligt i Stand til at kornføde sig selv og altsaa ikke behøvede at forøge hele Toldforeningens Indførsel. Kun for Rugs Vedkommende indtraadte der i 1834 og endnu stærkere i Aarene 1836—39 en temmelig stærk Forøgelse af Indførslen, hvilket væsentligt forklares ved *Sachsens* Tilslutning.

Udførslen af Hvede synker i Aarene 1834—35 forholdsvis stærkt, skjønt de hvederige sydtyske Stater nu ere komne til. I 1835 var den samlede Toldforenings Kornudførsel $1\frac{1}{2}$ Mill. Schfl. mindre end i 1831 for Preussen alene. Skjønt Sachsen behøvede et forholdsvis stort Tilskud, som efter 1834 selvfølgelig forsvinder af Udførselstabellerne, er det dog ikke nok til at forklare dette Faktum. Det var utvivlsomt de særdeles lave Kornpriser (fra 1831—35 vare

*) Efter Opgivelser om Forbruget i 124 preussiske Stæder var dette aarlig pr. Hoved 1831: 306 $\mathcal{W}$, 1840—1842 gennemsnitlig 316 $\frac{1}{2}$ $\mathcal{W}$.

**) 1831: 65 $\frac{1}{3}$ $\mathcal{W}$, 1837—39 c. 84 $\mathcal{W}$.

Hvedepriserne sunkne med c. 40 %) i Forbindelse med de vanskelige Indførselsforhold i England, som har bevirket dette usædvanlige Forhold. I 1837 indtræder nemlig en *stærk Stigning i Udførslen af Hvede*, saaledes at medens Merudførslen i det preussisk-hessiske Toldforbund 1833 var 2,6 Mill. Schfl., var Merudførslen for hele den tyske Toldforenings Vedkommende i 1841 stegen til 7,8 Mill. Schfl., altsaa *stegen til det 3-dobbelte*, hvilket er en saa uhyre Stigning, at det navnlig med Erfaringerne fra det første Aar efter Toldforeningens Dannelse for Øje ikke lader sig forklare af Sydtysklands Tilslutning, men naturligst og væsentligst af den foran paaviste, stærke Forøgelse i Hvedeproduktionen.

Medens Indførslen af de forskellige Kornsorter — dog med Undtagelse af Rug for enkelte Aars Vedkommende — kun er i svag Stigning og, henset til Toldforeningens Dannelsen og Befolkningens Forøgelse, dels ved nye Staters Tilslutning, dels ved naturlig Formerelse, altsaa i relativ Tilbagegang, var Udførslen af Korn snarest gennemgaaende i Tiltagende, og i Periodens sidste Aaringer var der en ikke ringe Fremgang i Merudførslen af alle Kornsorter.

Ogsaa for *Kvægavlens* Vedkommende er der i denne Periode, 1831—1840, en stærk Fremgang. I Preussen, hvor der foreligger specificerede Oplysninger, forøgedes saaledes *Kvægbestanden* (Tyre, Okser, Køer og Ungkvæg) med c. 530,000 Stkr. (fra 4,45 Mill. til 4,98 Mill.). Antallet af *Scin* voksede i det samme Tidsrum fra 1,74 Mill. til 2,24 Mill., altsaa ligeledes med $\frac{1}{2}$ Mill. Stkr. *Faarenes* Antal steg med 4,5 Mill. (fra 11,8 Mill. til 16,3 Mill.), og endelig steg Antallet af *Heste* med 140,000 Stkr. (fra 1,38 Mill. til 1,52 Mill.).

For *Omsætningen med Husdyr* spiller Dannelsen af Toldforeningen en langt større Rolle end for Kornhandelen. Navnlig indtræder der en særdeles livlig Omsætning med Kvæg mellem de toldforenede Lande indbyrdes. I de syd-

tyske Stater stod Kvægavlen særdeles højt, og dette havde megen Indflydelse paa de øvrige tyske Staters Landbrug. Meget magert Kvæg, som i Bayern blev indført til Fedning, toges nu fra tyske Stater i Stedet for som før fra Østerrig, og det hollandske Kvæg fik i Nordtyskland en stærk Konkurrent i det sydtyske Kvæg. Preussens Forbindelse med saa stærkt kvægproducerende Lande som de tvende sydtyske Stater maatte derfor ogsaa give sig et stærkt Udtryk i Indførsels- og Udførselsforholdene. Indførslen og Udførslen af Hornkvæg var i Preussen-Hessen, resp. Toldforeningen:

	1833.	1834.	1836.
Indførsel:	28,806	24,297	27,080.
Udførsel:	19,333	47,710	28,322.

Naar Indførslen saaledes synker til Trods for, at Toldomraadet er blevet større, og Udførslen derimod stiger stærkt, ligger dette netop i de Mængder af Kvæg, der fra Bayern og Württemberg udførtes til Preussen, og som efter 1834 forsvandt af Toldlisterne, medens Bayerns og Württembergs Udførsel til Østerrig forøgede Udførselstallene. Medens i Preussen Indførslen i 1831 *oversteg* Udførslen med 4493 Stkr., saa var der for Toldforeningens Vedkommende i 1835 en *Merudførsel* af 16,635 Stkr., i Aarene 1837—38 vel en højst ubetydelig Merindførsel, men i 1840—42 indtræder atter det normale Forhold, nemlig *Merudførsel*. Med andre Ord, medens Preussen-Hessen behøvede *Tilskud* af fremmed Kvæg, kunde det toldforenede Tyskland fuldstændigt forsyne sig selv med Kvæg og endda have et lille Overskud til Udførsel.

Hvad *Hestene* angaar, var Sydtyskland godt forsynet, medens Preussen til Forædling af sine Hesteracer behøvede et mindre Tilskud udefra, hvilket dog i denne Periode stadigt bliver mindre og mindre ved Tilførsler fra Sydstatene.

Af *Faar* havde Preussen-Hessen *Merindførsel*, der i 1833 var 115,128 Stkr. Efter at de mellem- og sydtyske

Stater ere komne til, holder Merindførslen for hele Toldforeningen sig omtrent paa samme Trin som før for Preussen-Hessens Vedkommende, medens der derimod i det indre Tyskland indtræder en stærk Omsætning, idet der navnlig føres store Mængder Faar fra Sachsen til Preussen, til Forædling af preussiske Racer, og fra Württemberg til Rhinprovinsen. — Noget anderledes forholder det sig med *Svin*, idet Merindførslen af Svin efter 1833 ikke alene absolut, men relativt stiger meget betydeligt. I Følge den ved Toldforeningens Dannelse bevirkede Forøgelse af den konsumerende Befolkning skulde man i 1834 have ventet en Merindførsel af 118,478 Stkr., medens den derimod blev 142,082, og om den end gik noget tilbage i de nærmest følgende Aar, saa steg den atter stærkt i 1839. Noget kan den stærke Forøgelse af Merindførslen forklares af Sachsens og Bayerns Tilslutning, men væsentligst ligger den i, at det preussiske Landbrug i denne Periode skiftede Karakter, idet den formindskede Svineholdet og anvendte Bærmen fra den tiltagende Brændevinsbrænding til Kreaturfoder. Den stærke Merindførsel af Svin var iøvrigt ikke væsentligt direkte til Forbrug, men Hovedparten af de indførte Svin gik til Fedning.

De anførte Data ville allerede være tilstrækkelige til at give et bestemt Indtryk af, hvorledes Toldforeningen bragte de forskellige Samfundsklasser store Fordele, og hvorledes de ved Toldforeningen tilvejebragte, gunstige økonomiske Betingelser oplivede Produktionen, fremmede Omsætningen og derved i det hele forøgede Velstanden. Vi have desuden ogsaa ovenfor antydnet, hvorledes mange af de Faktorer, som vi dér nævnte som medvirkende til Tysklands økonomiske Fremgang, netop ere blevne satte i Gang eller fremskyndede i deres Udvikling ved Toldforeningens Dannelse og det derved fremkaldte økonomiske Liv. Samfærdselsvejene bleve for-

bedrede, Jernbaner anlagte, Mængder af Maskiner indførte o. s. v., o. s. v. *)

Denne Perodes store Betydning for Tyskland er da netop den, at ved de nye Forholds Indflydelse *blev Grunden lagt* til dets industrielle Storhed og dets økonomiske Magtstilling. For den følgende Tid har Toldenheden derimod mere den Betydning, som det altid har at bevare den en Gang givne Basis, hvorpaa Udviklingen foregaar, den Ramme, indenfor hvilken den er lagt an paa at udfolde sig. Medens Toldforeningen saaledes i den første Tid var det positive og direkte *Middel til Opsving* og ligefrem vakte Mængder af Spirer til fremtidig Produktion til Live eller i alle Fald frelste dem fra Undergang, saa er den senere hen mere den *selvfølgelige Forudsætning* for deres vedblivende Vækst og Trivsel. Medens Toldforeningen i den første Periode var et Kulturmiddel, en Stimulus, en Opvækker, er den siden snarere at sammenligne med en Slags Naturbetingelse for Produktion og Om-sætning, som var lige saa selvfølgelig given, netop for Udviklingen af *denne* bestemte særlige Form af Produktion, den tyske Produktion, som Landets Klima og Jordbund. Da det senere i Begyndelsen af 50-erne og 60-erne truede med, at Toldforbundet skulde briste, da stod det *ikke* for Bevidstheden som et Middel til Fremgang, men som en *jernhaard* Nødvendighed, som et Livsspørgsmaal for den Industri og Handel, der havde udviklet sig Landene imellem — og Tanken om, at det skulde brydes, var lige saa økonomisk uudholdelig, som det for os vilde være, hvis man truede med at skille Sjælland fra det øvrige Danmark med en Toldlinie. Den var simpelthen bleven den uundværlige Forudsætning for, at

*) Antallet af Dampmaskiner steg saaledes alene i Aarene 1837—40 med ca. 50 % (fra 421—621) og den samlede Hestekraft med næsten $\frac{3}{5}$ (fra 7500—11,900).

Tyskland som saadant kunde konkurrere med de andre Verdensmagter, og den var for de mindre Stater dette: at være et Led af et Verdensrige i Stedet for at være — et Nutidens Danmark.

Efter den første Periodes glimrende økonomiske Resultat, der kom til at staa dobbelt lyst op imod den forudgaaende Krise-Tids mørke Baggrund, er det særdeles forstaaeligt, at Toldforeningen ej alene uden Vanskelighed, men med Iver og Glæde fra alle Sider blev fornyet paa 12 Aar — altsaa til den 1ste Januar 1854 — ved Overenskomsten af 8de Maj 1841.

Samme Aar indtraadte Braunschweig og senere Luxemburg, foruden et Par mindre Fyrstendømmer, i Toldforeningen. I 1838 var der imidlertid blevet sluttet en Møntkonvention mellem de forenede Stater, og paa Generalkonferencen i 1839 enedes man om en fælles Vægtenhed.

Den offentlige Mening var nu overalt i Tyskland ganske og aldeles vunden for Toldforeningen, og alle nationale Forhaabninger vare efterhaanden naturligt blevne knyttede til dens Bestaaen og videre Udvikling. Ogsaa Regeringerne vare den gunstigt stemt, og det ikke alene fordi de saa deres Lande blomstre, men navnlig ogsaa fordi de saa deres Statskasser fyldes. Næsten for alle de mindre Landes Vedkommende betød Toldforeningen uventet Rigdom, for mange endogsaa Toldindtægt i Stedet for Toldudgift, og for dem alle uden Preussen et ordnet Toldvæsen.

Kun Preussen var det gaaet lige omvendt. Medens Toldloven af 1818 havde forøget Indtægterne stærkt, formindskedes de ved Toldforeningens Dannelsen. I 1828 vare Indtægterne pr. Hoved 25,₃ Sgr., men 1834—39 kun 22 Sgr. Da nu For-

bruget utvivlsomt var steget i dette Tidsrum, og snarere stærkere i Preussen end i de øvrige Lande, og Preussens Indtægter altsaa desuagtet vare i relativ Tilbagegang, var det øjensynligt, at Preussen ikke kunde staa sig ved Fordelingen efter Folketal.

Da Preussen i 1839 klagede herover og stillede Forslag om vidtgaaende Forandringer i Delingsforholdet, rejste der sig imidlertid en saadan Storm, at Preussen klogt bøjede af og nøjedes med nogle Modifikationer for Udførsels- og Transittoldens Vedkommende *) og — kunne vi tilføje — med de store indirekte økonomiske og politiske Fordele, som Toldforeningen gav den. Derimod enedes man paa Generalkonferencen i 1840—41 om følgende vigtigere Forandringer i og Tillæg til den tidligere Toldforenings-Overenskomst:

1) De tidligere Udlignings- eller Differentialafgifter bleve afskaffede og erstattede med saakaldte Overgangsafgifter. Et Eksempel vil bedst vise Forskjellen. 1 Quart Øl betalte i Preussen 6 Pf. i Ølskat, i Bayern derimod 9 Pf. Blev nu 1 Quart preussisk Øl ført ind i Bayern, betalte Importøren Differencen, altsaa 3 Pf., ind i den bajerske Statskasse. Nu derimod skulde han betale de fulde 9 Pf. til den bajerske Statskasse, men fik til Gjengjæld de 6 Pf., der vare betalte i Skat for Øllets Tilvirkning i Preussen, tilbagebetalte ved Udførslen fra dette Land. Indtægtssummerne bleve derved ikke synderligt paavirkede, men Fordelen bestod i, at Producentere i det Land, hvor Forbrugsafgiften var højest, nu med større

*) Da de vigtigste Udførsels-Artikler, der betalte Told, kom fra Preussen, bestemtes det, at de Indtægter, der kom fra de østlige preussiske Provinser, Sachsen og de thüringske Stater, skulde deles efter Folketallet indenfor dette Landomraade, og de Indtægter, der indkom i Sydtyskland og Rhinpreussen, skulde deles efter Folketallet i denne Del af Tyskland. Noget lignende skete med Hensyn til Fordelingen af Transittolden.

Lethed kunde afsætte deres Fabrikata i de Lande, som havde den mindre Forbrugsafgift.

2) Dernæst enedes man om fra 1ste September 1844 at indføre en fælles Beskatning af Roesukker, saaledes at Toldindtægten af Kolonialsukker ikke blev for stærkt formindsket, medens der dog paa den anden Side skulde ydes den indenlandske Industri en passende Beskyttelse.

Den første Del af Perioden 1842—1853 er optaget af en hæftig Kamp mellem Frihandel og Beskyttelse.

Industriens pludselige Opsving i den første Tid, den lettere Afsætning ind ad til i Forbindelse med Beskyttelsen ud ad til bragte efterhaanden Fabrikanterne ind paa en kritikløs Forøgelse af deres Produktion uden tilsvarende Forbedring. Den engelske Industri, der stedse arbejdede sig rastløst fremad, naaede derimod snart til at kunne sætte over de nye Toldbarrierer, og i Begyndelsen af 40-erne begyndte Indførslen af flere Slags Fabrikata til billige Priser at blive generende stor for den indenlandske Produktion. Fordringen paa Forøgelse i Beskyttelsen traadte derfor skarpere og skarpere frem.

Stødet blev givet ved en Krise i Jernproduktionen i England, som bevægede de engelske Producenter til at kaste store Masser af Jern til umaadeligt lave Priser ind paa Fastlandets Marked, og navnlig i Tyskland, hvor Indførslen af Raajern var fri (jvfr. om dette Forhold S. 44). Fra den rhinske Jernindustri Side, navnlig fra Hessen og Nassau, lød der derfor høje Klager.

Bomuldsspinderierne følte sig ligeledes i Begyndelsen af 40-erne stærkt trykkede. Beskyttelsestolden synes ogsaa

at have været temmelig ringe (2 Th. pr. Centner). I alle Fald steg Indførslen i Løbet af faa Aar ganske ualmindeligt stærkt (jfr. ovenfor S. 34) Under disse Forhold førte Spindrierne en mere og mere prekær Tilværelse, og de Stater, hvor de vare talrigst fremherskende, traadte derfor op med Krav paa Forøgelse af Beskyttelsen. Fra Bomuldsvæveriernes Side — og altsaa fra de Stater, hvor denne Industrigren fornemmeligt var repræsenteret — blev disse Forlangender mødt med megen Kølighed, da man frygtede for en Fordyrelse af Raastoffet, som det altid vilde være vanskeligt at faa neutraliseret ved en Forhøjelse af Prisen paa Bomuldstøjer, og som muligt langt vilde overveje de Fordele, der ellers ere forbundne med at have Bomuldsspindrier i Nærheden.

Allerede i 1842 paa Generalkonferencen i Stuttgart blussede Striden mellem Frihandel og Beskyttelse op ved Fastsættelsen af Tarifen for 1843—45. Da der kun kunde ske Forandring i Tarifen ved Enstemmighed, kom det dog her kun til nogle faa og mindre væsentlige Forandringer paa Grund af den store indbyrdes Uenighed. Derimod gav Konferencen Stødet til, at der fra 1ste September 1844 indtraadte en Told paa Raajern og tilsvarende Forhøjelser i Tolden paa Stangjern og Jernvarer.

Striden flammede imidlertid hæftigere og hæftigere, og fra alle Sider ventede man Afgjørelsen paa den 7de Generalkonference 1845 i Karlsruhe. Fra Englands Side havde man gjort de største diplomatiske Anstrengelser for at paavirke Stemningen til Fordel for Handelsfrihed og satte nu fuldstændigt sin Lid til, at Toldforeningen enten vilde gaa i Frihandelsretning eller blive sprængt. Ingen af Delene skete. Resultatet blev i Hovedsagen negativt, idet man kun enedes om ganske enkelte Ændringer. Men Bølgerne vare gaaede saa højt under disse Forhandlinger, at man i Tyskland selv begyndte at forfærdes over, hvilket Skue af Tvedragt og Kiv,

man havde givet til bedste for de fremmede Staters diplomatiske Udsendinge. Der indtraadte derfor i den følgende Tid ligesom et Havblik efter Stormen, hvorunder en roligere Betragtning af Forholdene lidt efter lidt gjorde sig gjældende fra alle Sider, og under Indflydelse heraf lykkedes det at naa en Slags Overenskomst i *moderat beskyttelsesvenlig Retning* paa den næste Generalkonference i Berlin 1846. Tolden blev her forhøjet paa alle Sorter Hørgarn, paa Lærred, Drejl og Dvælk samt et- og tottraadet Bomuldsgarn.

Hermed var Striden mellem Frihandel og Beskyttelse endnu ikke ophørt, men den værste Braad var taget af den, og den naaede aldrig siden den Lidenskab og Bitterhed som i Begyndelsen og Midten af 40-erne.

Begivenhederne i 1848 kastede for en kort Tid mangfoldige Forhold i Tyskland over Ende, men gik forholdsvis let hen over Toldforeningen. Var end den revolutionære Bevægelse saaledes uden Betydning for Toldforbundet, blev der dog ved disse Aars Begivenheder lagt Spiren til en Fare for dets fortsatte fredelige Bestaaen. Denne Fare truede imidlertid fra en hel anden Kant, nemlig fra Forholdet til Østerrig, der nu træder i Forgrunden og bringer Toldforeningens Udvikling ind i en hel ny Fase.

Den 30te Mai 1850 fremsatte Østerrig for de tyske Regeringer en Plan om et *tysk-østerrigsk Toldforbund*, bestaaende af Østerrig, den tyske Toldforening og de nordlige Forbundsstater. Forslaget opfyldte sin Hensigt: at kaste Sprængstof ind i Toldforeningen. Sydstaterne sympathiserede med Tanken om en nøjere Forbindelse med Østerrig, medens Preussen derimod øjeblikkeligt forstod, hvor meget det poli-

tisk maatte være Østerrig om at gjøre at komme *ind i* Toldforbundet for derved at faa givet sin Magtstilling i Tyskland økonomisk Bund under Fødderne, og hvor meget det omvendt maatte være Preussen om at gjøre at faa Østerrig holdt *udenfor*, for at bevare sit Førerskab.

Det var derfor under en stigende Spænding, at den 8de Generalkonference traadte sammen i Cassel 1850, og bedre blev Situationen ikke, snarere værre, ved at den lille Stat »Braunschweig« benyttede sin Stemme til at forhindre en gennemgaaende Revision af Tarifen, som Preussen og Bayern just med Møie havde samlet alle de øvrige Stater om. Konferencen blev til Slutning ligefrem sprængt ved de bekjendte politiske Begivenheder i November 1850, der endte med Aftalerne i Olmütz.

Hermed indtraadte tilsyneladende en fredeligere Stemning i Toldforeningen, og ved Forhandlingerne paa den næste Generalkonference, i Wiesbaden 1851, enedes man om, at Toldforbundet skulde deltage i Verdensudstillingen i London samme Aar. Dette skete ogsaa, og den hidtil saa foragtede tyske Industri viste sig her i en Skikkelse, der satte hele Europa i Forbauselse og paa det tydeligste godtgjorde Klogskaben i Tysklands Handelspolitik, saavel ind ad som ud ad til.

Men endnu en Overraskelse var forbeholdt Europa og særlig Tyskland i 1851. Til almindelig Bestyrtelse offentliggjordes pludselig i Slutningen af Aaret (d. 11te September) en Overenskomst mellem Preussen og Hannover — den saakaldte September-Traktat — hvorved det sidste Land traadte i Toldunion med Preussen fra 1ste Januar 1854.

Den preussiske Regjering havde her handlet hurtigt, snildt og lydløst. Med et klart Blik for det optrækkende Uvejr for Toldforeningen ved Østerrigs Forsøg paa at trænge sig ind deri, følte den sig tvungen til at indrette sig med

den Mulighed for Øje, at Toldforeningen sprængtes eller ikke blev fornyet, alene fordi den vidste med sig selv, at den af rent politiske Grunde ikke vilde være Deltager i et Toldforbund, hvor Østerrig havde den dominerende eller blot en lige berettiget Stilling. Gik Toldforeningen imidlertid i Stykker, gjaldt det for Preussen om dels at faa en Forbindelse tilvejebragt mellem de tvende adskilte Dele af sit Land, dels at faa en Erstatning for det tabte Afsætningsomraade imod Syd. Hessen-Cassel var upaalidelig, og der var derfor ikke andet tilbage end en Overenskomst med det hidtil saa forhadte Hannover, hvorved ikke alene Forbindelsen vilde være fuldstændig, men hvorved Preussen endelig ogsaa vilde faa den saa længe savnede Adgang til Nordsøens Kyster.

Hannover havde i Aarene 1834—36 dannet en Toldforening sammen med Oldenburg og Braunschweig, hvilken sidste Stat dog senere gik ud og traadte ind i det almindelige tyske Toldforbund. I denne saakaldte »Steuerverein« havde Stemningen hidtil været stærkt imod at søge vidtgaaende Tilnærmelser til Toldforeningen, og den preussiske Regering maatte derfor ogsaa yde væsentlige Indrømmelser for at faa Overenskomsten i Stand. De vigtigste af disse Indrømmelser vare følgende: 1) Nedsættelse i en betydelig Række Finanstoldsatser, nemlig for almindelige Brugsartikler som Kaffe, Sukker, Tobak, Vin og The, og 2) et saakaldt Præcipuum ved Toldindtægternes Fordeling, idet Hannover skulde have en $\frac{3}{4}$ Gange større Andel pr. Indbygger af Toldindtægterne end Preussen, respektive de øvrige Stater.

Faren fra Østerrig rykkede nu ogsaa Preussen tæt ind paa Livet. I Begyndelsen af 1852 samledes Udsendinge fra samtlige tyske Stater, med Undtagelse af Preussen og Thüringen, i Wien for at forhandle om en toldpolitisk Forstaaelse med Østerrig, og de syd- og mellemtyske Stater sluttede i April den saakaldte Darmstadter-Traktat, hvorved de paa

deres Side forpligtede sig til ikke at ville forny Toldforeningen, før man var kommen til en saadan Forstaaelse med Østerrig. Preussen opsagde paa sin Side Toldforeningen og sprængte Forhandlingerne om dens Fornyelse d. 27de September 1852 for at undgaa en Toldforhandling med Østerrig. Krisen var dermed paa sit Højdepunkt.

Man kom dog lettere til en fredelig Løsning, end det i sig selv var at vente. Hertil bidrog paa den ene Side den Omstændighed, at de Næringsdrivende rundt om i Syd- og Mellemtyskland bleve grebne af en feberagtig Rædsel ved Tanken om Toldforeningens nær forestaaende Opløsning, der syntes dem at være enstydig med deres økonomiske Tilintetgjørelse. Uvillien mod Preussen var vel levende i Tyskland, men blev dog mageligt holdt Stangen af de nationale Forhaabninger, der knyttede sig til Toldforeningen. Og medens saaledes de syd- og mellemtyiske Regeringer bestormedes af Petitioner om endelig at bevare Toldforeningen, begyndte paa den anden Side Preussen for sit Vedkommende at blive bange for at sætte Sagen paa Spidsen, da man i Hannover syntes at ville trække sig tilbage fra Overenskomsten. Det kom derfor til Separatforhandlinger mellem Preussen og Østerrig ved Aarets Slutning, og i Februar 1853 sluttede Preussen en Traktat med dette Land om gjensidige Toldlettelser. Derefter bleve Forhandlingerne mellem Forbundsstaterne gjenoptagne i Berlin samme Aar, og Toldforeningen, hvori Hannover og Oldenburg nu optoges, blev fornyet paa 12 Aar d. 4de April 1853.

Skjønt den Mellemrigstraktat, som var sluttet mellem Østerrig og Toldforeningen, nedsatte Tolden paa en stor Mængde Artikler, tiltog Omsætningen dog ikke i det Omfang,

man havde ventet. I de fleste Industriartikler holdt den gjensidige Ind- og Udførsel hinanden temmelig i Ligevægt, og det viste sig saaledes, at Forskjellen mellem de tvende Landes Industrier kun var ringe, og Tarifen endnu for høj.

Langt mere oplivedes Omsætningen og Produktionen ved Hannovers Indtræden. Merudførslen af Okser steg i Løbet af nogle faa Aar med 60 %, Merindførslen af Køer faldt fuldstændigt bort, den tidligere Merindførsel af Smør forvandlede til en endnu større Merudførsel o. s. v.

Løvrigt var denne første Del af Perioden lige op til 1860 en død Tid, hvori alle Forsøg paa at faa udviklet Toldforeningens Lovgivning og Organisation og faa revideret Tarifen stadigt strandede paa Fordringen om Enstemmighed, som aldrig lod sig tilvejebringe, navnlig paa Grund af de mindre Staters Modstand. Medens den første Toldforenings-Tarif endnu stod paa Grundsætningerne fra 1818 om *moderat* Beskyttelse, havde man i Beskyttelsestiden fjærnet sig en Del derfra og siden halvt principløst ladet sig føre af Strømmen længere og længere bort. Industrien var samtidigt bleven fastere i Saddelen, og en Mængde Konkurrenceforhold havde ved Transportmidlernes Udvikling fuldstændigt forandret sig, saa at Tarifen under alt dette var bleven mere og mere irrationel og i høj Grad trængte til Reform.

Da var det, at Frankrig og England i 1860 sluttede den bekendte Handelstraktat, der var Signalet til en Frihandels-Æra i hele Europa. Preussen greb med begge Hænder denne Lejlighed til at faa indført Forandringer i Toldtarifen, og Forhandlinger med Frankrig aabnedes i 1861. Vanskelighederne viste sig imidlertid temmelig store, og Forhandlingerne trak i Langdrag. Østerrig begyndte at foruroliges og mindede om, at der ved Forbundstraktaten var stillet Muligheden af et egentligt Told-Forbund mellem Østerrig og Toldforeningen i Udsigt. Preussen gjentog da Manøvren fra

1851 og afsluttede med pludselig Hast d. 29de Marts 1862 en Traktat med Frankrig, hvis § 31 indeholdt Klausulen om den mest begunstigede Nation. Hermed var det klart, at ethvert Haab for Østerrig om at trænge sig ind i Foreningen som Medlem af denne var udelukket, thi efter den nye Traktat kunde Østerrig aldrig nogen Sinde gjøre Krav paa andre Begunstigelser end dem, man var villig til ogsaa at tilstaa Frankrig.

En ny Krise brød løs, Østerrig protesterede, Sydstaterne nægtede at godkjennde en Traktat, der paa en Gang brød med Beskyttelsessystemet og indeholdt en Krænelse mod Østerrig, og d. 17de December 1863 blev Toldforeningen igjen opsagt fra Preussens Side.

Atter syntes det, som om Toldforeningen skulde briste, men denne Gang stod Preussen urokkeligt fast, og da Hænderne i visse Maader vare bundne paa Østerrig paa Grund af, at det samtidigt saa sig nødsaget til at gjøre Fællesskab med Preussen imod Danmark (1864), endte det med, at Preussen satte sin Villie igjennem. Toldforeningen blev i Sommeren 1865 fornyet paa 12 Aar, der indførtes en liberal Tarif i Overensstemmelse med den franske Handelstraktat, og d. 11te April 1865 kom man ogsaa overens om en ny Mellemrigstraktat med Østerrig.

Fra 1842 til 1865 fortsattes den i Toldforeningens første Periode begyndte økonomiske Fremgang, saa at sige, paa alle Punkter. Roesukkerproduktionen steg saaledes til det 13—14dobbelte, og Sukkerforbruget til over det dobbelte; medens der fra 1842—46 var en Merindførsel af Okser paa 4,500 Stkr., var der fra 1860—64 en Merudførsel af 31,300.

Merindførslen af raa Uld steg til over det 8dobbelte, Merudførslen af Uldvarer til det 11-12dobbelte, Merudførslen af Halvsilkevarer til det 10dobbelte, Merudførslen af Stenkul til det 9dobbelte, Merudførslen af Jern- og Staalvarer til det 5dobbelte, Merudførslen af fine Jernvarer til det 3dobbelte, Merudførslen af Lædervarer til det 10dobbelte, Merudførslen af hvidt Porcelain ligeledes o. s. v. o. s. v.

Hvad særlig de to Industrier angaar, hvorfor Hovedslaget førtes i Kampen mellem Frihandel og Beskyttelse i Begyndelsen af 40erne, kan følgende mærkes. Medens Merindførslen af ubleget *Bomuldsgarn*, som det vil erindres, var steget yderst stærkt i Begyndelsen af 40erne og havde naaet 618,000 Cntn. i 1846, faldt den øjeblikkeligt til det halve Aaret efter, at den nye Beskyttelse var indført, og sank siden stadigt, saaledes at den i 1864 kun var 77,600 Cntn. De tyske Bomuldsspinderier ere med andre Ord gaaede stærkt frem, og medens i 1836—40 det i Indlandet spundne Garn kun dækkede c. $\frac{3}{10}$ af Totalforbruget, dækkede det i 1856—61 o. $\frac{3}{5}$.

Merindførslen af Raajern, der alene fra 1842 til 1843 var steget til meget over det dobbelte, fra 1,1 Mill. Centn. til 2,6 Mill. Centn., faldt i 1844 efter den ny Skats Indførelse til omtrent det halve (1,39 Mill. Centn.) og holdt sig derefter omtrent paa dette Standpunkt indtil 1853. Efter Hannovers Tiltræden kommer der en stærk Stigningsperiode 1854—58, hvor Overskuds-Indførslen steg til c. 5 Mill. Centn. Derefter sank den til c. 2 Mill. Centn. i 1864. Samtidigt med, at Indførslen af udenlandsk Jern steg til lidt over 5 Mill. Centn., voksede imidlertid den indenlandske Produktion fra 4 til 11 Mill. Centn.

Efter at Toldforeningen var fornyet fra 1ste Januar 1866, følge Begivenhederne Slag i Slag. I 1866 falder den afgjørende Krig mellem Preussen og Østerrig, i 1867 forandres Foreningens Organisation, allerede 3 Aar efter, nemlig 1870, følger ny Krig, denne Gang mellem Frankrig og Tyskland, og endelig 1871 dannes det tyske Rige, hvorved Foreningen opløses eller rettere sagt gaar op i en højere Enhed som en Del af det tyske Riges Organisation.

Det mærkeligste Punkt i denne Periode maa vel Krigstiden i 1866 siges at være. Toldforeningen frembød da det mærkelige Syn, at medens de forskellige Foreningsstater bekæmpede hverandre, vedblev Toldforeningen roligt at bestaa. Paa Grænsen opkrævedes Tolden i Toldforeningens Navn og efter Krigen fulgte en gjensidig Afregning, som om intet var sket i Mellemtiden.

Omendskjønt der ikke knytter sig stor praktisk Interesse dertil, maa vi med et Par Ord omtale Toldforeningens Organisation i den sidste Periode. Allerede ved Fornyelsen i Maj 1865 var der sket de tvende væsentlige Forandringer, at Overgangsskatten paa Vin og Druemost mellem de nord- og sydtyske Stater var bleven hævet, og at Hannover og Oldenburgs Præcipuum var blevet betydeligt formindsket. Endnu mere indgribende vare imidlertid de Forandringer i Organisation, som Preussen fremtvang i 1867 efter sin Sejr det foregaaende Aar. Toldlovgivningen i den tyske Toldforening blev herefter lagt i Hænderne paa et Forbundsraad og et Toldparlament, bestaaende af Rigsdagen i det nordtyske Forbund og deputerede fra de sydtyske Stater, valgte efter lignende Regler som Medlemmerne af Rigsdagen.

Toldforbundsraadet bestod af 58 befuldmægtigede Gesandter fra de enkelte Stater, men saaledes at de større Stater sendte flere end de smaa — Preussen saaledes 17 af de 58 — og alle Afgjørelser toges ved simpelt Stemmemæflighed,

saa at den enkelte Stats Veto med andre Ord bortfaldt. I dette Forbundsraad fik Preussen Præsidiet. Endvidere bleve alle Præcipua definitivt ophævede, og Dyrkningen af Tobak inddraget under Fællesbeskatningen.

1868 samledes det første Toldparlament; allerede 3 Aar efter træder den første tyske Rigsdag sammen.

III.

Det Afsnit af Tysklands Historie, hvor de tyske Stater gennem deres Toldforening bleve førte frem til Velstand, til økonomisk Storhed og national Enhed, rummer en gavnlig Lære, som det vel var værdt, at vi Nordboer lagde os paa Sinde.

Først og fremmest faa vi her — hvad vi netop i det foregaaende have søgt at paavise saa afgjørende som muligt — det utvivlsomme Vidnesbyrd om, at en Sammenslutning mellem nærbeslægtede Nationer om fælles Toldpolitik kan føre til Fremskridt og Lykke. Derved er der allerede vundet meget, vi have faaet et fast Grundlag for Planerne om den skandinaviske Toldunion, vi have faaet et positivt og uomtvisteligt Svar paa Spørgsmaalet om, hvad det kan nytte.

Denne Lære gives os dernæst som alle Erfaringer *i en ganske bestemt, konkret Form*, og denne har netop *særlig Interesse* for os. Man kan i theoretisk Almindelighed godtgøre »de store Toldomraaders« Betydning og paavise de Tendenser, som den nyere Tids økonomiske Udvikling frembyder i denne Retning lige fra Colberts Ophævelse af de provinsielle Toldskranker i Frankrig til de vidtsvævende moderne Planer om et mellemeuropæisk Toldforbund. Men den tyske Toldforenings Historie giver noget andet og mere.

Den er Fortællingen om en Række stammebeslægtede Smaa-Folk, som til Trods for fælles Oprindelse, fælles Sprog og fælles Historie gennem lange Tider havde levet adskilte og derved vare blevne mere og mere svækkede, men som ved endelig at forene sig til økonomisk Samvirken først blev til en *økonomisk* Stormagt, siden ogsaa til en *national* og *politisk*.

Men det er ikke alene denne Fortællings Resultat: at saaledes gik det, der har Værdi; det er fuldt saa meget de enkelte Træk i Billedet, der vise, *hvordan* og *hvorfor* det gik, som har Krav paa nærmere Granskning, for at vi rigtigt kunne faa rede paa Betingelserne for en *slig Toldforenings Dannelselse* og *Bestaaen*.

Hvad der som en rød Traad gaar gennem hele Tysklands Historie siden 1815, er dette, at medens de *politiske* Hensyn til det yderste virkede mod Toldforeningens Dannelselse, og Gang efter Gang truede med at sprænge Forbundet, saa var det de *økonomiske* og *nationale* Momenter, der skabte det, og stadigt holdt det sammen. Først da det var blevet klart for den nationale Bevægelse, at Vejen til Tysklands Enhed gik gennem Toldforbindelsen med Preussen, blev Toldforeningen oprettet, og endda maatte det økonomiske Tryk til, at Syd- og Mellemtyskland var bleven spærret inde paa alle Sider og ikke havde anden Udsigt til at faa Luft, Adgang til Havet og Afsætning for sine Produkter end ved at slutte Overenskomst med Preussen. Siden hen satte den preussiske Politik overfor Østerrig tvende Gange i Træk Toldforeningens Bestaaen paa *ét* Kort og var fuldt ud parat til uden Naade og Skaansel at give den Dødsstødet, og begge Gange var det den Rædsel, som Tanken om de økonomiske og nationale Bestræbelseres Ruin fremkaldte, der til syvende og sidst bragte Toldforeningen uskadt gennem Skjærene. Endelig kunde Toldforeningens Stater kæmpe indbyrdes med hinanden, og

bittert, uforsonligt, længe opsparet Had kunde slaa ud i Krigens lyse Luer, uden at det skadede Toldforeningen. Thi den økonomiske og nationale Solidaritet var nu bleven saa stærk og bandt nu saa fast, at end ikke den aabenbare Krig kunde rokke Toldforeningen en Time.

Den *nationale* Solidaritet betød i denne Sammenhæng ikke *Lokalpatriotismen*, men Følelsen af Stammeslægtskab, fælles Literatur og fælles Historie. Den *økonomiske* Solidaritet beroede paa, at Landene grænsede umiddelbart op til hinanden og overfor andre Folkestammer dannede en naturligt afsluttet Enhed, at den økonomiske Udvikling gjennemgaaende stod paa det samme Trin, og at Produktionsbetingelserne i de forskellige Lande vare saaledes, at Staterne i en Række væsentlige Henseender supplerede hverandre indbyrdes og iøvrigt kunde føre samme Politik ud ad til.

Disse samme Betingelser ere da ogsaa til Stede for en skandinavisk Toldunion, og Forholdet er endogsaa i visse Maader mindre besværligt for de nordiske end det var for de tyske Stater, saa sandt som det er lettere at faa 3 Hoveder under én Hat end en halv Snes. Danmark og Norge har lige til Aarhundredets Begyndelse hørt politisk sammen og fra denne Tid endnu stedse bevaret fælles Sprog og fælles Literatur. Overfor Sverig har Forholdet stedse udviklet sig mere og mere venskabeligt, Følelsen af Slægtskab er bleven mere og mere levende, og for os Danske staar i alle Fald Sverrig som det Land, med hvem Fjendskab var utænkeligt.

Ogsaa økonomisk Solidaritet er dels allerede for Haanden, dels lader den sig ved Forandring i Toldpolitiken let tilvejebringe i endnu højere Grad. Men medens den nationale Overensstemmelse lader sig umiddelbart erkjende, maa det andet Moment nærmere paavises, hvad nedenfor vil ske.

Efter at have lagt Mærke til disse Forholds vigtige Indflydelse, maa vi dernæst se paa den Betydning, som Told-

foreningens *Organisation* havde. Hvad der her falder i Øjnene er dette, at denne Organisation med Held løste den vanskelige Opgave: paa én Gang at udslette al økonomisk Forskjel mellem Forenings-Landene og dog at tage det loyaleste mulige Hensyn til de enkelte Staters Selvstændighed og særlige Tarv. Man tildelte enhver af Staterne lige ned til Braunschweig et liberum veto i alle Toldforeningens Forhold og respekterede fuldstændigt de i de forskellige Stater bestaaende Brugsafgifter som dybt begrundede i forskjellig Levevis og forskjellige Sædvaner; men iøvrigt gav man hele den indre Omsætning fuldkomment fri og lod de indbyrdes Toldgrænser saa at sige forsvinde. Man naaede ikke alene derved — hvad alle ere enige om — sin økonomiske Hensigt i videst mulige Omfang, men fjærnede ogsaa paa Forhaand *en Mængde Anledning til Kiv og Strid*.

Heri er det da, at den tyske Toldforening afgjørende og fordelagtigt adskiller sig fra *den svensk-norske Mellemrigslov*. Forskjellen beror, som bekjendt, paa, at den gjen-
 sidige Toldfrihed mellem Sverig og Norge kun gjælder Varer af *indenlandsk* Tilvirkning, og iøvrigt have de to Stater udad til et ganske forskjelligt Toldsystem og derfor ogsaa hver Stat sit Toldvæsen, sin Toldkasse og sin Toldgrænse, som for fremmede Varers Skyld ogsaa maa være i Kraft Landene imellem. Af den tyske Organisation følger derimod fælles Toldindtægter, medens Omsætningen mellem de enkelte Stater er uhindret, saavel for fremmede som for egne Varer. Den svensk-norske Mellemrigslov er saaledes ej blot økonomisk mindre værdifuld, men den synes endogsaa snarere at have øget end mindsket den indbyrdes Jalousi, Mistro og Vrangvillighed mellem Nordmænd og Svenskere. Selv om den just ikke har formaaet at rokke Sammenholdet, er dog saa meget vist, at den mere bæres oppe af Unionen end bidrager til at holde denne oppe — heri netop saa ganske forskjellig fra

den tyske Toldforening. Klagerne over Mellemrigsloven have været mange, Stridighederne ikke færre, og til Trods for, at en Toldsammenslutning mellem Sverig og Norge ved Landenes geografiske Beliggenhed og deres nøje politiske Forbindelse er mindst lige saa naturligt givet som en Toldforening mellem de schweiziske eller amerikanske Forbundsstater, saa har der dog, endogsaa efter at Mellemrigsloven havde virket i en Række af Aar — den udkom som bekjendt i 1874 — for Alvor været fremsat Forslag fra flere Sider om dens Ophævelse. Ved at indskrænke Toldforeningen til Varer af indenlandsk Tilvirkning — et i sig selv tvetydigt Begreb — og iøvrigt lade Uoverensstemmelserne mellem Landenes Tarifer bestaa, har man ogsaa aabnet Døren for beklagelige Misbrug. Det Land, der i en eller anden Branche har en lavere Told end det andet, kan nemlig indføre Varer fra Udlandet, gjøre dem til Gjenstand for en ganske overfladisk Bearbejdelse, derved vinde toldfri Indførsel for dem i det andet Land og underbyde dette Lands Producenter i den vedkommende Industriegren. »Det er navnlig fra norsk Side, man synes at have benyttet denne Trafik at farve ufarvet, lakere ulakerede Sager og lignende, og da indføre dem til Sverig, men paa Ulæmper af tilsvarende Art fra Sverigs Side findes ogsaa Eksempler« *). Ved en Tillægslov af 1. Juli 1887 har man da ogsaa søgt at raade Bod paa dette Forhold ved at bestemme, at Varer af udenlandske, toldpligtige Stoffer kun skulle være toldfri, naar de undergaa Forarbejdelse i et af Landene, saafremt denne Forarbejdelse ikke kun bestaar i Formaling (af Kornvarer), Kantning, Frynsning, Broncering, Blegning, Farvning o. s. v. Den kommende Tid vil vise, om det virkelig herigjennem skulde kunne lykkes at faa lagt nogen Hæmsko af Betydning paa den nævnte Trafik.

*) Marcus Rubin: En nordisk Toldunion, Kjøbenhavn 1888.

Dette System, hvorefter man saaledes har begunstiget det ene Land i Konkurrencen med det andet, er lige modsat den tyske Toldforenings System, der netop aabner gjensidig Konkurrence paa lige Vilkaar indenfor hele Statens Omraade. Tilmed giver det en simpel og klar Regel, let at følge og nem at forstaa, medens Mellemrigsloven gjør Toldforeningen afhængig af et saa vagt og ofte bedragersk Kjendemerke, at Tvistemaal uundgaaeligt maa myldre frem. En Union vil altid i sig selv være vanskelig nok at holde sammen, uden at man lægger dens Organisation til rette for Stridigheder, og Tysklands Eksempel viser dette saa klart som noget. Bestemmelserne om de faa Udligningsafgifter, der blev tilbage Landene imellem for de forbrugsbeskattede Artikler, vare ofte en Kilde til Misnøje og Uvillie, hvor lidet omstridelige de end vare i deres Form, og hvor nødvendige i deres Indhold. Men navnlig kom der stadigt *udefra* Anledning til Strid, uden at man i selve Toldforeningen behøvede at sørge derfor, — snart var det politiske Forhold, snart Forandringer i Udlandets Konkurrenceforhold, saa det ene, saa det andet.

Man havde ikke alene været betænkt paa saa vidt muligt at fjærne Stof til Stridigheder, men ogsaa at slippe saa let som muligt ud over de Stridigheder, man dog ikke kunde undgaa, og det paa en Maade, som tog Hensyn til alle Sider. Hertil tjente Bestemmelsen om, at alt skulde blive ved det gamle, naar ikke *alle* Stater enedes om en ny Beslutning, saa at der blev taget det loyaleste mulige Hensyn til selv det mindste Land, den mindste økonomiske Interesse. Enhver Grund til Skinsyge, enhver Frygt for den enkelte Stats Hegemoni var saaledes paa Forhaand umuliggjort og ogsaa derved en Fare for Toldforeningens Bestaaen fjærnet. Uden denne Agtelse for de enkelte Staters Souverænitet vilde Toldforeningen heller aldrig hverken være kommen i Stand

eller have holdt sammen. Paa den anden Side staa vi dog her overfor en kilden Sag; denne Maade at komme ud over Vanskelighederne paa havde den svage Side, at alle Reformere bleve vanskelige. Ordningen forudsætter med andre Ord en vis Resignation og Taktfølelse hos de enkelte Stater. Da det i Toldforeningens 3dje Periode kom til at skorte herpaa, og da Udviklingen derfor blev standset, var denne Organisation dødsdømt. Men lige fuldt bør det ikke tabes af Sigte, hvor megen Betydning den har haft til Toldforeningens Sammenhold.

For en fremtidig skandinavisk Toldunion, vil den Lære der heraf lader sig uddrage være denne: at lade Mellemrigslovens Indskrænkninger fare og fastslaa hvert Lands liberum veto som i Toldforeningens første Tid*). Fordelen ved det sidste er øjensynlig, selv bortset fra de tyske Erfaringer, fordi det vanskeligt vil kunne nægtes, at indbyrdes Skinsyge og Rester af gammel Uvillie og nationale Fordomme letteligt vilde kunde sprænge Toldforeningen, naar det ene eller det andet af Landene ved at blive overstemt saa sig nødsaget til at gennemføre noget, som dets Repræsentation eller Regering havde stemplet som forkasteligt. — Til det første Spørgsmaal skulle vi senere vende endnu en Gang tilbage.

Det blev nys berørt, at den tyske Toldforening aabnede *fri Konkurrence* indenfor sit Omraade under lige Vilkaar

*) Et andet derfra forskjelligt Spørgsmaal, som Pladsen her ikke tillader at komme ind paa, er dette, om den Faktor, hvorunder en fælles Toldlovgivning kommer til at ligge, skal være sammensat paa demokratisk Vis eller ikke. Man kunde meget godt tænke sig, at hver af Rigsdagene valgte flere deputerede, der kom sammen og forhandlede Toldspørgsmaalene, men Afstemningerne burde altid foregaa i hvert Lands Repræsentation for sig.

for alle. Dens Princip var nærmere beset: fuld, uhindret Konkurrence mellem Indenrigslandene indbyrdes, men Beskyttelse, hvor det var nødvendigt, ud ad til. Dette Moment er ogsaa af særlig Interesse i denne Sammenhæng, baade af Hensyn til Sagen selv, og naar vi lægge Mærke til det Tidspunkt, hvorpaa Foreningen dannedes. Toldforeningens Toldpolitik var lige op til Midten af 60erne *at beskytte det nationale Arbejde*. Denne Maxime er Friedrich Lists. Det er ikke for intet, at Lists Navn næsten altid nævnes i samme Aandedræt som den tyske Toldforening, thi det er *hans* Tanker, der her bleve førte ud i Virkeligheden, — baade ind ad til og ud ad til er det hans Tanker. Eller maaske er det rettere at sige, at Toldforeningen og List stod i en stadig Vekselvirkning. Toldforeningen er hans Hjertes Plan, hans Ungdoms skønneste Forhaabning, og da han som ældre efter en mangeaarig Landflygtighed vendte tilbage til Tyskland, og der traf sin favreste Drøm virkeliggjort, saa præger atter dette hans Skrifter og former hans Tænkning. Denne Mands Toldsystem maatte blive »*det nationale System*« og derfor atter Beskyttelse af det nationale Arbejde ud ad til og uhæmmet Frihed for dets Udvikling og Trivsel ind ad til. Handelsfrihed var for ham et tysk Anliggende, noget, som han undte sine Landsmænd; men ingen udenlandsk Konkurrence maatte fortrædige dem i deres Gjerning, selv den spædste Spire skulde varlig skjærmes, og ingen Udviklingsmulighed gaa tabt. Og var ikke ogsaa netop *det* god Økonomi? Ja, god Økonomi var det ikke for den engelske Politik »overfladiske Døgnsyn«, men vel for en Betragtning, der videde sig ud til Fremtiden og i denne anede den nationale Udviklings Fylde, den tusindfoldige Høst af de første Tidens Ofre og Resignation*).

*) Hverken tillader Pladsen, ej heller er det nødvendigt for de Slutninger med Hensyn til Toldunionen, der lade sig drage af Lists

Netop fordi de to, Toldforeningen og List, passede saa godt sammen, netop fordi her var en Forening af Lande, fuldt færdig til at føre hans Principer ud i Livet, og en List, fuldt færdig til at forme denne Forenings Principer i det enkelte, har denne Mands System sin historiske Betydning og sin store relative Berettigelse. Det berettigede er da dette — og den tyske Toldforenings industrielle Historie viser det fuldt ud — at *under visse Forhold* kan Beskyttelse være mulig, ja endog fuldt forsvarelig. Det rigtige er dette, at man virkeligt kan sige, at Beskyttelsen *kan* virke udviklende og opdragende paa Industrien, naar denne samtidigt faar den *tilstrækkeligt brede Basis*, det tilstrækkeligt vide Afsætningsomraade og derved ogsaa kommer under Indflydelse af en livlig indenlandsk Konkurrence, som, fordi den arbejder under samme ydre Vilkaar, er en virkelig Kappelstrid til gjensidig Udvikling og Fremme. I det lille Land, under de smaa Forhold kan Beskyttelsen let blive Monopol for enkelte begunstigede. I vort eget Fædreland kunne vi undtagelsesvis se denne Beskatning af Samfundet til Fordel for Enkelthand i hele dens Grelhed. Under store Forhold betyder Beskyttelsen derimod blot at holde en overmægtig udenlandsk Konkurrence noget fra Livet, saa at den indenlandske Industri overhovedet faar Lov til at bestaa. Men lige fuldt tvinges denne af Konkurrencen, nemlig den indenlandske, til at udvikle sig, det vil sige, til at dele Arbejdet, kaste sig over *Specialiteter og Masseproduktion*, som netop det store Marked baade tillader og fordrer.

Dette var altsaa det springende Punkt i Lists Theori: Beskyttelse mod Englands overmægtige Konkurrence, men

Theorier og disses Virkeliggjørelse gennem Toldforeningen at gaa videre ind paa Enkelthederne i hans Lære og hans store historiske, yderst vilkaarlige Apparat om de forskellige Trin i en Nations økonomisk Liv o. s. v. — alt Ufuldkommenheder ved Theorien, der snarere tilsløre Kjærnen end lade den komme til sin Ret.

samtidigt fuldstændig Omsætningsfrihed i det indre, med andre Ord: Toldforening. For denne Tankegang er Beskyttelse og Toldforening to Sider af den samme Sag, den ene er ikke berettiget, knapt mulig uden den anden. Den fri Konkurrence lader sig kun med Nytte føre ud i Livet indenfor begrænsede nationale Omraader, hvor der kan finde fuld Gjensidighed og Lighed i Vilkaar Sted. Ere to eller flere Landes Industri i det store og hele stillede under de samme naturlige og historiske Betingelser — og dette vil som Regel kun være Tilfældet med tilgrænsende Folk, som have fælles *national* Oprindelse og Historie — og gives der saa tillige fuld Gjensidighed i toldpolitisk Henseende, saa at Forskjellighederne i Vilkaar ogsaa paa dette Punkt bortfalde, da vil Handelsfriheden for disse Lande blive det frugtbargjørende og udviklende Princip, den drivende Kraft, der fører Landene frem til Lykke og Velstand. Men at lukke *sine* Døre op for Udlandets Konkurrence uden Gjensidighed, uden at faa noget til Gjengjæld, er at faa alle Manglerne ved den frie Konkurrence og selv spærre sig ude fra Fordelene.

For de praktiske Statsmænd maatte disse Betragtninger faa saa meget større Vægt, som de dels stemmede med Traditionen fra 1818, dels frembød sig af sig selv i Toldforeningens første Tid. Alle Virkningerne af Toldloven af 1818 havde ledet den praktiske Politik ind i dette Spor, og den økonomiske Situation ved Toldforeningens Dannelse førte ganske naturligt til at basere Foreningens Toldpolitik paa dette System. Til andet Resultat kunde man, rent praktisk taget, uden alle Theorier, ikke godt være kommen paa dette Tidspunkt. Rundt om var der bygget kinesiske Mure til alle Sider, og det senere saa frihandlerske England førte an med høj Told og den krasseste Beskyttelse, medens det samtidig benyttede enhver Lejlighed til at oversvømme andre Lande

med sine Varer. Under saadanne Forhold var der for en ren opportunistisk Betragtning — og de preussiske Statsmænd have alle Dage været store Opportunister — ingen anden Vej at gaa end at følge Udlandets Eksempel og beskytte. Men heller ikke heri fornægtede man et vist Maadehold, Beskyttelsen blev aldrig overdreven, blev netop ikke et faktisk Forbuds-System.

For Bedømmelsen af de *nordiske* Landes Stilling overfor Planen om en skandinavisk Toldunion ere disse Erfaringer baade med Hensyn til Beskyttelsen og med Hensyn til den økonomiske Situation ved Toldforeningens Dannelse og dens Indflydelse paa Forbundets Toldpolitik af yderste Vigtighed. Nu, som ved Toldforeningens Dannelse, befinder man sig i *en afgjort Beskyttelsesperiode*. Den økonomiske Situation i Europa har i de sidste Aar været ganske som i 30-erne — kun for Englands Vedkommende er der indtraadt en afgjørende og betydningsfuld Forskjel. Vel ere de enkelte Toldsatser ikke altid saa høje, Murene ere ikke slet saa kinesiske, Formerne en Del mildere, men man erindre ogsaa den mægtige økonomiske Udvikling, som er foregaaet i det halve Aarhundrede, der siden da er henrundet, og som med uimodstaaelig Magt har nærmet Staterne til hverandre og forøget Samkvemmet og Omsætningen Nationerne imellem. Denne Udvikling er det naturligvis ikke muligt med *ét* Slag at skrue tilbage, det er ugjærligt at undslaa sig for at tage Lod og Del i den store Verdensomsætning. Men dette synes ogsaa i Øjeblikket at være det eneste, der forhindrer de store Stater i at sætte sig ned overfor hinanden »comme des chiens de faïence.»*) Kun Motiveringen lyder nu som oftest en Del anderledes end før — som Vrangsidens af *Lists* fine, stilfulde Theorier om Forædling og

*) *R. Kaufmann* i Zeitschr. für die gesammte Staatswissensch. Tübingen 1886.

Selvudvikling! Her er næppe nok længer Tale om *Theorier*, men som oftest kun om dette: at være *sig selv nok*, at beholde sit Marked for sig selv. Heri er ogsaa, om man vil, Nationalfølelse, men medens det hos List var *Kjærligheden* til sit Land og sit Folk, der formede Systemet, synes det nu snarere at være *Nationalhadet*, Uvillien mod Barbarerne udenfor, den ringere Race bag Landets Grænser.

Hvad man nu end mener om Beskyttelse og Frihandel, synes man dog, rent praktisk, at maatte kunne blive enige om saa meget, at saa længe en slig økonomisk Situation staar paa, maa i et lille Land som Danmark Interessen for Frihandel indskrænke sig til fromme Ønsker. Paa England nær ere jo alle Markeder rundt om stængte for os, efter fattig Evne chikanere selv de 3 nordiske Lande hinanden og synes i den nærmeste Fremtid at ville gjøre det endnu mere, og samtidigt er Danmarks Industri ikke større og mægtigere, end at et Dusin udenlandske Fabrikers Overproduktion, i Fald den faar Lov til uhindret at vælte sig ind over Landet, kan være nok til at ødelægge den. Sverig og Norge ere ogsaa økonomisk set *smaa* Stater, og det gaar dem ikke meget anderledes. Saa meget er i hvert Fald vist, at der i alle 3 Landes Industrier og blandt de tvende Landes Agerbrugere hersker en hæftig Længsel efter højere Toldsatser, nu da Transportomkostningernes voksende Billighed formindsker den bestaaende Beskyttelse.

Men nu er det paa den anden Side saa, at alle 3 Stater ere nærved at være for *smaa* til *hver for sig* at bære et udpræget Beskyttelsessystem, og ethvert af dem kan vanskeligt, ja umuligt undvære Udlandet og være sig selv nok. Hvor sørgeligt det end lyder, kan det ikke skjules, at Stillingen netop er saaledes, at den store Hovedstrømning i Europas Toldpolitik ligefrem gjør det umuligt for et lille Land at holde sine Døre aabne paa vid Gab, og at dog ingen af de

skandinaviske Stater, snart sagt, er *i Stand til at bære Beskyttelsens tunge Rustning*. De store Kulturlande med deres Rigdom af Produktioner kunne i Virkeligheden klare sig nogenlunde med begge Principer, Frihandel saa vel som Beskyttelse. Naar disse ikke stilles alt for meget paa Spidsen, men deres Udførelse holder sig indenfor Rammen af et saadant System som Preussens af 1818, kan et stort Land næsten altid *taale* Ulæmperne og *tilegne* sig Fordelene ved begge Systemer. England og Frankrig ere hver for sig gode Eksempler herpaa. Men hvad skal man stille op med et lille Land som Danmark, et Land uden Jern og Kul, uden Tømmer og Træ, et Land, der blot har en Smule Skov til Pynt, men for Resten kun bare Marker og den flade Strand, et Land, som, i Konkurrence med Verdens største Kolosser, med sin Smule Smør og Fedevarer møjsommeligt skal erhverve sig alt det andet: Metalvarer, Raastoffer, Brændsel o. s. v.? Og nu Norge, som endog maa have Tilskud af Livets første Fornødenheder, Korn og Kornvarer, Flæsk og Kjød, Sverig, der heller ikke har Korn nok, medens begge savne mangfoldige Raa- og Hjælpestoffer! Det er let at se, at under saadanne Forhold kan ethvert økonomisk Fejltrin blive skjæbnesvangert, og at det derfor kan blive yderst farligt for saa smaa Lande at tvinges ind paa et Beskyttelsessystem, der end yderligere vil kunne knuge og tynde deres økonomiske Liv paa tusind Maader og under de smaa Forhold let skabe en Række hadefulde Monopoler, kort sagt: bringe alle Systemets Ulæmper og ingen af dets Fordele.

Særligt for Danmark er, saa længe det staar alene, et Overmaal af Beskyttelse en vanskelig Sag, for den nuværende Beskyttelses *Art* passer os ikke! Den moderne Beskyttelse gives i Flæng til alle Erhverv, baade Industri, Bjærgværk og Agerbrug. Man tilslører derved noget, hvem af Samfundsklasserne der til syvende og sidst bliver hjulpen paa de andres

Bekostning. Men i Lande som Tyskland og Frankrig synes det dog nærmest at være Landbruget, den kommer til gode, og Industrien og Handelen, der betaler Gildet. Landbruget ligger i alle Fald øjensynligt disse Landes Rigsdage nærmest paa Hjærte. Men for Danmark er det paa dette Punkt umuligt at møde disse Bevægelser med paa sin Side at gjøre ligesaa. Det tør vel nemlig nu anses for fastslaaet og givet — sidst godtgjort til Evidens ved Landbrugets Toldudvalgs-Betænkning*) — at en Beskyttelse af Agerbruget kan der ikke ret vel blive Tale om af den simple Grund, at den *nytter* ikke noget. Den vil højst gjøre os Besvær, men ikke skaffe vore Landmænd bedre Priser, og derved er da Danmark endnu vanskeligere situeret under den nuværende almindelige Toldkrig.

Stiller imidlertid de nordiske Landes Lidenhed og økonomiske Afmagt sig i Vejen for, at hvert af Landene enkeltvis kan værgе sig mod Udlandets protektionistiske Overgreb ved at dæmme op med Toldskranker, *lader det sig imidlertid gjøre ved fælles Sammenslutning*. En Toldunion vil netop være Midlet, der overhugger den gordiske Knude, og løser Vanskeligheden ved den Stilling: paa én Gang at ville beskytte og ikke at kunne. Naturligvis *kan* man beskytte enkeltvis, og vil maaske til en vis Grad nødes dertil; men det Øjeblikks Lindring og Hjælp, man opnaar, er da dyrekjøbt. Her er derimod Spørgsmaalet om at drage den størst mulige Fordel af den nuværende Situation med *de mindst mulige Ofre*, og det er netop *dette*, som skal naaes ved Dannelsen af en Toldforening. Thi ved denne faar man netop den brede Basis, den Udvidelse af Afsætningsmarkedet og den indbyrdes Konkurrence, som gjør Beskyttelsen meningsfuld eller i alle Fald mulig og uskadelig, og man bliver, om end langt fra i

*) Landbruget og Toldreformen. Kjøbenhavn 1887.

alle, saa dog i væsentlige Henseender mere uafhængig af Udlandet.

Denne Betragtning fremsættes saa langt fra her for første Gang, at den meget mere er bleven gjort gjældende før med Styrke fra ansete theoretiske og praktiske Storheder i Norden — sidst er den med Snille og Skarpsind, om end noget abstrakt, hævdet af Dr. *Bredo Morgenstierne* — men den vinder i Styrke ved at ses i Belysning af den tyske Toldforenings Historie og dens Sammenhæng med Lists Theori. Den vinder ved at faa Bund og Grund i disse slaaende Kjendsgjerninger. Dette var det netop, som skete ved Toldforeningens Dannelse, at smaa Stater, som hver for sig hverken kunde klare sig ved Handelsfrihed overfor Udlandets (Englands og Frankrigs) Massekonkurrence, ej heller uden følelige Tab kunde slutte sig af, forenede sig om Handelsfrihed i det indre og Beskyttelse ud ad til. Det var dette Eksperiment, som skabte Tyskland en Industri, det var denne stortskaarne Politik, der lagde Grunden til Tysklands økonomiske Vælde, og i sin Opstaaen gav Stødet til at bringe et Samfund ud over en død Perodes selvfortærende Stilstand.

For de nordiske Lande er Stillingen den samme, Trangen den samme og Tiden en ganske lignende. Det kan tilføjes, at ogsaa deri ligner det toldforenede Norden Tyskland den Gang, at det i dette Øjeblik har den samme Opgave liggende i det væsentlige uløst for sig, som Tyskland havde den Gang: at udvikle en Industri, der i Fremtiden kan bidrage *sin* Skjærv til at betale Landenes Indførsel. Til en saadan Udvikling medbringer netop Danmark Kapital, Sverig-Norge en Del vigtige Raa- og Hjelpestoffer.

Den Indflydelse vil den skandinaviske Toldforening alt-saa have: at skabe alle 3 Lande en økonomisk modus vivendi, som det er umuligt for hvert enkelt af Landene at opnaa under den nuværende Situation. Man forsoner Frihandels-

og Beskyttelsesinteresserne. Om man ogsaa faar forsonet Frihandelsmænd og Beskyttelsesmænd er mere tvivlsomt; men maaske ej heller saa vigtigt. For *Videnskaben* er Frihandel og Beskyttelse forlængst bleven Gjenstand for historisk Vurdering, og for den *praktiske Politiker* ere de Udtryk for bestemte Strømninger i Tidens Handelspolitik og for bestemte *reale Interesser* i hans eget Land, som henholdsvis krænkes eller fremmes ved det ene eller det andet System. Det er mellem disse Interesser, som dog altid ligge bagved den theoretiske Strid, at det gjælder om at tilvejebringe en Forsoning, og denne kan kun en Toldforening skaffe, fordi den ligesom giver med begge Hænder, fordi den baade holder Vagt paa Grænsen mod Overfald ude fra og giver en vidt udstrakt Tumleplads til fredelig Kappestrid i det indre.

Hvor betydningsfuld end dette Resultat er, kunne vi ikke blive staaende herved. Vi maa Sagen endnu nærmere ind paa Livet og se, hvorledes disse gavnlige Virkninger, som en Toldforening synes at love, fremtræder mere i det enkelte, og om virkelig ogsaa *alle* Interesser forsones. Vi maa prøve, hvor vidt og i hvor høj Grad de *økonomiske* Betingelser for en saadan Sammenslutning ere til Stede, som de *nationale* er det. Vi maa nærmere have rede paa Produktionsforholdene i de 3 Riger og den nuværende Omsætning Landene imellem for at undersøge, hvad der heraf lader sig slutte med Hensyn til de enkelte Samfundsklassers fremtidige Stilling under en saadan Union.

Det falder strax i Øjnene, at de 3 Landes Naturforhold ere yderst forskellige, og at derved deres Produktionsforhold ogsaa maa blive det. Vel ere i alle 3 Lande omtrent Halv-

delen af Indbyggerne beskæftigede med Landbruget, men dermed hører næsten ogsaa Ligheden op, selv for denne Erhvervsgrens Vedkommende. I Danmark spiller Agerbruget den ganske dominerende Rolle, fremskredent og industrielt som det er, lagt an paa at fremstille Produktet saa forædlet som muligt, men det har da ogsaa den tunge Byrde at bære: næsten ene at skulle skaffe Betalingen for den store Mængde Gjenstande. Danmark iøvrigt behøver fra Udlandet, ej alene Forbrugsartikler, men ogsaa Produktionsfornødenheder. I Sverig og Norge træder Ageren derimod tilbage, i det første Land for Bjærg og Skov, i det andet for Hav og Skov. Fiske-riet og Skibsfarten er for Norge, Skov- og Bjærgværksdriften for Sverig, hvad Agerbruget er for Danmark. I det sidste Land udgjør Mark og Have, Eng og Græsgang næsten $\frac{3}{4}$ af Arealet, Skoven kun c. $\frac{1}{20}$, i Norge er Mark, Have og Eng knap $\frac{1}{20}$ af Arealet, Skoven omtrent $\frac{1}{4}$, og i Sverig gjenfinde vi et lignende Forhold: Mark, Have og Eng er kun lidt over $\frac{1}{10}$, medens Skoven derimod tager $\frac{2}{5}$ af Arealet.*)

Endnu tydeligere komme Forskjellighederne til Syne ved en Betragtning af de 3 Landes *Ind- og Udførselsforhold*. For Norge foreligger der herom Oplysninger fra 1886, for Danmark og Sverig er det sidste Aar, man har Oplysninger fra, 1885**.) Vi tage hvert Land for sig.

*) Jvnf. M. Rubin: »En nordisk Toldunion«. Denne Forfatter gjør ved at meddele disse Tal med Rette opmærksom paa: »at Danmarks hele Areal kun er 38000 qkm., Sverigs 442000 qkm. og Norges 323000 qkm., saa at f. Eks. Sverigs Agerareal, uagtet det relativt set kun er $\frac{1}{6}$ af Danmarks, dog absolut set er dobbelt saa stort, men dels er jo ogsaa Befolkningen over dobbelt saa stor, dels og navnlig vil det lettelig indses, at det gjør en overmaade betydelig Forskjel, om $\frac{1}{3}$ af Landet er dækket med Marker eller kun nogle faa Procent og omvendt $\frac{2}{5}$ af Landet er dækket med Skov eller kun 5 %.«

**) Man erindre, at Afhandlingen er skreven lige i Begyndelsen af dette Aar, medens Stat. Bureaus Beretning om 1886 først udkom i April d. A.

For *Norge* spiller af *Indførsels*artikler Korn og Kornvarer (1886: 26,5 Mill. Kr.), Manufakturvarer (22,1 Mill. Kr.) og Kolonialvarer*) (16,4 Mill. Kr.) den største Rolle. Overskudsindførslen af disse Varer var 1886 henholdsvis 25,2 Mill. Kr., 18,6 Mill. Kr. og 15,3 Mill. Kr. Derefter følger Fedevarer, særligt Smør (4,1 Mill. Kr.) og Flæsk og Kjød (4,1 Mill. Kr.), samt Metaller og Metalvarer (9,9 Mill. Kr.). Af de sidste udfører imidlertid Norge ogsaa en Del, navnlig af egentlige Metalvarer (Metaller i Arbejde), saa at Overskudsindførslen i 1886 kun var 6,1 Mill. Kr. Sluttelig bør mærkes Stenolie (1,5 Mill. Kr.) og Stenkul (7,4 Mill. Kr.)

Norges vigtigste *Udførsels*artikler ere Produkter af Skovdrift og Træindustri (1886: 37,1 Mill. Kr.) og Fiskeriprodukter (37 Mill. Kr.). Hvad den første Gruppe angaar faldt i 1886: 29,3 Mill. Kr. paa den egentlige Trælast, 5,5 Mill. Kr. paa Træmasse og Cellulose og 1,7 Mill. Kr. paa Tændstikker. Udførslen af saltet Sild gaar derimod noget tilbage i de senere Aar; 1881 var den 16,3 Mill. Kr., 1885 knapt det halve, 1886: 9,6 Mill. Kr. Af Tran udførtes 1886 for 5,1 Mill. Kr.

Medens de nævnte Hovedgrupper repræsentere $\frac{7}{10}$ af Norges Udførsel, var Resten fordelt over en Mængde Varer, hvoraf de vigtigste ere: Søm o. lign. (2,6 Mill. Kr.), Smør og Margarin (2,3 Mill. Kr.), Skind (2,3 Mill. Kr.), Uldvarer (2 Mill. Kr.), Ertser og Malme (1,5 Mill. Kr.), Papir og Pap (1 Mill. Kr.), dernæst Skibe, Bomuldsvarer, Sten o. s. v.

Interessant er det at lægge Mærke til, at Industrifrembringelserne i de senere Aar have spillet en større og større Rolle som Betaling for Norges Forbrug af udenlandske Varer. Medens Værdien af den samlede Udførsel af Industriprodukter saaledes i 1866—67 kun var 1,477,000 Kr., var den i 1876—77:

*) Kaffe, Kakao, The, Sukker, Tobak, Ris, Sago og Krydderier.

10,215,000 Kr. og 1885: 20,323,200 Kr. Efter Mellemrigsloven er den saaledes mere end fordoblet.

Danmarks største Indførselsartikler ere: Manufakturvarer, hvoraf der i 1885 indførtes for 36,6 Mill. Kr., Metalvarer (20,7 Mill. Kr.), Kolonialvarer*) (20,3 Mill. Kr.), Tømmer og Træ, uforarbejdet, (12,6 Mill. Kr.) og Stenkul (14,7 Mill. Kr.), tilsammen næsten 105 Mill. Kr. Af disse Varer udførtes eller gjenudførtes vel noget, men Overskudsindførslen repræsenterer dog saa betydelige Værdibeløb som henholdsvis: 31,8 Mill. Kr. — 18 Mill. Kr. — 15,3 Mill. Kr. — 12,5 Mill. Kr. — 13,1 Mill. Kr., tilsammen 90,7 Mill. Kroner. Som man vil se, er det dels ligefrem Fortæringsgjenstande (Kolonialvarer) eller Beklædnings- og andre umiddelbare Forbrugs-gjenstande (Manufaktur- og nogle Metalvarer), dels Produktionsnødenheder (Tømmer og Træ, Stenkul og en Del Metalvarer). Til denne sidste Gruppe kan ogsaa henregnes raa Metaller, Farve- og Garvestoffer, raa Bomuld og Hamp, Skind og Huder, forskellige Slags Sten og for Landbrugets Vedkommende en temmelig betydelig Indførsel af Fodringsstoffer og Gødningsemidler (Overskudsindførsel i 1885: 15,5 Mill. Kr.), forskellige Sorter Frø (Overskudsindførsel: 6,8 Mill. Kr.), Hornkvæg osv. Endelig indførtes en Del Spisevarer, Olier, Luxusartikler som Vin, Frugter, Cigarer, Krydderier osv. og en stor Mængde mindre Artikler af den forskjelligste Art. En Masse Manufakturvarer, Kolonialvarer og Agerbrugsprodukter, deraf navnlig Smør, passerer Landet i Transit og figurerer derved ogsaa ofte paa Udførselstabellerne.

De vigtigste *Udførselsartikler* ere ubetinget Landbrugsfrembringelser, og indenfor disse have atter levende Kreaturer,

*) Kaffe, Sukker, Ris, Tobak og The.

Fedevarer samt Kornvarer størst Betydning. Værdien heraf var i 1885: 38,2 Mill. Kr. — 49,4 Mill. Kr. — 21,9 Mill. Kr., tilsammen 109,5 Mill. Kr. I Aarene 1881—85 faldt gennemsnitlig $\frac{2}{3}$ af hele Udførselsværdien paa disse Varegrupper. Medens der imidlertid for de to første Grupper Vedkommende er Overskudsudførsel, der i 1885 var for Fedevarer 35,3 Mill. Kr. og for levende Kreaturer 33,6 Mill. Kr., saa er Forholdet med Korn og Kornvarer dette, at der vel bestandigt i de senere Aar har været en betydelig *Merudførsel* af Mel og Gryn — 1881—85: 11,4 Mill. Kr. — men samtidigt har der været en saa stor og stadig Indførsel af uformalet Korn, at den ofte har oversteget den samlede Udførsel af Korn og Kornvarer. I Gjennemsnit af 1881—85 var der saaledes en Overskudsindførsel heraf til en Værdi af 8 Mill. Kr. I det enkelte Aar 1885 var Værdien alene 10,8 Mill. Kr., medens der i 1881 omvendt var en Overskudsudførsel paa 8,7 Mill. Kr. Den stærke Indførsel af Korn bestaar hovedsagelig af Hvede, der dog ikke indføres til direkte Forbrug, men til videre Forarbejdelse, idet vore Møller maa have de fremmede, kraftige Hvedesorter til Blanding med den indenlandske Hvede for at fremstille et fuldkomment Produkt. Hele vor Hvedeindførsel udføres næsten paa denne Maade i forædlet, mere værdifuld Skikkelse, og hvad de øvrige Kornsorter angaar, er der vel en lille Overskudsindførsel af Rug og Havré, men af Byg er der en stadig Overskudsudførsel (1881—85: 7,1 Mill. Kr.). *I det hele* kan derfor Stillingen siges at være den, at det kun kommer an paa det enkelte Aars bedre eller daarligere Høst, om vi faa et Overskud af Korn til Udførsel eller maa indføre mere, end vi udføre. Det kan saaledes anføres, at medens Landbrugs-aarene 1883—84 og 1884—85 i det hele havde en Overskudsindførsel at opvise, var der i Landbrugsaaet 1885—86 en Overskudsudførsel paa ialt c. 59,000 Tdr. 1885 gav noget over Middelhøst, medens 1883—84 vare slette Høstaar.

Da Danmarks Kornproduktion er dobbelt saa stor pr. Individ (9,7 Tdr.), som det øvrige Europas (4,4 Tdr.), vil det ogsaa heraf fremgaa, at Danmark intet Tilskud behøver til eget Forbrug, ihvorvel dette er 8 Tdr. pr. Hoved mod 4,7 Tdr. i det øvrige Europa*).

Af andre Landbrugsfrembringelser, der have Betydning som Betalingsmiddel for vor Indførsel kan dernæst nævnes Skind og Huder, raa Ben og raa Haar, Uld og Havevæxter (ikke Kartofler). — Industrifrembringelserne spille i Danmark en forsvindende Rolle ved Siden af Landbrugsproduktionen, men have dog efterhaanden faaet mere og mere Betydning. Som Virksomheder, der, foruden Landbruget, bidrager til at dække vort Forbrug af udenlandske Varer, bør foruden den alt omtalte Mølleindustri og Gartneriet nævnes Snedkeri o. lign. (Overskudsudførslen 1885: 2 Mill. Kr.), Fabrikationen af Gjær (0,3 Mill. Kr.), af Skraatobak (0,2 Mill. Kr.) og Bearbejdelsen af Skind, særligt Handskefabrikationen (0,2 Mill. Kroner).

Hvad endelig *Sverig* angaar, da spiller *Indførslen* af Korn og Kornvarer (1885: 45,1 Mill. Kr.) — navnlig Hvede og Rug, idet der af Havre er Overskudsudførsel — en Hovedrolle sammen med færdige Manufakturvarer (c. 54 Mill. Kr.); dernæst Kolonialvarer**) (41,5 Mill. Kr.), Textilraastoffer (deraf Uld: 6,5 Mill. Kr., Bomuld 11,3 Mill. Kr., Uldgarn 4,8 Mill. Kr. og Bomuldsgarn 3,3 Mill. Kr.), Stenkul (16,1 Mill. Kr.),

*) Denne nærmere Redegjørelse er udtrykkelig medtaget her, fordi Dr. Bredo Morgenstierne i sin Afhandling om en skandinavisk Toldunion meddeler en i sig selv rigtig statistisk Oplysning paa en saadan Maade, at den let kan virke vildledende med Hensyn til Danmarks Stilling paa dette Punkt, noget, som vi senere komme nærmere tilbage til.

**) Kaffe, The, Sukker, Tobak, Ris, Sago og tropiske Krydderier.

Drikkevarer (13,4 Mill. Kr.), Skind og Huder (11,9 Mill. Kr.), Olier (10,5 Mill. Kr.), Maskiner (10 Mill. Kr.), Jernvarer (9 Mill. Kr.) og andre Metalvarer (5,4 Mill. Kr.), Flæsk (6,6 Mill. Kr.), saltet Sild (5,9 Mill. Kr.), Jern (5,4 Mill. Kr.) og andre Metaller (4 Mill. Kr.). Det er, som man ser, en stor Mængde Fortæringsgjenstande (Kornvarer, Kolonialvarer, Flæsk og Sild) og umiddelbare Forbrugsgjenstande (Manufakturvarer, Olier og Metalvarer) og endelig en særdeles betydelig Kvantitet af Raa- og Hjælpestoffer (Uld, Bomuld, Jern, Stenkul osv.). Sluttelig maa endnu mærkes en Del Luxusartikler som Vin, Frugter osv., nogle Spisevarer som Smør og Ost, endelig en Del Papir (3,8 Mill. Kr.), Lervarer, Glasvarer, Handsker og Skotøj osv.

Denne Indførsel betales væsentlig af Skovdriften, Trævareindustrien, Jernværkerne, Agerbruget, nogle Industrier (Papir- og Textilindustrien, Søm- og Maskinfabrikationen) og Fiskeriet. Værdien af Udførslen af Tømmer og Træ, uforarbejdet, savet eller tilhugget, var 92,8 Mill. Kr. (Overskudsudførslen 91,1 Mill. Kr.), og af egentlige Trævarer udførtes der for 14,4 Mill. Kr. (Overskudsudførslen 12,5 Mill. Kr.). Af Agerbrugsprodukter udførtes der i 1885 Kreaturer til en Værdi af 6,2 Mill. Kr., Smør til 20,6 Mill. Kr., Havre til 23,3 Mill. Kr., dernæst ogsaa en Del Svin for 1 Mill. Kr., noget Byg- og Hvedemel osv. Udførslen af Jern havde en Værdi af 34,1 Mill. Kr., af Mineralier 2,8 Mill. Kr. Af Jernvarer udførtes der for c. 2 Mill. Kr., af Maskiner ligeledes, og endelig udførtes der for c. 11 Mill. Kr. Pap og Papir, for 2 Mill. Kr. Bomuldsvarer og for 1,2 Mill. Kr. Glasvarer; af Fisk udførtes der i fersk Tilstand for 2,4 Mill. Kr., i saltet Tilstand for c. 1 Mill. Kr.

Hertil føjes efter M. Rubin: »En nordisk Toldunion», følgende Oversigt over de 3 Landes Handelsflaade den 1ste Januar 1886:

	Sejlskibe.		Dampskibe.		Tilsammen.	
	Antal.	Drægtighed. Reg. T.	Antal.	Drægtighed. Reg. T.	Antal.	Drægtighed. Reg. T.
Danmark . .	2,881	180,000	280	90,000	3,161	270,000
Norge	7,154	1,449,000	510	114,000	7,664	1,563,000
Sverig	3,090	407,000	878	110,000	3,968	517,000

Sammenholde vi nu disse Oplysninger om de 3 Landes Natur-, Forbrugs- og Produktionsforhold, vil det let ses, at der i disse saa langt fra er nogen Hindring for Fællesskab i Toldpolitik, at de tvært imod i væsentlige Henseender rumme gode Betingelser for Tilvejebringelsen af en saadan Overensstemmelse. Danmark indfører en overhændig Masse Tømmer og Træ, Sverig og Norge udfører dette, Danmark indfører Metalvarer, Sverig udfører dem, Danmark indfører Hornkvæg og Svin til Fedning, Sverig udfører saadanne Dyr; Norge og Sverig endelig indføre en stor Masse Agerbrugsprodukter: Fedevare, Kornvarer, Uld osv., og Danmark udfører saadanne.

Ud fra dette Forhold er det da let forklarligt, at Sverig-Norge tilsammen tage over $\frac{2}{3}$ af Danmarks Hvede- og Rugudførsel, c. $\frac{3}{5}$ af dets Eksport af Hvedemel og $\frac{4}{5}$ af dets Rugmel, samt endelig c. $\frac{2}{3}$ af dets Udførsel af Kjød og Pølser. Paa sin Side er Danmark en Hovedforbruger af det svenske Bark, der udføres, af svenske Heste, Faar og Svin, svensk Gjødning og Klid, Mursten og Bomuldsgarn. For Norges Udførsel spiller Danmark derimod, skjønt dets Forbrug af norske Varer, navnlig Fiskevarer og Trævarer, i sig selv er ret betydeligt, en forholdsvis mindre Rolle, væsentligt

fordi det nærmere liggende Sverigs Udførselsgjenstande ere af lignende Natur som Norges, hvorimod dette Land forbruger næsten $\frac{1}{16}$ af Danmarks Udførsel. Til Gjengjæld er imidlertid den norske Skibsfart paa Danmark noget større end den danske paa Norge. Antallet af Skibe er dobbelt saa stort, Drægtigheden 178,000 Register Tons mod 152,000*).

Danmarks særegne Beliggenhed, med Sverig saa tæt paa sin ene Side, at dets Kyst paa en lang Strækning kun er adskilt fra Danmarks Grænse ved et smalt Vand, og Tysklands betydeligste Handelspladser og England paa den anden Side, maa dernæst paa naturlig Maade tilvejebringe en Række vidt udstrakte Forbindelser mellem de tvende Riger. En stor Del af de fremmede Forbrugsgjenstande, navnlig Kolonialvarer og Manufakturvarer, som Sverig skal have, og som maa hentes fra England eller Tyskland, gaar over Danmark, navnlig over dets Hovedstad, Kjøbenhavn. Næsten hele vor Gjenudførsel af The og $\frac{3}{5}$ af vor Kaffeudførsel gaar til Sverig-Norge, endvidere Halvdelen af de Bomuldsvarer, vi udføre, og $\frac{5}{6}$ af Uldvarerne, endelig $\frac{3}{5}$ af Silkevarerne, og til Sverig alene over $\frac{3}{4}$ af Majsudførslen. Fremhjulpen af saadanne Institutioner som vore Transitoplag og Frilagere har der desuden i en Mængde andre Artikler efterhaanden udviklet sig en ganske overordenlig Transit med fremmede Varer paa Sverig-Norge, en Trafik, hvorom der desto værre ingen nærmere Oplysninger foreligger i den officielle danske Handelsstatistik. Det hedder deri kun, at der f. Eks. i 1885 fra Transitoplagen udførtes 303,000 Emballager med ubekjendt Indhold til en Vægt af 44,3 Mill. Pd.

Et Vidnesbyrd om den nære Beliggenheds store Betydning giver ogsaa det langt større Omfang, som Skibsfarten mellem Danmark og Sverig har fremfor Skibsfarten mellem

*) M. Rubin: »En nordisk Toldunion». Side 42.

hvert af disse Lande og Norge. Medens Sverigs Skibsfart paa Norge og Norges paa Sverig, Danmarks paa Norge og Norges paa Danmark omtrent er lige stor, saa er Sverigs Skibsfart paa Danmark derimod, maalt ved Drægtigheden, over 4 Gange saa stor som dets Skibsfart paa Norge, og Danmarks Skibsfart paa Sverig 7 Gange saa stor som paa Norge, og det er da netop Øresundstrafiken, som denne Forskjel skyldes, hvad der fremgaar af den svenske Skibsfart-Statistik.*)

Sverigs og Danmarks naturlige og historiske Produktionsforhold paa den ene Side og deres nære Belliggenhed paa den anden Side henviser dem saaledes til et livligt indbyrdes Handelssamkvem og en fælles gjensidig Udveksling af Produkter, som da ogsaa til Trods for Landenes forskellige Toldpolitik allerede har naaet et betydningsfuldt Omfang. I vigtige Henseender supplere de hinanden, og i endnu flere trænge de paa den ene eller anden Maade til hinanden. Mellem Norge og Danmark er Forbindelsen, om end langt fra uden Betydning — Norge er det 4de vigtigste Land i Danmarks Udenrigsomsætning — dog endnu noget tilbage, men, som vi skulle se, for en ikke ringe Del paa Grund af den nuværende Toldpolitik. Ud fra Norges naturlige Erhvervsforhold lader der sig nemlig i det væsentlige kun drage Slutninger til Fordel for en nærmere Forbindelse.

Men selv om de trende Lande dels allerede supplere hinanden paa flere Omraader, dels frembyde naturlige Betingelser for i Fremtiden at kunne gjøre det endnu mere, saa staar tilbage at faa rede paa, hvorledes Forholdet stiller sig med Hensyn til de Varer, som intet af Landene er i Stand til at frembringe. Ogsaa her er imidlertid Overensstemmelsen

*) Jfr. nærmere om disse Forhold: M. Rubin, »En nordisk Toldunion», S. 42.

saa heldig som vel muligt, idet de alle 3 ere fælles om at indføre Kolonialvarer o. lign., en Del Manufakturvarer, og en Del Raa- og Hjælpestoffer, navnlig Stenkul. Overfor Indførslen af disse Varer vil det i sig selv ingen Vanskelighed volde at skabe en en ensartet Toldpolitik. Kolonialvarer ere naturlige Beskatningsgjenstande for en finansiell Toldpolitik; ved Manufakturvarer spiller dels det finansielle, dels Beskyttelses-Hensynet en lignende Rolle i alle 3 Lande, og for dem alle gjælder det, som det gjælder overhovedet, at Raastoffer bør være fri for Told. Dette er Stenkul da ogsaa i Sverig-Norge, men ved en Anomali er det endnu i Danmark belagt med en forholdsvis høj Told, som der var al mulig Grund til at benytte Lejligheden til at fjærne. Ganske i Almindelighed set, er der altsaa ingen Grund for nogen af de 3 Lande til at følge en fra de andre forskjellig Toldpolitik med Hensyn til de Varer, de maa tilføre ude fra. Det eneste, der kunde tænkes at gjøre dette tilraadeligt, var, hvis den Industri, der skulde beskyttes, stod paa et meget forskjelligt Trin i de forskjellige Lande. Dette tør imidlertid næppe paa-
staas, naar man betragter Industrien som Helhed. Sverig-Norges Industri har vel i flere Retninger større naturlige Hjælpekilder, lettere Adgang til en Del Raamaterialier, billigere Grund og billigere Arbejdskraft, men Danmark har paa sin Side større Kapital, billigere Laaneforhold og maaske ogsaa bedre teknisk uddannede Arbejdere.

Ere saaledes de naturligt og historisk givne Betingelser for rig gjensidig Vexelvirkning og økonomisk Overensstemmelse fuldt ud til Stede, og er der end som Følge deraf allerede vokset et betydningsfuldt Handelssamkvem op mellem

de 3 Stater, er det dog saa, at den forskjelligartede Toldpolitik, der drives i de forskjellige Lande, paa flere Omraader har hæmmet den Udvikling, som Forholdenes Natur i sig selv gjør mulig, og som under gunstigere Vilkaar vilde være kommen bedre til sin Ret. Man kan derfor med Grund vente, at en Frigjørelse af Omsætningen Landene imellem mangefold vil forøge Omsætningen og derved oplive Produktionen og fremme Velstanden i alle 3 Riger. For at se dette nærmere er det imidlertid nødvendigt mere i det enkelte at undersøge, hvor Toldlovgivningen alt nu har tilladt den gjensidige Udveksling af Landenes Produkter at udvikle sig frit, og hvor derimod denne Udvikling endnu er hæmmet af de bestaaende Toldlove. Endelig maa ogsaa Forskjellighederne imellem Toldsystemerne med Hensyn til de fælles Indførselsartikler fra Udlandet kortelig berøres.

Betragte vi først *Udførslen* fra Norge til Danmark, da var efter Norges Handelsstatistik af 1885 de væsentligste Udførselsartikler til Danmark: Træ og Træmasse til en Værdi af 1,2 Mill. Kr., Fisk og Fiskevarer (1 $\frac{1}{4}$ Mill. Kr.), Fiskeguano (70,000 Kr.) og Huder og Skind (0,7 Mill. Kr.). Vi supplere videre fra den danske Indførselsstatistik Værdiangivelserne: Bomuldsgarn 157,000 Kr., Smør, navnlig Kunstmør, 180,000 Kr. og Havre 111,000 Kr. Af andre Varer spiller kun Erts og Mineralier (i 1885 efter den danske Indførselsstatistik: 6,5 Mill. kr.), Klid (2 Mill. kr.) og Garvestoffer (1,6 Mill. kr.) nogen videre Rolle. I Følge den danske Statistik havde den samlede Udførsel fra Norge til Danmark i 1885 en Værdi af 6 Mill. Kr. De tilsvarende norske Opgivelser have 4,7 Mill. Kr., en Forskjel, om hvis Betydning meget er sagt og skrevet, som det her ikke er Stedet at komme nærmere ind paa. Kun maa her mindes om, at Indførselslisterne i alle Lande føres med en ganske anderledes Nøjagtighed og Fuldstændighed end Udførselslisterne og derfor i sig selv ere

troværdigere. Men forøvrigt maa jo ogsaa den Værdi, hvortil Indførslen i et Land opføres, altid være en Del større end den tilsvarende Vareudførsels-Værdi i det paagjældende Eksportland, da Fragt, Told, Havneafgift, Handelsavance o. lign. komme til.

Af de nævnte Varer indgaar nu en meget stor Del allerede toldfrit i Danmark. Dette gjælder Skind og Huder, ferske Fisk, Havre, Smør, Klid, Erts og Mineralier, Garvestoffer og Gødning. For de vigtigste Artikler, nemlig Fisk og Trævarer, gjælder dette imidlertid ikke. Den aldeles overvejende Del af Fiskeindførslen er saltet Sild og Tørfisk, der maa svare 0,6 Øre pr. Br. π til Trods for sin Betydning som et billigt og sundt Næringsmiddel for Fattigfolk — et Moment, som vejer saa stærkt, at Hensynet til indenlandske Salterier ikke kan komme i Betragtning ved Siden deraf. Men foruden fra dansk Side er ogsaa Omsætningen mellem Landene nu besværet fra *norsk* Side, idet man af saltet Fisk opkræver en Udførselstold af 2,5 Øre pr. 1 hl., af Tørfisk og Klipfisk henholdsvis 27 og 9 Øre pr. 100 kg. Skjønt Udførselstolden paa den vigtigste Vare, saltet Sild, i sig selv er ubetydelig, er den dog en irrationel Skat paa Omsætningen, som kun kan medføre unødigt Ulejlighed og Tidsspilde og ogsaa derigjennem forholdsvis forøge Omkostningerne.

Ogsaa al Slags Trælast er fra Norges Side belagt med en Udførselstold af 33 Øre pr. km., forsaavidt det udføres i større Ladninger end 2 km. og i Stykker over 19 Decimeters Længde, en Afgift, der er saa meget mere trykkende, som den beregnes efter hele Dampskibets Drægtighed, uden Fradrag for Maskinrum, Kulrum o. desl. *) I Danmark støder alt Naaletræ, naar det kommer i uforarbejdet Tilstand, paa en Indførselstold af 7,6 Øre pr. Kbf. eller 6,50 Kr. pr. Clst.,

*) Sth. Prp. Nr. 5, 1881.

og naar det kommer som tildannet Hus- og Skibstømmer, er Tolden c. 12 Øre pr. Kbf. Samtidigt har i Følge en gammel dansk-russisk Traktat finske Skippere Ret til at indføre deres Trævarer til en ringere Told end alle andre fremmede Producenter (4,50 Kr. + 6 % pr. Clst.). Noget maaske ved denne Begunstigelse i Konkurrencen — der dog for saa vidt har mindre at betyde, som de finske Ladninger udelukkende bestaa af de allersimpleste Varer og det slettest tildannede Tømmer — men væsentligst ved en fuldstændig Omdannelse af den danske Tømmerhandel er Norges Trælast-Trafik paa Danmark gaaet stærkt tilbage mod forrige Tider. Tidligere, da det var det almindelige, at norske Skippere kom med Tømmer til Danmark og tog Korn og Flæsk tilbage i Betaling, bestod Tømmerhandelen, navnlig rundt om i Provinsbyerne, som en Del af den sædvanlige Kjøbmandsforretning. Men efterhaanden som Fordringerne steg til Lagrenes Størrelse og et rigeligere Udvalg af Sortimenterne, krævedes der større og større Kapital til denne Gren af Handelen, og den udskilte sig derfor efterhaanden som en særlig Forretning, — og dermed fulgte saa, at nye selvstændige Forbindelser af strængere merkantil Natur knyttedes rundt om med det mere nærliggende Sverig og med Østersølandene. Med Undtagelse af det nordlige Jylland er det norske Tømmer nu saa godt som overalt fortrængt paa de store Handelspladser af det svenske Træ, nordlandsk og sydsvensk Tømmer, medens de smaa Savskjærerier, der findes rundt om i Provinserne og hver har sit lille Opland, for en meget væsentlig Del bruge indenlandsk Træ. Selv en fuldstændig Ophævelse af Tolden vilde derfor næppe forøge Afsætningen til Danmark betydeligt.

Derimod hævder den norske Indførsel af tildannet *Hus- og Skibstømmer* sig endnu heldigt i Konkurrencen ved sin Prisbillighed og sine en Gang tilvante Dimensioner. I 1885 var saaledes næsten Halvdelen (47 %) af den samlede Indførsel fra

Norge. Da Tolden nu her er temmelig høj, vilde det sandsynligvis have stor Betydning for de norske Høvlerier, om den bortfaldt. En saadan Ophævelse vilde imidlertid utvivlsomt skade de danske Savværker og Høvlerier, som rundt om i Landet ere voksede op i de senere Aar, og som i Ly af Beskyttelsen have oparbejdet sig en ikke ganske ringe Forretning med Høvling og Pløjning af Bræder o. lign. Medens de mindre provinsielle Etablissementer maaske paa Grund af deres mere lokale Betydning vilde være i Stand til at hævde sig nogenlunde, vilde Konkurrencen upaatvivleligt være i høj Grad trykkende for Forretningerne i Kjøbenhavn og de større Kjøbstæder. Dog tør det næppe sikkert paastaaes, at de ville blive ødelagte. Da den høvlede Last kræver en Del Forsigtighed ved Ladningen, ved Stuvning og Losning, spille Transportomkostningerne nemlig her en forholdsvis stor Rolle, og dertil kommer, at det altid vil være i mange Haandværkeres Interesse at faa høvlet og pløjet Bræder og Planker, de selv have lagret, paa vedkommende Sted selv, for at sikre sig tørt Træ. Endelig maa det ogsaa erindres, at den nuværende Beskyttelse ikke er fuldt saa stor som Forskjellen mellem ru og høvlede Bræder, da der ved Tildannelsen gaar en Del til Spilde. I alle Tilfælde er der her kun Tale om en for Landet som Helhed forholdsvis lille Produktionsvirksomhed.

Hvad endelig *Træmasse* angaar, da er den danske Told herfor 10 %, altsaa en temmelig betydelig Afgift. En Bortfalden af denne Told formenes imidlertid fra norsk Side ikke at ville øve synderlig Virkning til Gunst for de norske Træsliberier, da Sverig altid vil være gunstigere stillet i Konkurrencen.

Foruden disse Varer, hvis Afsætning den danske Told dog i alle Fald maa siges at hæmme, kan ogsaa nævnes Ansjoser, hvoraf der alt nu tilføres Danmark en Del, men for hvilke Tolden er saa høj (6 Øre pr. $\mathcal{T}$), at den stiller sig i Vejen

for en betydelig Afsætning. Dette gjælder dog imidlertid efter samstemmende Vidnesbyrd fra Norge endnu mere om Fyrstikker, hvor den danske Told er c. 33 % af Værdien, Fajance (13—35 %), Trykpapir (c. 14 %), Tran (2 Øre pr. Pd.), Søm og Spiger (2 Øre pr. Pd.), Maskiner (10 %), Flasker og Glasvarer (c. 30 %) samt endelig nogle Metalvarer (Lamper o. lign.) og Manufakturvarer, navnlig Bomuldsgarn. For disse Varer er man fra norsk Side tilbøjelig til at vente sig en betydelig Udvidelse af Afsætningsomraadet ved en Toldforening.

For *Sverigs* Vedkommende spiller Udførslen til Danmark en langt vigtigere Rolle end for Norge. Den er over $\frac{1}{8}$ (13 %) af Landets hele Eksport og $\frac{1}{7}$ (14,3 %) af Danmarks Indførsel. De vigtigste Udførselsartikler vare efter den svenske Handelsstatistik for 1885: Tømmer og Træ, uforarbejdet, savet eller tilhugget (5,9 Mill. Kr.), en Del Landbrugsprodukter som Smør (8,2 Mill. Kr.), Hornkvæg (2,8 Mill. Kr.), Havre (1,8 Mill. Kr.), Svin og Flæsk (1,6 Mill. Kr.) og noget Byg og Hvede. Dernæst Jern og Staal (1,2 Mill. Kr.), fersk Sild (1,1 Mill. Kr.), Gødningstoffer (0,6 Mill. Kr.), Mursten (0,6 Mill. Kr.). Endelig Sten (0,5 Mill. Kr.), Papir (0,8 Mill. Kr.), Træmasse (0,3 Mill. Kr.), Bomuldsgarn (0,3 Mill. Kr.), Maskiner og Værktøj (0,2 Mill. Kr.), Tændstikker (0,2 Mill. Kr.), uberedte Huder og Skind (0,2 Mill. Kr.) m. m. Den samlede Værdi var c. 31 Mill. Kr.; efter den danske Indførselsstatistik c. 36 Mill. Kr. — en i ingen Henseende forbauende Forskjel.

En meget stor Del (over $\frac{3}{5}$ *) af disse Varer indgaar *allerede toldfrit* i Danmark. Dette gjælder saaledes alle Landbrugsfrembringelser (Smør, Flæsk, Havre, Hornkvæg osv.), fersk Fisk, Gødningstoffer, Mursten, Huder og Skind osv. Derimod er Tømmer og Træ, der alene udgjør næsten $\frac{1}{5}$

*) D. e. en Varemængde, der repræsenterer o. $\frac{3}{5}$ af den samlede Indførsels Værdi.

af Udførslen, som alt ovenfor nævnt under Norge, belagt med Told, baade i halvt bearbejdet og i fuldt tildannet Form. Træmasse og Maskiner beskattes endvidere med 10 %, Tændstikker med en saa høj Told som 14 Øre pr. Pd., Bomuldsgarn med 6,3 Øre pr. Pd., Pap og Papir med 1 Øre og 5 Øre pr. Pd., Stangjern med 0,5 Øre pr. Pd. osv. Endelig gjør den danske Ostetold det aldeles umuligt for det vestlige Sverigs Landbrug at arbejde paa Danmark, medens vi ellers kunde faa billige svenske Oste i mængdevis, ligesom Tolden paa flere Metalvarer og Glasvarer forhindrer Udførslen i disse Brancher.

For Sverig-Norge knytter en Hovedinteresse ved en mulig Toldforening sig ubetinget til *Trælast*. Selv om Danmark meget langt fra kan optage Sverigs hele Eksport af Tømmer (uforarbejdet, savet og tilhugget), idet det kun bruger c. $\frac{1}{16}$ af hele Udførslen heraf*), saa er det dog af stor Betydning for Sverig at have i sin umiddelbare Nærhed et Land med et saa stort Trækonsum som paalidelig Kunde paa gunstige Vilkaar. Danmark har i de senere Aar haft et voksende Forbrug af Træ og tager alt nu o. $\frac{7}{10}$ af sit Træforbrug fra Sverig-Norge. Her er altsaa baade en stor, stigende Forretning at knytte fastere til sig og mindst en løbende Mulighed for en 5 Mill. Kr. om Aaret at faa fat i. Hovedinteressen for Sverrig knytter sig til Bræder, Planker og Battens, Lægter, Bjælker osv. Den danske Told herpaa udgjør nu mindst 20 % af Prisen paa Afskibningsstedet, og med de synkende Priser bliver den stadigt mere trykkende. At faa en saadan Tynge væk vilde i Sandhed være en mærkbar Lettelse, og den finske Konkurrence vilde dermed fuldstændigt være fejlet til Side med det samme.

*) I 1885.

For Danmark vil den lette og uhindrede Adgang til et saa vigtigt Raamateriale være et uvurderligt Gode. Fra en stor Mængde Haandværk og Industrier er der tit nok blevet forlangt Toldfrihed for Tømmer og Træ, saa at fra denne Side Toldunionen for dette Punkts Vedkommende kun kan blive hilset med levende Tilfredshed. Hvad det danske *Skovbrug* angaar, da er Størstedelen af vore Skove Eg og Bøg, der ingen Toldbeskyttelse nyder^{*)}, og den begunstigede Stilling, som Tolden hidtil har givet Naaletræ-Tømmeret, er i Grunden slet ikke blevet benyttet^{**)}. Derimod støtter Tolden paa forarbejdede Trævarer indirekte vort Skovbrug noget ved at skaffe det en mere lønnende Afsætning til de Savværker og Høvlerier, der rundt om i Provinserne ere opstaaede i Ly af Beskyttelsen. De 30—40 Virksomheder af denne Art, som overhovedet have nogen Betydning, tør imidlertid antages, som alt ovenfor antydet, væsentligt kun at have lokal Betydning. De ere gjerne opstaaede i Skovegne, hente deres Materialier fra den nærmest liggende Skov, og deres Produktion er paa den anden Side indrettet paa et Opland af et vist begrænset Omfang, paa Haandværkerne i en ikke altfor fjærn Omkreds. Ja, ofte høvle og pløje de udelukkende Bræder, som direkte leveres dem hertil af Kjøbmænd eller Haandværkere, arbejde altsaa paa Bestilling uden selvstændigt Indkjøb. Muligvis vil efterhaanden svensk og norsk Tømmer ogsaa kunne trænge sig frem til disse Egne, eller selve Trævarekonkurrencen ødelægge Savværkerne, og i alle Tilfælde ville Priserne kunne blive noget trykkede. Men ved de nævnte Forhold vil vort Skovbrug dog altid have et naturligt Forspring. I alle Fald er Konsument-

*) Som Gavntræ er Bøg ganske vist toldbeskyttet, men ikke i sin her i Landet almindeligste Anvendelse som Brænde.

**) I den seneste Tid dog en Smule. I Provinserne bruges nu en Del dansk Naaletræ til mindre og tarveligere Bygninger.

Interessen paa dette Omraade saa aldeles den overvejende i et Land, som er saa nær ved at være skovløst og navnlig er saa fattigt paa Naaletræ som Danmark, at den ubetinget bør foretrækkes fremfor de mindre betydelige Producentinteresser.

Naar man ofte mod Toldens Ophævelse anfører Hensynet til de jyske Hedeplantninger, da er her Tale om et almentnyttigt Foretagende, hvor det ikke er det umiddelbare pekuniære Resultat, som det kommer an paa, og hvor derfor Staten paa Samfundets Vegne maa bøde paa de mulige Tab ved Toldens Bortfald.

Hvad vor Tilvirkning af *Tagspaan* angaar, da vil der næppe være nogen Grund til at frygte den udenlandske Konkurrence. Den tidligere saa betydelige Indførsel af savskaaren *Tagspaan* fra Sverig, der i Begyndelsen af 70erne var i stadig Stigen, har i den senere Tid snarest været i Aftagende, da de danske *Spaan*, skjønt skaarne af løsere Træ, ere bedre imprægnerede.

Ogsaa den Støtte, som enkelte Dele af vort Skovbrug har i vore 5—6 *Træmassefabriker*, der alle bruge indenlandsk Træ — og netop særligt Naaletræ — maa vi bekvemme os til at unddrage dem. For den højt udviklede svenske, og maaske ogsaa for den norske Træmassefabrikation vil Ophævelsen af den 10 % Told meget let kunne betyde, at den erobrer vort Marked fuldstændigt.

Ogsaa for vore *Tændstikfabriker*, der ligeledes arbejde i Ly af en temmelig høj Beskyttelse, vil det gaa paa Livet løs. Toldfriheden paa det svenske Træ vil ikke hjælpe — det bedste Materiale er russisk Esp. Papir til Æskeomslag, som de nu maa tage fra Sverig, faa de vel toldfrit, men de svenske Fabriker have dog altid nærmere Adgang dertil, og med deres mangeaarige Renommé, billigere Arbejdskraft, billigere Grund og vistnok ogsaa bedre Teknik ville de let

kunne aabne en overvældende Konkurrence*). — Om ikke slet saa farlig, saa dog slem nok kan Stillingen blive for vore *Bygningssnedkerier*. Men her er det Toldfriheden for det raa Naaletræ, der skal hjælpe, særligt da Kjøbenhavns Beliggenhed er saa bekvem for Trætransport, navnlig fra Østverrig, at Fragterne maaske knapt spille saa stor Rolle for de kjøbenhavnske Virksomheder som f. Ex. for Snedkerier paa Hovedkonkurrence-Stedet i Gøteborg.

Men selv om et og andet ramler sammen, maa det jo aldrig glemmes, at naar selv den mindste Toldreform medfører Vanskeligheder og Tab, maa man være forberedt paa, at en saa vældig Forandring i Toldpolitik som en fuldstændig Ophævelse af Toldlinierne mellem de 3 nordiske Lande ikke kan ske uden Ofre — fra *alle* Sider. De Erhverv, vi have nævnt, ere kun smaa og have forholdsvis liden Betydning. Den Mængde Haandværkere og Industridrivende, som ville hilse Toldfrihed for deres vigtigste Raastof med Glæde, er derimod saare stor, og det er herpaa, det kommer an. Heller ikke maa det tabes af Sigte, at selve *det* at blive kastet i Vandet og kun kunne redde sig ved egne Anstrængelser, ofte giver næsten overmenneskelig Kraft og Behændighed.

Ville vore Træmassefabrikanter være fødte Modstandere af en nordisk Toldunion, ville *Papirfabrikerne* for saa vidt hilse denne med Glæde, som de netop derved faa den Frihed for Træmasse, som de længe have fordret. Man maa haabe, at dette vil kunne være dem en Trøst i Tanken om en Toldunion, der iøvrigt vil bringe dem haard Kamp fra den svensk-norske Industris Side. Overfor en fra gammel Tid saa rodfæstet og saa længe beskyttet Industri som den

*) Heller ikke her kan dog Horoskopet stilles med fuld Sikkerhed, da der for nogle Aar siden har lydt Klager fra svensk Side om, at man møder Konkurrence fra dansk Side i Udlandet!

danske Papirfabrikation vilde Medlidenhed vistnok være paa urette Sted, og vil næppe heller blive vist fra det store Antal Forbrugeres Side. Den faar det svensk-norske Marked at virke paa og kan dele Arbejdet med den skandinaviske Industri.

I *Glasvarer og Fajance* synes baade Sverrig og Norge at kunne faa forøget Omsætning paa Danmark. Fra norsk Side anføres i Toldudvalgets Betænkning, at man i disse Virksomheder stærkt føler Ulæmpene ved ikke i højere Grad at kunne kaste sig over Specialiteter. Alene i den Omstændighed maatte man nemlig søge Grunden til, at i hvert Fald de engelske *Stentøjsfabriker* endnu kunde konkurrere i Norge med de indenlandske Virksomheder. Ved en Toldunion vilde netop Specialiseringen blive mulig, og dette tør ogsaa haabes at hæve Betænkelighederne ved Toldfriheden for den *danske* Produktions Vedkommende, navnlig naar man altsaa betænker, at Toldsatserne overfor England og Tyskland under saadanne Forhold desto bedre kunne sættes op.

Nævnes kan det ogsaa, at hvis de svensk-norske Tilførsler af *Bomuldsgarn* ville blive forøgede ved Toldforeningen, vil dette blive hilst med Glæde fra de danske Bomuldsvæveres Side, som netop i deres Toldandragende til Regering og Rigsdag i sin Tid have ønsket Toldfrihed for denne Vare. Da Danmark saa at sige ingen Bomuldsspinderier har, er her ingen som helst modstaaende Interesser.

Maskinfabrikationen synes i Sverig at staa højt i mange Henseender, og fornylig har man i danske Landbrugsblade ganske særligt fremhævet de svenske Agerbrugsmaskiners Fortrin og Billighed. Ogsaa her er Forbrugsinteressen for Danmark, navnlig for de nævnte Maskiners Vedkommende, baade stor og berettiget. At lægge Told paa Maskiner er at beskatte Fremskridtet, og der er iøvrigt heller næppe nogen Grund til at antage, at vore Maskinfabikanter ville have

særligt mod den svenske Konkurrence — allerede nu eksportere de aarlig for over 1 Mill. Kr. Maskiner til Sverig — naar de saa til Gjengjæld faa rammet en forsvarlig Pæl gennem Livet paa *den tyske Konkurrence*.

Overhovedet er dette fra dansk Side en almindelig Betragtning i de industridrivende Kredse, at det er den tyske Produktion, der er Fjenden, og at man forholdsvis let vil kunne finde sig til rette med svensk Konkurrence og paa indbringende Maade faa delt det fælles Stormarked imellem sig. Dette ligger for en væsentlig Del i, at den tyske Industri allerede fra 1834 har haft hele det store tyske Toldomraade at arbeide paa, og derfor allerede forlængst har kunnet kaste sig over Specialiteter og Masseproduktion, hvorfor de tyske Fabriker, hver i sin Branche, byde et mere fuldkomment Produkt end de danske og skandinaviske Fabriker, der maa producere en Mængde Gjenstande mellem hinanden. — Hertil kommer »Overproduktionen«. Overfor den altid vekslende og i de sidste Aar til Tider ofte stærkt trykkede Afsætning have de store Virksomheders Produktionsmaade ikke i sig selv den fornødne Elasticitet. En Massefabrik har en Række store Udgifter, navnlig til Kapitalens Forrentning og Amortisation, Administrationen osv., som det ikke er muligt at formindske, og den eneste Maade, hvorpaa en Indskrænkning i Produktionen kan finde Sted, nemlig ved Afskedigelse af Arbejdere til Tider, er meget uheldig, naar der *én* Gang er vunden en Stab af teknisk dygtige Arbejdere. Det har derfor sin store Betydning stedse at kunne holde Virksomheden gaaende i sit fulde Omfang og stedse at kunne forcere Produktionen til det mest mulige, som Maskiner og Arbejdskraft kan yde. Men naar man da ikke vil samle store Lagere, hvad der paa mange Maader vil medføre Tab, maa den »Overproduktion«, der saaledes fremkommer, sælges a tout prix eller i alle Fald uden Fortjeneste. For ej at trykke Prisen paa det in-

denlandske Marked, kastes den da ind i Udlandet, og naar dette end yderligere muliggjøres ved høje Toldgodtgjørelser, Eksportpræmier, forbausende lave Jernbanetakster og Skibsfragter osv., have vi Systemet færdigt, der truer Smaastaternes Industri med Ødelæggelse. Det er ikke blot i Danmark, man føler dette; det er ikke mindst i Sverige, hvor Industri-enquêten fra 1882 er fuld af Klager over den tyske Konkurrence. Den eneste Mulighed heroverfor er netop selv at vinde det store Marked, som er nødvendigt for at kunne ud-danne sig i Specialiteter, derved gjøre sig uafhængig af Ud-landet og lukke dets Overproduktion ude.

Foruden disse Varer, hvor det allerede nu ligger klart for, at kun den danske Toldpolitik har umuliggjort en langt større Afsætning til Danmark fra Sverige-Norge end den nuværende, aabner der sig iøvrigt lige saa mange Muligheder i samme Retning, som der falder Toldsatser paa Industri-Artikler, der tilvirkes i Skandinavien. En Undersøgelse af alle disse vilde fordre et aarelangt Enquêtearbejde af Sag-kyndige i hver sin Branche, og er selvfølgelig ikke Enkelt-mands Sag. Som Hovedbetragtning tør det vel siges, at Fa-ren paa dansk Side for en overvældende Konkurrence næppe vil være stor, naar der under de nuværende Toldsatser end ikke har vist sig mindste Mulighed for blot en lille Konkur-rence. Men som Tysklands Industri ved at faa det store Marked delte Arbejdet imellem sig, og hver i sin Egn kastede sig over sit, saa at de forskellige Arter af Fabriker endogsaa efterhaanden dernede have samlet sig i ganske bestemte Fabrikdistrikter, hvor hele Virksomheden saa at sige koncen-treres, saaledes vil det efter al Sandsynlighed ogsaa gaa i det toldforenede Norden. Fabrikationen vil vandre derhen, hvor den betaler sig bedst, Tændstikfabrikationen vil muligt gaa til Sverige, Møllerne til Danmark. Derved vil Arbejdet

blive fordelt paa den økonomisk bedst mulige Maade, og alle 3 Landes Industrier vil vinde derved.

Fra *dansk* Side knytter Hovedinteressen sig i Øjeblikket for *Norges* Vedkommende til Agerbrugsprodukterne. I Følge den norske Statistik var Danmarks Udførsel til Norge 11,1 Mill. Kr., og deraf var over Halvdelen (6,55 Mill. Kr.) Agerbrugsprodukter, en Del Smør (1,47 Mill. Kr.), Byg (1,42 Mill. Kr.), Rug (1,22 Mill. Kr.), Hvedemel (1 Mill. Kr.) og iøvrigt Rugmel, Hvede, Flæsk, Kjød, Svin osv. Dernæst udførte de danske Gartnerier for et Par Hundrede Tusend Kroner til Norge. Af Resten spille navnlig Manufakturvarer en Rolle (0,97 Mill. Kr.), men største Delen af disse, saa vel som af de andre Varer (Metaller i Arbejde o. lign.), er formodentlig Transit.

I Forholdet til *Sverig* spiller Transiten en ganske særlig fremtrædende Rolle for Danmark. Vor samlede Udførsel til Sverrig angaves fra Danmarks Side i 1885 til c. 23 Mill. Kr., og allerede deraf kan paa Forhaand en Mængde Varer i Følge deres Natur udpeges som Transit. Endnu mere aabenbar bliver imidlertid Transits Betydning, naar man undersøger den svenske Indførselsstatistik, og der finder, at Danmarks Udførsel til Sverrig angives til Værdi af — over det dobbelte (50,5 Mill. Kr.). Selv om man her tager Unøjagtighederne ved Opgivelserne, Udførselstabellernes Ufuldkommenhed, den svenske Posteringsmaade af den fremmede Udførsel og den naturlige Værdiforøgelse med i Betragtning, saa forklarer alt dette dog ikke Sagen. Varerne kunne umuligt ved at passere Øresund faa den dobbelte Værdi. En særlig Betydning har ganske vist her svenske Rejsendes Indkjøb i København, der gjerne fuldstændigt undslippe den danske Udførselskontrol, men endnu vigtigere er utvivlsomt den uhyre Transit, der foregaar over Danmark ved, at en overhængig Mængde fremmede Varer og heller ikke faa svenske Varer passerer

Kjøbenhavn paa Vejen til Sverig. Fra de danske Transitlagere udgik der, som alt meddelt, i 1885: 303.000 Emballager med ukjendt Indhold til en Vægt af 44 Mill. π , og der er ingen Tvivl om, at Hovedparten deraf er gaaet over de kjøbenhavnske Transit- og Frilagere til Sverig.

Det lader sig desværre med den for Haanden værende Statistik ikke opgjøre, hvor meget af den danske Udførsel til Sverig, der er Transit og hvor meget indenlandsk Produktion. Men tager man Hensyn til Varernes Karakter og de danske Produktionsforhold, griber man næppe meget fejl, naar man anslaar de egentlige danske Produkter til mindst at udgjøre mellem 40—50 % af den svenske Indførsels 50 Mill. Kr. Deraf var atter mindst $\frac{3}{5}$ Agerbrugsprodukter*), navnlig Hvedemel, hvoraf Indførslen til Sverig efter den svenske Statistik havde en Værdi af 6,3 Mill. Kr. i 1885, uformaaet Hvede (2,3 Mill. Kr.) og Flæsk (1,3 Mill. Kr.), dernæst ogsaa ikke ringe Mængder af Rugmel, Frø, Uld, Fedt, Huder og Skind, Smør, Kjød o. s. v. Disse Artikler ere for Tiden (Febr. 1888) alle *toldfri i Sverig*, og da dette ogsaa gjælder om saadant som fersk Fisk, Tran, Maskiner og Redskaber, indgik i 1885 *vel omtrent $\frac{3}{4}$ af de danske Produkter toldfrit i Sverig**)*. Af danske Industrifrembringelser, som allerede nu have nogen Omsætning, kan foruden Jernindustrien nævnes Garveriet, Handskemageriet, Skotøjsfabrikationen, Tekstilindustrien (navnlig Tilvirkningen af Uldvarer), Møbelsnedkeriet, Ølbryggeriet, Skraatobaksfabrikationen, Urmageriet o. s. v. Den svenske Told er imidlertid paa flere af disse Industriprodukter temmelig høj, saaledes for hvidgarvet Skind 12 Øre, tilskaarne Handskeskind 35 Øre, Handsker 90 Øre pr. π , Skraatobak

*) Af Transitvarerne er Størstedelen Manufaktur-, Kolonial- og Galanterivarer.

**) D. e. en Varemængde, der repræsenterer c. $\frac{3}{4}$ af den samlede Indførsels Værdi.

60 Øre, Skotøj 47—70 Øre o. s. v. Det danske Gartneri besværes dernæst af en Told paa Grøntsager af 5 Øre pr. q , medens til Eks. vore Cigarfabriker kun ved en ufuldkommen Toldgodtgjørelse i dette Øjeblik hindres i at kunne arbejde paa Sverig. Der synes altsaa ogsaa for flere danske Industrier allerede nu at være gode Chancer for en forøget Afsætning paa Sverig-Norge ved en Toldforenings Dannelse.

Hovedinteressen grupperer sig imidlertid, som de nævnte Tal vise, baade for Udførslen til Sverig og Norge om *Landbruget og Mølleindustrien*. Danmarks Hvedeindførsel til Sverig er lidt over $\frac{1}{3}$ af Sverigs samlede Hvedeindførsel, og medens hele Sverigs Overskudsindførsel af Hvedemel havde en Værdi af 6,55 Mill. Kr. i 1885, udgjorde den danske Indførsel deraf alene 6,22 Mill. Kr. Ogsaa for Flæsk og Kjød spiller Sverigs Marked en større og større Rolle. I vor Udførsel til Norge spiller Smørret, den finere Maltbyg og Rugen den største Rolle, men ogsaa Fedevareer have en ikke ringe Betydning.

Nu er det imidlertid saa, at Norge allerede har Told paa Korn og Mel, Told paa Pølser og Tunger, røget Kjød o. s. v. og har stærke Lyster i Retning af at lægge Told paa andre Fedevareer, medens Sverig netop i disse Dage, Februar 1888, bereder sig paa at indsætte i Tarifen en Række høje Toldsatser paa saa at sige alle Landbrugsprodukter. Vore største Produktionsinteresser i Handelssamkvemet med vore nordlige Nabolande ere altsaa allerede i dette Øjeblik delvis krænkede i Norge og stærkt truede i Sverig. For Danmark vilde derfor i dette Øjeblik en skandinavisk Toldforening i første Række betyde at vinde en større Afsætning mod Nord og i alle Fald *hævde* og *bevare* et endnu vigtigere Marked mod Øst for vort haardt trængte Landbrug og Mølleindustri. Her, om noget Steds, maa Sverig-Norge bekvemme sig til at bringe de uundgaelige Ofre ved Toldforeningens Dannelse. Det vil lidet nytte i dette Øjeblik at tilsløre eller fordunkle

dette; Kortene maa mere end nogensinde aabent frem paa Bordet. Man tro saaledes ikke, at Danmark vil have saa meget Besvær med at brødføde sig selv, at det nok lader være med at forsyne det svensk-norske Marked med Korn og Mel. Danmark har, som ovenfor paavist, en større Kornproduktion pr. Hoved end noget europæisk Land og navnlig en mange Gange større Kornproduktion end Sverig-Norge, og det kan, naar der er Fordel derved, sagtens faa Korn nok til baade at forsyne sig selv og give Sverig-Norge det manglende. Heller ikke er det nok for Danmark at faa en Mellemrigslov i Stil med den svensk-norske, saa at kun Mel, der er malet af indenlandsk Korn, har toldfri Indførsel. Vor Hvede er saa glutenfattig, at vore Møllere, for at fremstille et godt Produkt, maa blande Hveden med fremmede, kraftigere Sorter*), og dette Forhold maa for Fremtiden bevares.

Det svenske Landbrug faar altsaa finde sig i denne Konkurrence og bør gjøre det saa meget snarere, som det danske Agerbrug er det en udmærket Kunde. Danmark kjøber, som vi have set, Mængder af svenske Landbrugsprodukter, Havre, Svin, Heste o. s. v. Derimod kunde man maaske — som antydet for nylig af Dr. Bredo Morgenstierne — enes om en *fælles agrarisk Toldlinie overfor Udlandet*. For Danmark knytter Korninteressen sig væsentligt kun til Hvede og Byg, og en Told overfor Udlandet paa disse Varer vilde derfor være ligegyldig, naar vore Møller blot faa den fornødne Udførselsgodtgjørelse ved Udførslen til England. Og den fælles Rugtold vil ramme Rusland, der har Hovedindførslen baade til Sverig og Danmark, og vil kun i mindre, om end altid i nogen Grad genere Danmark. Overfor Tysklands uforholdsmæssige Exportgodtgjørelse for Mel vil det ogsaa have sin

*) Jfr. Landbruget og Toldreformen. Kjøbenhavn 1887.

store Betydning for Sverig at faa en Beskyttelse, da der her igjennem er aabnet en Konkurrence, som i alle Fald i visse Maader maa siges at være af farligere Art end den danske.

Alene Bevarelsen af status quo paa dette Toldomraade har alt for Danmark Betydning nok til at give Spørgsmaalet om en Toldoverenskomst med Sverig en særlig Aktualitetens Interesse i dette Øjeblik, da Sverig ruster sig til Toldkrig mod Danmark. Ogsaa dette lære vi af den tyske Toldforenings Historie, at en saadan Holdning just ikke altid er en Hindring for en Toldforenings Dannelse, men snarere indirekte kan fremme et saadant Skridt ved at fremkalde Tilstande, der gjøre Toldoverenskomst uundgaaelig. Den preussiske Toldlinie og det preussisk-hessiske System hjalp bedre end mange Idealisters skønne Overtalelser. Ja, naturligvis! Ifald Sverig faar Lov til at indrette sig som Manden i Fortællingen, der blot vilde *slaa*, men ikke *slaaes*, dersom Sverig uden et Kny fra dansk Side faar Lov til at forhindre Afsættningen af danske Produkter i Sverig, og vi saa samtidigt afskaffe Tolden paa Tømmer og Træ og saltet Fisk, medens allerede i Forvejen $\frac{3}{5}$ af den svenske Indførsel gaar toldfrit ind, saa er Toldforeningstanken gravlagt for lange Tider. Men ogsaa paa dansk Taalmodighed trækkes der jævnlig saa store Vexler fra svensk Side, at det snart kunde være nok. Det turde dog maaske hænde, at Danmark i alle Fald beholdt sine Toldsatser som Kort paa Haanden, og kniber det at vinde Spillet med dem, kunde man endda ved at følge Sverigs Eksempel faa Trumfer nok i Baghaanden. Nutidens Skandinavisme skal ikke baseres paa Studenterpolitik og Digterbegejstring; den maa bunde i en dybtgaaende Erkjendelse af Landenes Fællesskab og Solidaritet i *økonomiske Interesser*, og denne Erkjendelse vindes maaske aller som snarest ved en Toldkrig.

Overflødigt turde det vel imidlertid være at minde om, at et saa fredelskende Folk som det danske helst undgaar Striden og dens store Ofre.

En pludselig og stærk Forøgelse i Omsætningen af Industri- og Landbrugsfrembringelser mellem de 3 skandinaviske Lande vil være enstyvende med et Opsving i den nordiske Handel og Skibsfart. Den gjensidige Udveksling af Produkter vil faa et hidtil ukjendt Omfang. Den vil ikke alene vokse, fordi der bliver nyt Liv og Røre, nye Omraader at erobre, rigere Chancer at regne med, men væsentligt ogsaa fordi Omsætningen vil blive saa meget *lettere*. Ligesaa mange Toldskrænker, der falde, ligesaa mange hæmmende Baand vil der briste, ligesaa megen Gêne, Ulejlighed og unødigt Tids-spilde vil der spares.

Særligt for en By med Københavns Beliggenhed vil det have sin store Betydning, at dets nære Handelsforbindelser med Sverig blive lige saa lidet besværlige og omstændelige som dets Forbindelser med Indlandet. Hvor Grænserne rykke saa tæt sammen som ved Øresund, vil Landet der omkring paa begge Sider have de største og mest umiddelbare Fordele af en Toldforening, simpelt hen fordi det, økonomisk talt, unaturlige i, at der her er et kunstigt Skjel, nu falder bort. For København vil højst sandsynlig alene den Omstændighed være af stor Vigtighed for Transithandelen paa Sverig, at man under en Toldforening ikke behøver at lægge Varerne paa Transitlager eller Frilager, men kan fortolde dem her i Landet, udpakke og sortere dem og derefter sende dem toldfrit til Sverig. Naar Danmark og Sverig i Forening kun opkræve én Told, hvorefter Indtægterne siden blive for-

delte, vil for den danske Transithandel paa Sverig den eneste Grund til at undlade at fortolde Varerne straks i Kjøbenhavn — nemlig for at spare den danske Told — jo falde bort af sig selv. Fortoldningen vil alligevel kun finde Sted én Gang. Selve Byen Kjøbenhavn vil saaledes kunne blive en egentlig nordisk Stapelplads for udenlandske Varer, saa at man fra Sverig-Norges Side for Forsyningen af en Mængde fremmede Artikler som Regel kun vil behøve at gaa til Kjøbenhavn, hvor man altsaa i Ro og Mag kan træffe sit Udvalg og gjøre sine Indkjøb i selve Byens Butikker og Lagere, og derefter uden at have den mindste Ulejlighed af Toldklarereringen tage Varene hjem til Sverig-Norge.

En saadan større Udvikling og Fremme af Handelsvirksomheden Landene imellem er ogsaa saa meget vigtigere, som man maa være forberedt paa, at Forsyningen med udenlandske Varer i den første Tid kan gaa relativt noget tilbage. Meget vil dette naturligvis afhænge af den Toldpolitik ud ad til, som Foreningen vil blive nødsaget til at føre. Jo mere protektionistisk denne maatte blive, des større Afbræk vil Udenrigshandelen være udsat for at lide. Netop derfor er den nordiske Handel mere end nogen anden Erhvervsgrænse interesseret i, at de skandinaviske Lande ikke forøge deres Beskyttelse overfor Udlandet, uden samtidigt at lette den indbyrdes Omsætning. Da Beskyttelsen just for saa vidt gaar imod Handels Særinteresser, som den indskrænker Indlandets Forsyning med udenlandske Produkter, er en Udvidelse af det indenlandske Afsætningsomraade en ganske nødvendig Erstatning. En *saadan* Udvidelse, som der sker ved en Toldforening, giver imidlertid mere end rigelig Erstatning. Man erindre at ej alene Beskyttelsen vil bortfalde, men ogsaa alle hæmmende Afgifter af hvad Art nævnes kan. For Tiden er det ej alene Tolden, der generer Omsætningen, men ogsaa andre Forhold, idet Kystfarten paa de nordiske Lande gjen-

sidigt er vanskeliggjort paa forskjellige Punkter. Alt sligt maa naturligt falde bort mellem toldforenede Lande.

Som den tyske Toldforenings Historie viser, tør endelig heller ikke en mulig Stagnation i Udenrigshandelen kort efter en Toldunions Ikrafttræden antages at holde sig ret længe. Den kraftige Udvikling af al Produktionsvirksomhed, som Toldforeningen vil bevirke, kan ikke andet end hurtigt skabe ny Eksport og forøge den, der allerede er for Haanden, ligesom ogsaa Forsyningen med saadanne udenlandske Varer, der ikke konkurrerer med Landenes egne Frembringelser, efterhaanden vil stige med den forøgede Velstand.

At der allerede er god Grund at bygge paa og Stof nok til rig Udvikling beviser alene den nuværende Omsætnings Størrelse og den stadige Tilvækst i de senere Aar. — Særligt for Skibsfartens Vedkommende skulle vi henvise til den i Bilagene meddelte Oversigt over den skandinaviske Skibsfart i 1885.

Ved den ovenstaaende Undersøgelse er der for intet af Landene taget særligt Hensyn til Produkter af indenlandsk Tilvirkning i den Forstand, hvori Mellemrigsloven nu skal forstaaes, fordi man ikke kan erkjende denne Begrænsning af en eventuel Toldforenings-Overenskomst for nødvendig eller blot hensigtsmæssig. Vi have ovenfor berørt, hvilke Misbrug den har gjort mulig, og at dette har ført til en bestemt Fortolkning. Denne er imidlertid ganske unaturlig. Nu til Dags er man dog kommet ud over den Betragtning, at en Produktion kun skulde foreligge, hvor et Raastof er draget frem. Det, som det kommer an paa, er, om der er skabt nye *Værdier*. Men selv den ringeste Bearbejdelse af en Vare, end sige da en saadan som Formaling af Korn, giver

dog ubestrideligt det fremkomne Produkt en større Værdi, og denne Værdiforøgelse skyldes netop det paagjældende Lands »indenlandske« Tilvirkning. Naar man derfor ikke vil gjøre Skridtet fuldt ud og overhovedet forbyde alle Varer af udenlandske, toldpligtige Stoffer, hvad der unægteligt ogsaa vilde forringe Lovens Værd ganske betydeligt, saa er det fuldstændigt vilkaarligt at udpege visse Arter af Bearbejdelser og stemple dem som »ikke-indenlandske«. Ganske vist maatte den hittige Trafik stoppes, fordi den forrykkede Landenes gjensidige Konkurrencebetingelser; men Fejlen er dog aabenbart ikke at søge i, at Formaling i Grunden ikke er nogen egentlig indenlandsk Tilvirkningsproces, men simpelt hen deri, at de to Landes Toldtarifer ere forskellige. En Korrektur paa dette Punkt vilde føre ud over alle Vanskeligheder. Der er derfor næppe nogen Grund til at begrænse sine Bestræbelser for en Toldunion til en Udvidelse af Mellemrigsloven til Danmark — uden maaske et rent opportunistiske Hensyn, at andet og mere ikke straks lod sig sætte igjennem i et givet Øjeblik. Paa Sagens nuværende Standpunkt ligger imidlertid dette Hensyn aldeles ikke for i Debatten.

Langt større Vanskeligheder for en Toldforenings Dannelse vil utvivlsomt den finansielle Side af Sagen volde. Dette gjælder navnlig, som mange Gange paavist, for Norges Vedkommende. Sandsynligvis er der her intet andet at gjøre end til en Begyndelse at udskille de store Finanstoldsatser og gjøre de paagjældende Artikler til Gjenstand for Overgangsafgifter efter den tyske Toldforenings Mønster. Iøvrigt skal man ikke komme ind paa dette Moment, ej heller paa det dermed i Forbindelse staaende Delingsforhold for Fællesindtægternes Vedkommende, da disse Forhold fornylig ere blevne behandlede i *Rubins* Afhandling og ikke her ligge særligt for.

Tanken om en skandinavisk Toldforening viser sig saaledes ved nærmere Undersøgelse saare praktisk — et naturligt og ligefremt Middel for de nordiske Lande til at hjælpe hverandre ud over Tidens Vanskeligheder og fundere deres økonomiske Fremtid paa et tryggere Grundlag, desto mere naturligt og ligefremt, fordi slige Sammenslutninger dog for Tiden ligge i Luften. Og ikke alene *økonomisk* er det Tidens Retning, men endnu mere *nationalt*. Det nationale er ikke længer Provinsialismens og Lokalpatriotismens Snæverhed — det er *Folkestammernes* Slutten sig sammen paa real Grund for i Forening at møde Fremtidens store Kulturkampe.

Tavle I.

Ind- og Udførslen af raa Uld for Preussen, Preussen-Hessen og Toldforeningen.

Indførslen.

Preussen.	1830	52.258	Cntn.		Preussen.	1831	c. 33,000	Cntn.
	1831	33.349	—			1832	c. 70,000	—
Preussen-Hessen.	1832	99.441	—					
	1833	87.634	—					
Toldforeningen.	1834	87.741	—			1834	55.842	—
	1835	112.184	—			1835	84.464	—
	1836	112.787	—					
	1837	116.030	—	} 131.828		1837	84.891	—
	1838	150.977	—			1838	111.095	—
	1839	128.478	—			1839	83.617	—
	1840	165.064	—	} 159.270		1840	107.872	—
	1841	149.437	—			1841	103.579	—
	1842	163.309	—			1842	110.964	—

Udførslen.

Preussen.	1831	70.452	Cntn.		Preussen.	1831	70.452	Cntn.
Preussen-Hessen.	1832	99.637	—					
	1833	135.240	—					
Toldforeningen.	1834	128.758	—			1834	103.743	—
	1835	150.428	—			1835	115.511	—
	1836	178.171	—					
	1837	117.484	—	} 148.397 (Merudførsel: 16.569.)		1837	100.259	—
	1838	181.622	—			1838	144.100	—
	1839	146.084	—			1839	118.085	—
	1840	149.260	—	} 138.139 (Merindførsel: 21.131.)		1840	117.976	—
	1841	143.460	—			1841	104.541	—
	1842	121.698	—			1842	88.018	—

Tavle II.

Ind- og Udførsel af Silke- og Halvsilkevarer
for Preussen, det preussisk-hessiske Told-
forbund og den tyske Toldforening.

	Aar	Silkevarer			Halvsilkevarer		
		Indførsel Cntn.	Udførsel Cntn.	Merudførsel Cntn.	Indførsel Cntn.	Udførsel Cntn.	Merudførsel Cntn.
Preussen.	1829—31	1024	4231	3207	270	2148	1878
Preussen-Hessen.	1832	1335	4724	3389	957	3524	2567
	1833	1242	5556	4314	819	3564	2745
Toldforeningen.	1834	2160	4736	2576	906	2713	1807
	1835	1711	6455	4744	903	3151	2248
	1836	1911	7182	5271	1027	3426	2399
	1837	2474	4512	2038	1407	2907	1500
	1838	2825	5627	2802	1611	2509	898
	1839	2598	6087	3489	1526	3027	1501
	1840	2690	5803	3113	1784	3118	1334
	1841	2629	6815	4186	1929	3502	1573

Preussen.	Silke- varer. Cntn.	Halvsilke- varer. Cntn.
Udførsel.		
1829—31	4231	2148
1832	4075	2882
1833	4965	2934
1835	6182	2934
1837	4114	2705
1838	5064	2354
1839	5562	2828
1840	5291	2830
1841	5984	3367

Tavle III.

Ind- og Udførslen af Lervarer, Stentøj m. m.
for det preussisk-hessiske Toldforbund og den tyske
Toldforening.

	Almindelige Lervarer.			Ensfarvet og hvidt Stentøj.			Hvidt Porcelain.		
	Indf. Cntn.	Udf. Cntn.	Merudf. Cntn.	Indf. Cntn.	Udf. Cntn.	Merudf. Cntn.	Indf. Cntn.	Udf. Cntn.	Merudf. Cntn.
Preussen-Hessen. 1832	30503	50887	20384	4517	3965	÷ 552	1460	585	÷ 875
1833	27807	56767	28960	5518	8451	2933	1602	510	÷ 1092
Toldforeningen. 1834	28010	55212	27202	2458	5696	3238	456	1772	1316
1835	30905	59600	28695	2608	5228	2620	568	2824	2256
1836	22088	108885	86797	2343	12008	9665	655	3083	2428
1837	20202	111082	90880	1925	18026	16101	582	2346	1764
1838	16744	114724	97980	2448	19901	17453	830	3041	2211
1839	13141	121443	108302	2207	22418	20211	838	2848	2010
1840	15688	107085	91397	2108	19027	16919	994	2707	1713
1841	14489	96083	81594	2387	19210	16823	1279	3043	1764

Tavle IV.

Messen i Frankfurt a. d. Oder.						Messen i Naumburg.					
Aar.	Samlet Vægt af			Procentforholdet mellem		Aar.	Samlet Vægt af			Procentforholdet mellem	
	frem- mede Varer Ctnn.	inden- rigske Varer Ctnn.	Til- sam- men Ctnn.	frem- mede Varer o/o	inden- rigske Varer o/o		frem- mede Varer Ctnn.	inden- rigske Varer Ctnn.	Til- sam- men Ctnn.	frem- mede Varer o/o	inden- rigske Varer o/o
1832	63876	129449	193325	33,0	67,0	1832	9959	17721	27680	36,0	64,0
1833	58514	131353	189867	30,8	69,2	1833	3097	14680	17777	17,4	82,6
1834	34662	143362	178024	19,5	80,5	1834	710	10724	11434	6,2	93,8
1835	33513	143260	176773	19,0	81,0	1835	20	6727	6747	0,3	99,7
1836	30386	149162	179548	16,9	83,1	1836	62	6558	6620	0,9	99,1
1837	32084	164412	196486	16,3	83,7	1837	85	7313	7398	1,1	98,9
1838	32416	171834	204250	15,9	84,1	1838	72	5999	6071	1,2	98,8
1839	25114	172847	197961	12,7	87,3	1839	53	6755	6808	0,8	99,2
1840	29066	205729	234795	12,4	87,6	1840	27	5019	5046	0,5	99,5
1841	27307	195445	222752	12,3	87,7	1841	11	4893	4904	0,2	99,8
1842	26964	224034	250998	10,7	89,3	1842	—	6497	6497	—	100,0

Messen i Leipzig.		
Aar	fremmede Varer Ctnn.	indenrigske Varer Ctnn.
1837	12042	197366
1838	14404	213326
1839	16309	224281
1840	17210	236121
1841	18817	251435
1842	18977	270943

Tavle V.

Den preussiske Handelsflaade.

Aar.	Antal Skibe.	Drægtighed Lstr.
1832	665	78399
1833	646	76354
1834	616	72151
1835	617	72433
1836	591	70973
1837	604	73696
1838	617	78097
1839	682	88690
1840	726	96818
1841	785	105348
1842	799	108791

Tavle VI.

Den preussiske Skibsfart.

Oversigt over de i Aarene 1832—42 i preussiske Havne ind- og udgaaede Skibe.

		Indgaaede				Udgaaede			
		Drægtighed		Deraf ladede		Drægtighed		Deraf ladede	
		Skibe.	Lstr.	Skibe.	Lstr.	Skibe.	Lstr.	Skibe.	Lstr.
1832	Hele Ind- og Udland	3841	295427	2014	136083	3826	291801	2982	220555
	Særlig Preussen	1916	171681	1042	82351	1911	171387	1363	119202
1833	Hele Ind- og Udland	3262	258414	1897	129778	3421	274457	2849	229948
	Særlig Preussen	1881	169361	1030	85588	2033	183996	1720	135846
1834—36	Hele Ind- og Udland	3628	287377	1889	132124	3697	290918	3191	251359
	Særlig Preussen	2057	192426	1051	89770	2129	195257	1817	165899
1837—39	Hele Ind- og Udland	5047	380756	2344	157759	5130	388365	4631	352519
	Særlig Preussen	2463	217784	1282	101006	2558	224566	2214	198623
1840—42	Hele Ind- og Udland	5873	453009	3159	227770	5835	457205	5197	408769
	Særlig Preussen	2806	254990	1589	133750	2778	257872	2409	227298

Tavle VII.

Ind- og Udførslen af Korn og Kornvarer for det Preussisk-Hessiske Toldforbund og den tyske Toldforening.

	Hvede.			Rug.			Rug, Havre og Boghvede.			
	Indf. Schfl.	Udf. Schfl.	Merudf. Schfl.	Indf. Schfl.	Udf. Schfl.	Merudf. Schfl.	Indf. Schfl.	Udf. Schfl.	Merudf. Schfl.	
Preussen-Hessen	1832	565,940	3,446,624	2,880,684	505,533	725,682	220,149	563,121	610,493	47,372
	1833	295,348	2,921,941	2,626,593	102,058	946,889	844,831	174,357	674,905	500,548
Toldforeningen	1834	121,054	2,925,699	2,804,645	316,652	1,227,418	910,766	229,406	987,925	758,579
	1835	187,365	2,368,267	2,180,902	189,024	831,138	642,114	87,158	1,026,153	938,995
	1836	359,824	3,795,147	3,435,323	223,263	1,872,438	1,649,175	121,870	2,031,153	1,909,283
	1837	178,344	4,283,429	4,105,085	539,022	2,187,679	1,648,657	298,105	1,863,630	1,565,525
	1838	297,263	6,524,008	6,226,745	1,094,963	842,144	÷ 252,818	492,329	863,645	371,316
	1839	465,254	7,127,477	6,662,223	1,082,898	1,795,595	712,697	706,282	2,464,718	1,758,436
	1840	262,185	6,706,160	6,443,975	749,687	1,627,804	878,117	491,046	2,310,767	1,819,721
	1841	345,114	8,108,877	7,763,763	359,961	2,619,052	2,259,091	291,597	2,116,535	1,824,938
	1842	312,567	5,006,078	4,693,511	619,689	2,985,205	2,365,516	372,255	1,359,593	987,338

Tavle VIII.

Den skandinaviske Skibsfart.

		Indgaaede		Udgaaede		Ind- og Udgaaede	
		Antal	Drægtighed Reg. Tons	Antal	Drægtighed Reg. Tons	Antal	Drægtighed Reg. Tons
Aar 1885.		Til Sverrig		Fra Sverrig		Til og fra Sverrig	
Svenske Skibe	Hele Udlandet	14,256	1,653,040	13,085	1,648,410	27,301	3,301,450
	Deraf Danmark	7,282	344,362	7,355	336,441	14,637	660,803
	„ Norge	2,525	71,548	1,323	81,237	3,848	152,785
		Til Danmark		Fra Danmark		Til og fra Danmark	
Danske Skibe	Hele Udlandet	12,192	1,654,564	11,219	1,587,176	23,411	3,241,740
	Deraf Sverig	5,179	502,255	5,416	561,513	10,595	1,063,768
	„ Norge	488	76,374	548	75,342	1,036	151,716
		Til Norge		Fra Norge		Til og fra Norge	
Norske Skibe	Hele Udlandet	6,387	1,506,770	6,408	1,524,003	12,795	3,030,773
	Deraf Sverig	605	33,805	897	126,519	1,502	160,324
	„ Danmark	1,159	107,337	945	70,604	2,104	177,941

De vigtigste Kilder ved Udarbejdelsen af nærværende Afhandling have været følgende:

Dieterici: Statistische Uebersicht der wichtigsten Gegenstände des Verkehrs u. Verbrauchs im Preussischen Staat u. im deutschen Zollverbände I—III, 1831—42. Berlin. 1838—1842—1844.

v. Viebahn: Stat. des zollvereinten u. nördlichen Deutschlands III. Berlin. 1858.

A. Bienengräber: Stat. des Verkehr u. Verbrauchs im Zollverein. Berlin. 1868.

Nebenius: Der deutsche Zollverein. Karlsruhe 1835.

John Bowring: Bericht über den deutschen Zoll-Verband. Berlin. 1840.

Gustaf Höfken: Der deutsche Zollverein. Stuttgart u. Tübingen. 1842.

List: Das nat. System der polit. Oekonomie. Stuttgart. 1842.

Bülow-Cummerow: Der Zollverein. Berlin. 1844.

Oechelhäuser: Der Zollverein. Frankfurt 1851.

Die Verfassung des deutschen Zollwesens. Augsburg. 1851.

Die Segnungen des Zollvereins. Eine statistische Skizze. Leipzig. 1852.

A. Kotelmann: Vergl. Stat. Uebersicht ü. d. landwirthsch. u. industr. Verhältn. Oestreichs u. des deutschen Zollvereins. Berlin. 1852.

Bemerkungen über die Zoll-Vereins-Resultate für das Jahr 1854.

Die Industrie des Zollvereines und der preussisch-französische Handelsvertrag. Erlangen. 1863.

Robol: Der deutsche Zollverein. Berlin. 1862.

Wilhelm Röhrich: Der deutsche Zollverein. Coburg. 1864.

Dr. J. Schadeberg: Der Zollverein, Oesterreich u. die Sonderbündler. Halle. 1864.

W. Seelig: Schleswig Holstein u. der Zollverein. Kiel 1865.

Zwanzig Gutachten in Bezug auf Hamburgs künftiges Verhältniss z. Zollverein. Hamburg. 1867.

Dr. J. Fatcke: Die Geschichte des deutschen Zollwesens. Leipzig. 1869.
H. v. Festenberg-Packisch: Geschichte des Zollvereins. Leipzig. 1869.
W. Weber: Der deutsche Zollverein. Leipzig. 1871.
C. Krökel: Das preussisch-deutsche Zolltarifsystem seit 1818 (1881).

F. Schmidt: Ueber die Zustände d. Verarmung in Deutschland Zittau.
1836.

Kolb: Ueber die Klage ü. Verarmung u. Nahrungslosigkeit Speyer 1836.
Wh. v. Reden: Die Eisenbahnen Deutschlands. Berlin. 1843—45.

Rothe: Danmarks industrielle Forbund. Kjøbenhavn. 1843—45.
Forhandlingerne ved det 3die skandinaviske Nationaløkonomiske Møde.
Kjøbenhavn. 1872.

Forhandlingar vid det fjerde skandinaviska nationalekonomiska mötet
i Malmö. 1881. Stockholm. 1882.

Sth. Prp. Nr. 5: Indstilling fra den ved kgl. Res. af 25. Aug. samt 15
og 29 Sept. 1879 nedsatte Kommission til Revision af Tarifen for
Indførselstolden.

Tullkomiténs underdåniga betänkande af år 1882. Stockholm. 1882.
Beretning om Handelsmødet i Kjøbenhavn 1885. Kjøbenhavn 1885.

M. Rubin: Om Handelsvenskab mellem Sverig og Danmark. Kjøben-
havn. 1887.

M. Rubin: En nordisk Toldunion. Kjøbenhavn. 1888.

Dr. Bredo-Morgenstjerne: Om bestræbelserne for en nordisk Toldforening.
Christiania 1888.

Statistisk Tabelværk, 4de Række, Litra D. Nr. 8 b og 9 b. Kjøbenhavn
1886—87.

Statistik over Norges Fabrik anlæg 1879. Kristiania 1881.

Statistisk Aarbog for Kongeriget Norge. 1) 1884. 2) 1885—86. Kristiania.

Tabeller vedkommende Norges Handel 1884—86. Kristiania.

Sveriges officiella Statistik, Utrikes Handel och Sjöfart.

Statistisk Tidskrift 1887. Stockholm. 1887.

